

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
ALEVİLİK ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

ALEVİLİĞİN GELENEKSEL YAPISI İÇERİSİNDE MUHARREM AYININ
ANLAMI VE ÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Seda SAKAOĞLU

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Mehmet DÖNMEZ

Temmuz-2021

Malatya

ALEVİLİĞİN GELENEKSEL YAPISI İÇERİSİNDE MUHARREM AYININ ANLAMI VE ÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Seda SAKAOĞLU

Alevilik Araştırmaları Enstitüsü

Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet DÖNMEZ

Malatya-2021

ETİK BEYANI

İnönü Üniversitesi Alevilik Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada:

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildiririm.

Bu beyanlarımın aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 28.07.2021.

Seda SAKAOĞLU

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖZET

SAKAOĞLU, Seda. **Aleviliğin Geleneksel Yapısı İçerisinde Muharrem Ayının Anlamı ve Önemi** (Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 2021.

Alevilik inanç sisteminin geleneksel dokusu bazı yapı taşlarını merkeze alarak oluşmaya başlamıştır ve bu yapı taşları varlıklarını asırlar boyu kendilerine atfedilen değerlerle birlikte günümüze kadar sürdürmüştür. Kerbela hadisesi ve bu hadiseyle bütünleşen Muharrem ayı bu yapı taşlarının en önemlisi olagelmıştır. Zira Kerbela hadisesi Hz. Muhammed 'in Hakk'a yürümesinin ardından alevlenmeye başlayan dini söylem ve siyasal ayrışmaların son durağı olmuştur. Bir kısım Müslümanlar Kerbela hadisesini sessizce yaşatmaya çalışırken bir kısım Müslümanlar bu olayın ardından, Emevî zulmüne başkaldırmak şöyle dursun, Kerbela hadisesini unutacak kadar sessiz bir toplum haline dönüşmeye başlamışlardır. Türkler, İslamiyet'in kabulü ile birlikte Hz. Hüseyin'in şahsiyetine ve güttüğü davaya büyük saygı göstermişlerdir. Ehl-i Beyt ve Hz. Hüseyin'in acımasızca katledilmesinin derin hüznüyle bu hazin hadiseye ve Ehl-i Beyt'e sahip çıkan Türkler, Kerbela hadisesi ve Hz. Hüseyin'i zamanla Alevilik çatısı altında oluşturdukları inanç sisteminin içerisinde başköşeye oturtmuşlardır. Bu nedenle Alevilik inanç sistemi içerisinde "matem ayı" olarak bilinen Muharrem ayı, Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt'in çeşitli ritüellerle anıldığı oldukça önemli ve kutsal bir aydır. Bu çalışmamızda İslam tarihinin en hazin olayı olarak tasvir edilen Kerbela hadisesinin Alevilik inancındaki yeri, edebi metinlere yansımaları, Muharrem ayının anlamı ve önemi izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Hz. Hüseyin, Kerbela hadisesi, Muharrem ayı, matem.

ABSTRACT

SAKAOGLU, Seda. **The Meaning and Importance of Muharram in the Traditional Structure of Alevism** (Master's Thesis), Malatya, 2021.

The traditional texture of the Alevism belief system has started to form by centering some building blocks, and these building blocks have continued their existence for centuries together with the values attributed to them. The Karbala Incident and the month of Muharram, the shell of this incident, have been the most important of these building blocks. Because the incident of Karbala has been the most sad result and the last stop of the religious discourse and political divisions that started to flare up after Hz. Muhammad breathed his last. While some Muslims were trying to keep the Karbala incident alive in silence, some Muslims, far from revolting against the Umayyad persecution, started to turn into a society that was silent and disloyal enough to forget the Karbala incident. Turks, with embracing Islam, showed great respect to Hz. Hussein's personality and the purpose he pursued. With the deep sadness of the brutal murder of the Ahl al-Bayt and Hz. Hussein The Turks, who took care of this sad event and the Ahl al-Bayt, placed the Karbala incident and Hz. Hussein at the center of the belief system they created under the roof of Alevism over time. For this reason, the month of Muharram, known as the "Mourning Month" in the Alevism belief system, is a very important and holy month in which Hz. Hussein and Ahl al-Bayt are commemorated with various rituals. In this study, the position in Alevism belief of Karbala incident, which is the most sad event in Islamic history, its reflection on literary texts, the meaning and importance of Muharram have been tried to be explained.

Keywords: Alevism, Hz. Hussein, The Karbala Incident, Muharram Month, Mourning.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
ÖN SÖZ	viii
1. GİRİŞ.....	1
2. ALEVİLİĞİN KURAMSAL İZAHI.....	2
2.1. ALEVİLİK KAVRAMININ İZAHI	2
3. ALEVİLİĞİN TARİHSEL AÇIDAN ANALİZİ	7
3.1. OLUŞUM DÖNEMİ	8
3.2. SAFEVİ DÖNEMİ.....	10
3.3. 20. YÜZYIL SONRASINDA YAŞANAN ALEVİLİK.....	13
3.4. CUMHURİYET SONRASI DÖNEMDE ALEVİLİK.....	15
4. ALEVİLİĞİN GELENEKSEL YAPISININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	21
4.1. ALEVİLİĞİN GELENEKSEL YAPISI	21
4.2. DEDELİK KURUMU.....	23
4.3. OCAKLAR VE OCAK SİSTEMİ.....	27
4.4. CEM İBADETİ	29
4.5. MUSAHİPLİK	30
5. HZ. HÜSEYİN VE EHLİBEYT'İN İSLAM İNANCI AÇISINDAN ÖNEMİ	32
5.1. EHLİBEYT KAVRAMI.....	32
5.2. HZ. HÜSEYİN	36
6. ALEVİLİĞİN GELENEKSEL BAKIŞ AÇISIYLA KERBELA HADİSESİ.....	39
6.1. KERBELA HÂDİSESİNE ZEMİN HAZIRLAYAN TARİHSEL ARKA PLAN.....	39
6.2. İSLAM TARİHİNDE KERBELA HADİSESİ.....	41
7. ALEVİ-BEKTAŞİ İNANÇ DÜNYASINDA MUHARREM AYININ İZAHI	55
7.1. MUHARREM AYININ ANLAMI	55
7.2. ALEVİ-BEKTAŞİ İNANÇ DÜNYASINDA MUHARREM AYI	57
8. ALEVİ BEKTAŞİ İNANÇ DÜNYASININ MUHARREM AYINI İDRAK EDİŞ BİÇİMİ	59

8.1. AŞÛRÂ GÜNÜ VE AŞÛRE (ŞÜKÜR) LOKMASI.....	59
8.2. MUHARREM AYINDA YAPILAN İBADETLER.....	64
9. TÜRK EDEBİYATINDA MUHARREM AYI VE KERBELA HADİSESİ.....	71
9.1. MAKTEL GELENEĞİ VE MAKTEL-İ HÜSEYNLER.....	80
9.2. HAKK ÂŞIKLARININ DİLİNDEN KERBELA.....	86
SONUÇ	96
KAYNAKÇA.....	98

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. :	Adı Geçen Eser
a.s. :	Aleyhis'selam
akt. :	Aktaran
A.Ü. D.T.C.F. :	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
bkz. :	Bakınız
BOA :	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. :	Cilt
Çev. :	Çeviren
H. :	Hicrî
Haz. :	Hazırlayan
Hz. :	Hazreti
İ.F. :	İlahiyat Fakültesi
k.v.	Kerremallahu Veche
S. :	Sayı
s. :	Sayfa
s.a.v. :	Sallallahu Âleyhî ve Sellem
ss. :	Sayfalar (sayfa sayısı)
M. :	Miladî
TDK :	Türk Dil Kurumu
TDV :	Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA :	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TTK :	Türk Tarih Kurumu
TÜİK :	Türkiye İstatistik Kurumu
vd. :	Ve Diğerleri
Yay. :	Yayınları
yy. :	Yüzyıl
Yty. :	Yayın tarihi yok.

ÖN SÖZ

Takvimler 10 Muharrem Hicrî 61'i gösterdiğinde, İslam sancağını göğüsleyebilmek için girdiği mücadelede genç asilzâde Hz. Hüseyin ve yârenleri hazin bir şekilde katledilmişlerdi. Gerek İslam gerekse de insanlık âleminde büyük bir yankı uyandıran bu hadise, tarihin yanı sıra siyaset ve din sosyolojileri açısından da dikkatli okunması gereken bir alandır. Bu anlamda sosyolojik olgular göstermektedir ki “ortak acılar” etrafında buluşamayan toplumlar, “ortak bir gelecek” tasavvurunu da inşaa edememektedirler. Esasen teolojik söylemlerini ve Muhammedî ahlâkın öğretilerini “sevgi” ve “barış” üzerine inşaa ettiren İslam dini, tebliğ edildiği asır içerisinde böylesi bir hadiseyle derinden sarsılmış ve ümmet bilinci alt üst olmuştur.

Bu çalışmanın ana unsuru Aleviliğin geleneksel dokusunu oluşturan ve en önemli yapı taşlarından olan Muharrem ayı ve Kerbela hadisesidir. Çalışmada, Yaklaşık 1300 yıl evvel Kerbela'da meydana gelen hadisenin izlerinin bugün hala yaşatılıyor olması ve Alevilik inanç sistemine mensup toplumlarca asırlardır anılıyor olmasının sosyolojik, tarihsel ve edebi yönlerden yansımaları ele alınmıştır. Çalışma 4 ana bölümden meydana gelmektedir: İlk olarak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Aleviliğin geleneksel inanç kodları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu inanç sisteminin Orta Asya'dan başlayarak Anadolu'ya nasıl geldiği, hangi değişim ve dönüşümleri geçirdiği, ana unsurlarının neler olduğu çok detaylandırılmadan izah edilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak Ehlibeyt kavramı, Hz. Hüseyin'in otobiyografisi ve Kerbela hadisesinin tarihsel boyutu ele alınmıştır. Üçüncü kısımda Muharrem ayı ve bu ayın Alevilik inanç sistemi içerisinde idrak edilmiş biçimi incelenmiştir. Son olarak dördüncü kısımda Muharrem ayı ve Kerbela hadisesinin Türk edebiyatına yansımaları ve örnekleri ele alınmıştır.

Emeği geçen tüm arkadaşlarıma, bizi büyütürken Hz. Hüseyin ve Ehlibeyt âşkını kalbimize ilmek ilmek işleyen ve çalışmam boyunca her konuda sayısız emeği geçen aileme, çalışmamın başından son noktasına kadar göz nurunu esirgemeyen, zorlandığım her aşamada ilmi ve kalbi desteğini yanımda bulduğum pek kıymetli (yol) kardeşim Sayın Hasan ÇELİK'e, bir ilim deryası olduğu kadar mütevazı de olan ve kapısını her çaldığımda elimi boş çevirmeyen çok değerli Doç. Dr. Sayın Bülent AKIN'a, büyük fedakârlıklarla beni destekleyen ve daima yanımda olan, tüm kahrıma hoş görü gösteren sevgili eşim Ahmet SAKAOĞLU'na ve lisansüstü öğrenimim süresince her çalışmamda beni destekleyen, tüm yoğunluğuna rağmen her zaman takip eden, vakit ayıran, ilmiyle

bilgisiyle beni akademik hayata hazırlayan Sayın Prof. Dr. Mehmet DÖNMEZ'e en içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Seda SAKAOĞLU

Temmuz-2021

1. GİRİŞ

Farklı yönleriyle insanı ele alan sosyal bilimler, insanlığın ürettiği kültür ve medeniyetlerin izlerini takip etmeye ve o izler üzerinden anlamlar çıkarmaya devam etmektedir. Sosyal bilimlerin insan yaşamına dair en derin izlerini takip eden disiplinlerinden olan tarih ve sosyoloji bilimleri, bu anlam arayışlarının kesiştiği birçok noktayı kendi sınırları üzerinden incelemektedir. Bugün gelinen noktada şunu ifade etmek mümkündür ki; artık ne tarih geçmişin ne de sosyoloji belli bir çağın bilimidir. Bu nedenle tarihsel süreçte meydana gelen birçok hadisenin günümüzün dünyasında silinmeyen ayakizleri durmaktadır ve bu izler hem tarihin hem de sosyolojinin hem de edebiyatın araştırma alanlarını kapsamaktadır.

Dinler tarihi açısından, tebliğ edilen dinlerin peygamberlerinin yaşamlarına dair birçok olay meydana gelmiştir. İlk insanın yaradılışından itibaren yaşanan bu süreçlerin birçoğunu Kur'an-ı Kerim'deki ayetler üzerinden okumak mümkündür. İnsanlık âlemine son din olarak tebliğ edilen İslam dininde de bugün bile izleri silinmeyen birçok hadise meydana gelmiştir (Akbulut, 2017). İnsanlık tarihininde kırılma noktalarından biri olarak görmemiz gereken Kerbela hadisesi, sadece İslam tarihi açısından ele alınamayacak kadar hem çok yönlü ve hem de derin anlamlıdır. Bu nedenlerden ötürü de bu tez hem tarihin hem sosyolojinin hem de edebiyatın Muharrem ayına ve Kerbela'ya ilişkin biriktirdiği bilgi hazinesinin ortak istifade alanından beslenerek kaleme alınmıştır.

Söz konusu edilen disiplinlerin araştırma verilerinden elde edilen bilgiler tez çalışmamızın yol haritasını belirleyen ana unsurlardır. Ancak tarihin, sosyolojinin ve edebiyatın bu verileri Aleviliğin inanç dünyası üzerinden ele alınmıştır ve tez sınırı olarak Aleviliğin inanç dünyası belirlenmiştir. Böylece disiplinlerarası bir alanda Aleviliğin kolektif hafızasında ve inanç dünyasında ele alınan, yaşatılan ve kuşaklara aktarılan bir Muharrem ayı ve Kerbela algısının tüm yönleriyle tespit edilmesi ve yazın dünyasına kazandırılması amaçlanmaktadır.

2. ALEVİLİĞİN KURAMSAL İZAHI

2.1. ALEVİLİK KAVRAMININ İZAHI

Alevilik inanç sistemine mensup toplumların Muharrem ayı ve Kerbela algılarını incelemeye başlamadan önce “Aleviliğin” kavramsal izahını yapmak yerinde olacaktır. “Alevilik” kavramının Anadolu topraklarında ilk kez ne zaman kullanıldığına ilişkin çeşitli çalışmalar mevcut olsa da kavramın tarihsel doğuşu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte söz konusu kavramın İslamla birlikte ortaya çıktığı, dönem olarak ise kimi araştırmacılara göre XIII. yüzyıl ve kimi araştırmacılara göre de XV. ve XVI. yüzyıllarda kullanılmış olabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır. Kavramın tarihsel süreçteki anlamsal seyrine ve bu alanda yoğunlaşan tartışmalara dair Bülent Akın, güncel eseri olan *Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail’in Anayurdu Diyarbakır* adlı çalışmasında “Alevilik” kavramının etrafında söylenegelen tüm tartışmaları aktarmaktadır. Akın’ın söz konusu eserinin ilgili bölümlerinden şu değerlendirmeye varmak mümkündür (2020: 50-59): “Birkaç yıl öncesine kadar Alevilik kavramı hakkında bu terimin bizim anladığımız anlamda bir inanç dairesini ifade ettiği anlamıyla kullanımının XIX. yüzyıl olduğu ileri sürülüyordu. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar, bu tarihin en az XVI. yüzyıla kadar gittiğini göstermektedir. Bu çalışmalar göstermektedir ki kavrama ilişkin tarihsel arka plan birkaç asırlık derinliğe ulaşmıştır”.

“Alevi kavramı, İslam siyasi tarihinde ilk defa hilafetle ilgili anlaşmazlıklar sırasında kullanılmaya başlamıştır. Özellikle üçüncü halife Hz. Osman’ın öldürülmesinden sonra şiddetlenen hilafet tartışmalarında Hz. Ali’yi tutan taraftarlarına ‘Şiatu Ali’ tabirinin yanında ‘Alevi’ terimi de kullanılmıştır” (Ocak, 1989: 368). “Alevilik” kavramı, genel kabule göre; İslam Dini Peygamberi Hz. Muhammed’in damadı ve ilk İslam Devleti’nin dördüncü Halifesi olarak anılan Hz. Ali’nin ev halkı için kullanılmıştır. Bununla birlikte halifeliği döneminde maruz kaldığı haksızlıklar nedeniyle taraftarları için kullanılmaya başlanan “Alevilik” kavramının, zamanla haksızlığa uğrayan birçok toplumun ve devletin kendisini ait hissettiği bir çatı kimlik haline dönüştüğü görülmektedir.

Osmanlı Devleti döneminde XII. yüzyıldan XIX. yüzyıla gelindiği döneme kadar “Alevilik” kavramına karşılık “Kızılbaşlık, Rafizilik” gibi kavramların yaygın olarak kullanıldığı ancak tahrir defterlerinde yapılan incelemeler neticesinde önceki yüzyıllarda da (XVI. yüzyıl) nadiren de olsa “Alevilik” kavramının geçtiği görülmektedir (Gülten,

2016: 27). Etimolojik köken olarak Arapça (ع ل ي) harflerinden meydana gelen “Ali” kelimesine aidiyetlik eki olan “ye” (ي) harfi eklenerek oluşturulan kavram, Arapça dil kuralları gereği yanına vav (و) harfini de alarak “Ali’ye mensup olanlar” anlamında “Aleviyye” sözcüğüne dönüşmüştür (Gülten, 2016: 28). Kavram daha sonraları anlam genişlemesine uğrayarak Hz. Ali’ye ve onun Ehlibeyt’ine duyulan bağlılığı, hürmeti, aşk ve muhabbeti kendisine düstur edinen toplulukları ifade/tasvir eden genel bir kavram haline gelmiştir.

Dönmez ve Eröz de “Aleviliği” paralel ifadelerle tanımlamaktadırlar: “İslâm tarihinde, mezhep ve tarikat edebiyatında, Arapça dil kaidesine göre, Hz. Ali’yi sevmek ve saymak, “Aleviyet”, “Alevilik” kelimeleri ile ifade edilmiştir” (Dönmez, 2016: 18). Bu sevgi ve saygı, çok hallerde, “Ehlibeyt” sevgi ve saygısı ile bir arada yürümektedir (Eröz, 1990: 33).

Sözlük anlamı itibarıyla “Hz. Ali’ye bağlı (intisabı) olan kimse” anlamında kullanılan (Develioğlu, 1993: 36) Alevilik kavramı, sözlük anlamının dışında; “Hz. Ali’yi en üstün sahabe olarak görmek, Hz. Peygamber’den sonra O’nun, Allah’ın ve Hz. Muhammed’in tayini ile halife olması gereğini savunmak” anlamlarında kullanılmaktadır. Böylece bu zümreler, “Hz. Ali’ye mücerret sevgi ve bağlılığın ötesinde, O’nun ve soyunun adına ayrı bir fırkalaşma hareketinin siyasî mümessilliğini de üstlenmiş” olmaktadır (Fırlı, 1990: 7).

Kavram, Korkmaz’ın hazırladığı *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*’nde; “Hz. Muhammed’i izleyen üç halifeyi tanımayan, Hz. Ali’yi halife ve imam kabul eden, onun soyundan gelen ya da izinden giden tüm bâtını mezhep ve tarikatları kapsayan, kendilerine özgü kural ve törenleri bulunan dinsel-siyasal inanç sistemi” (1994: 28) şeklinde ifade edilmektedir.

Yaman ise Aleviliği şöyle tanımlamaktadır: “Arapça’da “Ali’ye mensup, Aliye ait” anlamlarına gelen “Alevi” kavramının bilim adamlarınca, “Hz. Ali’ye taraftar olma, onun yolundan gitme” anlamlarında kullanıldığı ifade edilmektedir. Sözcüğün çoğulu Aleviyye ve Aleviyyun’dur. *Burhan-ı Katı*, sözlüğünde “Aleviyan” sözcüğü karşılığında İmam-ı Ali evlatları denmekte ve halen Seyyidler ve Şerifler için kullanıldığı ifade edilmektedir. Yaygın sözlük anlamına göre Alevi, “Hz. Ali’ye bağlı ve ondan yana olan kimse” demektir. Bu bağlamda Alevilik genel olarak Hz. Ali’yi sevmek ve onun soyunun, yani Ehlibeyt’in yolundan gitmek olarak tanımlanabilir. Yine kimi kaynaklara göre Alevi, Şia kavramları bizzat Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali yandaşlarını nitelemek üzere kullanılmıştır” (2004: 18).

Alevilik, “Hz. Muhammed ve İmam Ali’nin kurduğu onların soyundan gelen Oniki İmam’ın yürüttüğü inanç sistemidir. Alevilik Hz. Muhammed’in tebliğ ettiği din olan İslam’ın özüdür. Alevilik, sadece İmam Ali taraftarlığı ve Ehlibeyt sevgisi değildir. Alevilik bu taraftarlık ve sevgi üzerine inşa edilmiş inanç-ibadet pratikleri olan, kendine özgü yaşam tarzını geliştiren ilkeli bir Yol’dur. Yolun temel esası Allah’ı Rabb, Hz. Muhammed ’i Resul, Kuran’ı Allah’ın kitabı ve Hz. Ali’yi veliyullah” (Bal, 2004: 11) kabul etmektedir. Bu bir anlamda Aleviliğin dua diline dönüşen “Ya Allah-Ya Muhammed-Ya Ali” söyleminin de kuşatıcı yönüne vurgu yapan bir tanımlama ve izahıdır.

“Alevi” kavramının kimleri tanımlamak için kullanıldığına baktığımızda, “Hz. Ali’ye bağlı ve ondan yana olan kimseler” anlamında kullanılmakta olduğu görülmektedir (Dönmez, 2016: 18). Kavramın kullanımlarını, kuruluş dönemi Cumhuriyet tarihinin en büyük din araştırmaları uzmanlarından biri olarak kabul gören Yusuf Ziya Yörükhan’da şu şekilde sıralamıştır:

1. “Halifelik meselesinde” Hz. Osman’dan yana olanlara “Osmaniye” denildiği gibi, Hz. Ali tarafını tutanlara da “Alevi” denilmiştir. Bu manada Hz. Ali’nin Ordu komutanları olan Abbasoğlu Abdullah, Yasiroğlu Ammar gibi sahabeden olanlar da Alevidir. Bunlara, “Şia-i ula” ve Ashabı Ali” de denir.
2. Abbasoğulları zamanında, Abbas oğullarına “Abbasi”, Talib oğullarına da “Talibi” denildiği gibi, Hz. Ali’nin neslinden gelenlere, kimi zaman da Hz. Ali oğullarının taraftarlarına “Alevi” denilmiştir.
3. Daha Hz. Ali’nin sağlığında Onu, en üstün sahabe ve halifeliğe en layık insan sayanlara, Hz. Ali’nin kumandanlarından Kufeli Malik-i Eşter ve Sa’saa gibi kimselere de Alevi denmiştir. Bu zümreler sonraları birçok kola ayrılmıştır.
4. Şia-i Aliye’ye gelince, bunlar, Hz. Ali’ye imamlığın Allah ve Peygamber tarafından verildiğine inanmış, bu yolda kaynaklar bulunduğunu söyleyerek, masumluk, teberri ve takıya esaslarını ortaya atmışlardır. Sonradan birçok kola ayrılan Şia mezhebinin esası bu fikirlere dayanır. İçlerinde On İki İmamı tanıyanlara “İsna – Aşeriye” adı da verilmiştir (1998: 463-464).

Tarihî süreç içerisinde “İslâm dünyasında itikadî ve amelî mezheplerin teşekkülünden sonra Alevi sözü, farklı İslâm coğrafyalarında farklı anlamlar kazanmıştır. Bu anlamları ile Seyyid anlamı dışında kullanılabilen kavram, Pakistan’da **İsmailî**, İran’da **Caferî**, Mısır ve Yemen’de **Zeydî**, Suriye’de **Nusayrî**, Lübnan’da **Dürzî** mezheplerine de işaret ekmek” (Dönmez, 2016: 20) anlamlarında kullanılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde “Alevî” teriminin kullanımı ile ilgili şu tanım yer almaktadır: “Ali’ye mensup” anlamına gelen kelimenin çoğul şekli Aleviyye ve Aleviyyûn’dur. Alevî terimi İslâm kültür tarihinde Hz. Ali soyundan gelenler manasında, ayrıca siyasî, tasavvufî ve itikadî anlamda kullanılmıştır. Hz. Ali soyundan, oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Ömer ve Abbas vasıtasıyla gelenlere Alevî denilmiştir. Emevîler’in son dönemlerinden itibaren Hz. Ali’nin soyundan gelenler, özellikle Hasan ve Hüseyin’in neslinden olanlar için Şerîf, Seyyid, Emîr gibi lakaplar yanında Alevî nisbesi de kullanılmaya başlamış ve bu husus daha sonraki devirlerde devam etmiştir. Günümüzde de aynı nesle bağlı olanlar bu nisbeyi kullanmaktadırlar (Ocak, 1989: 368).

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde yer alan diğer ifadelerle göre; “İslâm siyasî tarihinde “Alevîlik” terimi ilk defa hilâfetle ilgili anlaşmazlıklar sırasında kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Muhammed ’in Hakk’a yürüyüşünü müteakip ortaya çıkan ve üçüncü halifenin öldürülmesinden sonra da şiddetlenen hilâfet münakaşalarında Hz. Ali tarafını tutanlara el-Aleviyye veya şîatü Alî (Ali’ye bağlı olanlar, Ali taraftarları), bunların karşısındaki gruplara da el-Ömeriyye, el-Osmâniyye (Ömer ve Osman’a, dolayısıyla Ebû Bekir’e bağlı olanlar) denilmiştir. Bu anlamıyla Alevî terimi Hz. Ali taraftarlarından oluşan siyasî topluluğu ifade eder. Bununla birlikte, Abbasîlerin iktidarı boyunca merkezî idarenin zayıflaması sonucu İslâm dünyasının muhtelif yerlerinde ortaya çıkan ve mahallî idareyi ellerine geçiren veya müstakil devletler kurabilen sülâleler de kendilerinin Hz. Ali soyuna mensup olduklarını göstermek üzere Alevî nisbesini kullanmışlardır. Fas’ta İdrîsîler ve bizzat Alevî nisbesini taşıyan sülâle, Mısır’da Fâtımîler, Yemen’de Süleymânîler ve Ressîler, Kuzey İran’da Zeydîler, Âmûl’de Hasenîler ve İspanya’da Hammâdîler Alevî devletler olarak görülse de bunların çoğunun gerçekte Hz. Ali’nin soyu ile bağları bulunmadığı bugün bilinmektedir. Alevî terimi tasavvufta bazı tarikatların ortak adı olarak da kullanılmıştır. Tasavvufun XI. yüzyıldan itibaren tarikatlar şeklinde teşkilatlanmasından sonra bunlardan bazıları silsilelerini çeşitli maksatlarla Hz. Ali’ye dayandırdıkları için “Alevî tarikatlar” diye tanınmışlardır. Örneğin Kadiriyye ve Rifâiyye de bunlardandır (Ocak, 1989: 369).

Kavram, tarihin çeşitli dönemlerinde anlam değişikliğine ya da muhteva genişlemesine uğramıştır. Dolayısıyla “Alevîlik” kavramına yüklenen manalar da geniş bir yelpaze oluşturmuştur. Bu durumun bir neticesi olarak Alevîlik kavram olarak farklılaşmış ve bir yandan da ideolojilerin çatışma sahası haline gelmiştir (Dönmez, 2016: 20-21). Tüm

bu aksiyonların sonucu olarak Aleviliği kavram bakımından hangi disipline hizmet edeceği göz önünde bulundurularak izah etmenin daha doğru olacağını düşünmekteyiz.

Alevilik kavramı hakkında yapılan tanımlamalar ve tespitler kavramın izahına ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Anlaşılmaktadır ki Alevilik; ortaya çıkış sürecinde, Hz. Muhammed'in dünyasını değişmesinin ardından Müslümanlar arasında yaşanan ihtilaflar sonucu Hz. Ali ve Ehlibeytine yapılan haksızlıklara başkaldıran ve faillerinin biatına boyun eğmeyen toplumları temsil etmekte iken zamanla siyasi bir tavır, psikolojik bir kimlik ve sınımlanacak bir çatı kavram haline gelmiştir. Alevilik kavramı sıradan bir sözcük olarak değil, tarihi geçmişi ile çok boyutlu ve derin anlam içeren ve felsefi derinliği olan sosyal bir yapının kimliği olarak kullanılmaktadır. Daha sonraları geniş kitleleri de içine alan ve oluşumu yüzyıllar süren bir kimlik haline gelmesi aslında tarihsel geçmişinin bir ürünüdür. Öyle ki önceleri sadece Hz. Ali'nin ev ahalisini ve onları sevenleri kast ederken sonraları Hz. Ali ve evlatlarına biat eden ve onlara taraf olan tüm toplulukları kapsayan ve içerisinde inanç sistemini de barındıran bir yapı haline dönüşmüştür. Zamanla birçok topluluğun benimsediği bir yaşam tarzı haline gelen Alevilik, “Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehlibeyti eksenine alarak, İslamiyeti onların belirlediği usul ve esaslar doğrultusunda yorumlayan ve bunu yaşam biçimi haline getiren toplulukların inanç sisteminin ortak adıdır” denilebilir.

3. ALEVİLİĞİN TARİHSEL AÇIDAN ANALİZİ

Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin çalışma havzasını oluşturan Alevilik, tarihsel dinamiklerin getirdiği siyasal ve sosyolojik değişimlerden farklı ölçülerde etkilenmiştir. Aleviliğe dair yapılmaya başlanan araştırmaların sayısı arttıkça bu alanda hem kavramsal bir tazelenmeye gidilmekte hem de bazı kronolojik güncellemelerin yapılması hususları gündeme gelmektedir. Örneğin “Alevi” kavramının literatürde ne zaman kullanıldığına dair farklı görüşler dile getirilmekteydi ve günümüze kadar gelen yaygın kanı XIX. yüzyılı işaret etmekteydi ancak kavramın geçtiği tahrir defterleri ve yapılan son araştırmalar kavram geçmişinin XVI. yüzyıla kadar gidebildiğini ortaya koymuştur (Gülten, 2016: 27-29), (Akın, 2020: 50-59). Bir başka örnek ise Safevi Devleti’nin bütünüyle bir Şîf devlet olduğu yönündeki yaygın kanıdır. Yine yapılan son çalışmalar Safevi Devleti’nin kuruluşunda Alevilik geleneğini benimseyen bir Kızılbaş Türk Devleti olduğunu ortaya koymuştur (Baharlı, 2021: 209-214).

Toplumlar benimsedikleri yapılar, görüşler, inançlar, mensup oldukları ırksal faktörler, bilimsel ve teknolojik gelişmeler vb. durumlardan dolayı kendi içlerinde değişimler yaşarlar. İhtilaller, devrimler, savaşlar, inkılaplar, buluşlar, salgınlar, darbeler, inanç alanındaki gelişmeler, ırksal yapılanmalar, siyasal faktörler, teknoloji, iklim, makineleşme, çevre olayları ve daha onlarca etken toplumsal değişmeye sebep olabilmektedir. Birbiriyle ilintili olarak bu etkenler toplumu meydana getiren unsurları ve kurumları derinden etkileyebilir, bunun sonucu olarak da farklılaşmalar ve değişimler yaşanabilir. Bu da bizi toplumları incelerken dönemlere göre değerlendirme usulüne yöneltmektedir.

Alevilik inanç sistemine mensup toplumlar da diğer tüm toplumlar gibi ortaya çıkışından günümüze gelene dek çok ve çeşitli sosyolojik değişimler geçirmiştir. Özellikle göçlerin, siyasetin ve savaşların sebep olduğu bu dönüşümler belli dönemlere ayrılarak incelenebilir. Değişime sebep olan faktörleri somut olarak görebileceğimiz bu değişim sürecinde, coğrafik etmenler, biyolojik etmenler ve kültürel etmenler varlığını daha net hissettirmektedir. Toplumunun kendi iç dinamikleri merkeze alındığında (Aleviliğin teolojik içeriği ve toplumsal yapılanmasının beraberce ele alınıp analizin merkezine konduğunda) Alevilik tarihini 4 döneme ayırarak incelemek işlevsel olacaktır.

1. Oluşum Dönemi (11. yüzyıl - 15. yüzyıl)
2. Safevi (Kızılbaş) Dönemi (16. yüzyıl -19. yüzyıl) (Yıldırım, 2012: 137)

3. 20. Yüzyıl Ortalarından İtibaren Alevilik (1900-1950)
4. Cumhuriyet Sonrası Dönemde Alevilik (1950 ve Sonrası, Şehirleşme)

3.1. OLUŞUM DÖNEMİ

Alevilik inanç geleneğinin doğuşu olan ve oluşum dönemi ile başlayan bu süreci Orta Asya Türk toplumlarının dinî inanışlarına dayandırmak ve tohumları ekme süreci olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Türkler doğdukları ve varlıklarını devam ettirdikleri Orta Asya topraklarında çevrelerindeki bazı dini inanışlardan etkilenmekle birlikte merkezde Güneş, Ay, Ateş gibi doğa güçlerine mistik bir karakter atfederek oluşturdukları Gök-Tanrı dinine mensup idiler. Bir diğer adı Şamanizm olan bu inanç sisteminin ana kültü Gök-Tanrı'dır. Tek bir tanrının varlığını kabul eden Türk Toplumlarının bu yönelişi otorite ve disiplinin yanında merkezi oluşumun da beslendiği en önemli değeri temsil etmektedir. Şamanizm'in bir din mi yoksa birtakım merasimlerle vecd haline geçiş ritüellerine verilen genel bir ad mı olduğu hala tartışılmakta olsa da yapılan araştırmalar milattan önce IV. yüzyıllara dayanan kökleri olduğu ve özellikle Türkmenistan ve Sibirya'nın en eski inanç sistemi olduğunu göstermiştir (Yılmaz: 2008: 27-28).

Orta Asya Türk toplumları İslamiyet ile tanışmadan evvel Şamanlık geleneğini sürdürmekte ve Gök-Tanrı inancı çevresinde birleşmekteydiler; ancak bu geleneği İslamiyet ile birlikte terk ettikleri söylenemez. Aksine İslamiyet şaman inancını taşıyan toplumları etkilemeye başlarken şamanlık da yayılan İslamiyet inancını etkilemeye başlamıştır. Zira İslamiyet, Türk toplumlarının yüzyıllardan beri sürdürdükleri inanç geleneklerinin tüm ihtiyaçlarına cevap veremediği gibi ortak bazı değerlerine rağmen İslamiyet'in Gök-Tanrı inancından farklılıkları da bir hayli fazla idi. Örneğin İslamiyet'te var olan Peygamberlik inancının Şamanizm'de bir karşılığı yoktu veya doğanın elementlerine atfedilen kutsallık ve kült geleneği İslamiyet'te büyük bir yere sahip değildi. Şamanizm'e benzemeyen bu yeni din, Orta Asya Türklerinin yüzyıllardır var olan geleneksel inanç sistemlerine karşı yayılma gücünü ne kadar artırırsa artırsın bir anda tüm inanç geleneklerini silmemiştir nitekim birçok boy (bunlardan biri de Oğuzlardır) bir yandan İslamiyet'i kabul ederken diğer yandan şamanlık geleneklerini taşımaya devam etmişlerdir (Yılmaz: 2008: 29).

XI. yüzyıldan başlayıp XVI. yüzyıla kadar olan süreçte gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar birtakım iktidar hırsına yenik düşerek Abbasi Sünniliğini sözde halifelik

unvanına sahip olma arzusuyla yaymaya başlamışlardır. Göçer halde hayatlarına devam eden Türkmen - Alevi topluluklarını yerleşik hayata geçmeye zorlamış ve nihayet muvaffak olmuşlardır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin Sünni merkezîyetçi yapılanmasının bir gereği de Oniki İmamcı yola bağlı olan Türkmen aşiretlerini yerleşik hayata geçirmek suretiyle Sünniliğin yayılmasını sağlamaktı (Yılmaz, 2008: 38). Bu durumu Yılmaz şöyle ifade etmektedir:

İlkin Selçuklu, daha sonra da Osmanlı merkezî iktidarlarının belli başlı mücadelesi Oniki İmamcı Şiiğin saliki olan göçebe aşiretleri yerleşik düzene sokmak ve muzaferiyet kazanan Sünnî İslâm'ın yayılmasını sağlamaktı. Selçuklular, Türklerin Anadolu'ya gelişiyle birlikte bu toprakları imar etmeye, şehir hayatına geçiş ve yeni kabul etmiş oldukları dinî hayatı yaşamak ve yaymak için medreseler yaptırmaya başlamışlardı. Medreseler, zengin vakıflarla destekleniyordu. Fakat buralarda ders verecek yeterli müderrislere sahip değillerdi. Bunu karşılamak için İran ve Horasan'dan birçok ulema ve kadı getirildi. Bunlar arasında sufiliğe intisap etmiş birçok kimseler ve şeyhler bulunmaktaydı. Bu durum Anadolu'da şekillenmeye başlayan Müslüman Türk dinî hayatı ve kültürü üzerinde derin izler bıraktı. Bu izler Selçuklu Ordularının büyük bir kısmını oluşturan Türkmen kabileleri ile birlikte gezen Türkmen Babaları uç bölgelerindeki halklar arasında çok etkiliydiler. Türkistan'dan Harzem ve Horasandan gelen bu derviş ya da mistiklerin büyük bir kısmı, Ahmed Yesevi'nin izleyicileriydiler. Bu gelen dervişler arasında Horasan'da başlayan ikilik, Anadolu'da da devam etmekteydi. Daha ilk göçler sırasında "Darül-Cihad" sayılan Anadolu'ya Türkmen boyları ile birlikte birçok Türkmen babaları gelmiş; Yesevi dervişleri, Horasan erenleri, yavaş yavaş İslamlaşmağa başlayan merkezlere yerleşmeye başlamışlardı. Bunlar arasında dinî bakımdan en önemli rolü oynayanlar elbette, İrani kültüre yatkın, saraylarda hükümdarların ve devlet adamlarının himayesinde Arap ve Fars dillerinde şiirler, şerhler yazan sufiler değil, eski kam ve ozanlardan intikal eden bir kutsallıkla çevrili, eski dinî hatıralarını İslamî cila altında devam ettiren ve oğuz boylarına kendi dilleri ile hitap eden baba'larıdır. Bunlar; İslamiyet'in, eski Türk geleneklerine uygun düşen sufiyane, fakat halk tarafından anlaşılacak derecede basitleştirilmiş ve Selçuklu devletlerinin resmen kabul ve müdafaa ettikleri Sünni inançlardan farklılıklar arzeden bir anlayışı telkin ediyorlardı. Moğol istilasının sebep olduğu büyük göç, bu zümrelerden olup, Türkistan telakkilerine ve melamiliğe bağlı, sabit meskenleri, belirli yaşayış tarzları olmayan dinî şekli merasimlerine ve devrin sosyal alışkanlıklarına ehemmiyet vermeyen kalendirilik mensupları ile XII. yüzyılın sonlarında kurulan Haydariliğe girenler tarafından Anadolu doldurulmuştu (2008: 39).

Yılmaz'a göre Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yapısı altında istemedikleri bir sosyal ve dinî yaşam biçimine terk edilen yarı göçebe Alevi-Türkmen aşiretleri, Şah İsmail'in sahneye çıkışıyla yönlerini Şâh'a döndermiş (2008: 42) ve Kızılbaş

hareketinin bir devlet organizasyonuna dönüşmesi olan Safevilerle kendilerini özdeşleştirmişlerdir.

3.2. SAFEVİ DÖNEMİ

Aleviliğin inanç kodlu örgütlenmesinin bir kimliği olarak ve tarih tecrübeleriyle vücuda gelen en büyük organizasyonlarından biri hiç şüphesiz Safevi Devletidir. Yaklaşık III asırlık bir yaşam alanı bulan Safeviler, Türk medeniyet tarihinde en önemli devletleri arasına kabul edilmektedir. Yapılan son çalışmalar Şah İsmail'in kurucusu olduğu Safevi Devletinin kuruluş aşamasında Türkmen-Kızılbaş geleneklerine bağlı olduğu ve bugünkü anlamda İran Şii'si ile ortak değerleri bulunmadığı yönündedir.

Safevî Devleti, yaklaşık iki buçuk asırlık tarihiyle özellikle günümüz siyasî İran'ını ve bu siyasi coğrafyada yaşayan halkları en derin şekilde etkilemiş Türk-İslam devletlerinden birisidir. Safevilerin etkisi sadece İran coğrafyasıyla sınırlı kalmamıştır. Söz konusu devlet, kuruluşundan itibaren komşu devletler ve özellikle tebaasının büyük çoğunluğu Türkmenlerden oluşan Osmanlı Devletinin iç ve dış siyasetinin yanı sıra bu devletin Anadolu'daki demografik ve etnik yapısına, devamında ise dinî uygulamalarına etki etmiştir.

Bu devletin başaktörü Şah İsmail, Anadolu insanının bir kısmı için kutsal sayılan ulu ozanlardan biri olarak gönüllerde taht kurmuş, diğer bir kesim için öteki bir tarihî şahsiyet olarak Çaldıran Savaşının müsebbibi şeklinde zihinlerde yer edinmiştir. Çaldıran Savaşı ise Osmanlı-İran savaşı olarak lanse edilmiş ve Türk-İran karşılaşması gibi bir algı oluşmuştur. Hâlbuki ister Safevi Devletinin kurucusu olan Şah İsmail, isterse Çaldıran'da savaşılan askerler olsun bu savaşa katılan her iki taraf da Anadolu ve tarihî Azerbaycan'ın insanlarından oluşmakta idi (Sümer, 1976: 1-3). Fakat nedense Safevi Devleti ne batılı araştırmacılar ne Türkiye'deki bilim insanları ve ne de İran tarihçileri için bir Türk Devleti olamamıştır. Yani Safevi Devletinin tarih sahnesine çıkışından güneşinin batışına kadarki zaman dilimi Dandanakan Savaşından 1925'e kadar Türk Devletleri sayfasında yer almayacaktı. Oysa Safevî Devleti siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel olarak her bakımdan Türk Devlet geleneğinin bir devamı mahiyetinde olup özellikle kendinden önceki Türkmen devletlerinin halefi olmuştur.

Safevi Devleti bir sûfî tarikatın ürünüdür. Bu tarikat, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Türkmenlerin büyük bir kısmının manevî ocağı haline gelmiştir. Tarihî Azerbaycan, Horasan, Irak, Suriye ve Anadolu Türkmenleri, Erdebil Tekkesi etrafında

birleşerek Safevîye şeyhlerinin toplumsal tabanını oluşturmuşlardır. Erdebil şeyhleri, Cüneyd'den itibaren siyasallaşan tarikatın manevî kutupları olsalar da çevrelerinde konumlanan Türkmen kitlelerin siyasî ve ekonomik isteklerini yerine getirmekle de yükümlüdürler. Bir şeyhin ölümü sonrasında hanedandan başka bir kişinin tarikatın başına getirilmesi uygulamasıyla devletleşme sürecini somut uygulamalarla gösteren Safeviyye, Türkmenleri bütün itikatlarıyla himayesi altına almaya başlamıştır. Erdebil şeyhlerinin etrafındaki birincil halkayı temsil eden ve umera-yı sûfiyye (seçkin sûfiler) olarak adlandırılan bir zümrenin gerçekleştirdiği hanedana ait bu devamlılık, çevredeki Türkmen kitleler tarafından da desteklendiği için söz konusu devletleşme sürecinin temel taşlarından birisi gerçekleşmiştir. Bu faaliyetlerin sonunda Safevi Devleti, Türkmenlerin uzun yıllar süren çabaları sonucunda ortaya çıkmayı başarmış, selefleri olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devletlerinin yerine geçmiştir. Türkmenlerin kendi ideolojileri, kendi inanç sistemleri, kendi yaşam tarzları ve bu yaşam tarzının benimsettiği ekonomiye uygun bir şekilde oluşturdukları Safevi Devleti tarih sahnesine adım atmıştır. Elbette Türkmenlerin itikadî özellikleri de kurdukları devletin ilk aşamalarında devletin resmî inancı konumuna getirilmiştir. Bu devletin itikadî özelliklerini ilk yansıtan devletin Karakoyunlu Devleti olduğunu söylemek mümkündür. Bu varsayımın Karakoyunluların devletinde temelleri atılan inanç sistemi Safevi Devletinin I. döneminde devletin resmî ideoloji ve inancı haline gelmiştir. Ne var ki ilerleyen süreç içerisinde -Safevîlerin II. döneminden itibaren- özellikle Türkmenlerin siyasi münakaşaları ve iç anlaşmazlıkları sebebiyle bu yapı çözülmeye yüz tutmuştur. Söz konusu dönemde, başta sultan olmak üzere Türkmen-Kızılbaşların otoritesini kırmaya yönelik birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Safevi Devletinin omurgası olan Türkmenleri zayıf düşürerek etkisiz hâle getirmek için onların inanç sistemini sarsmaya yönelik çeşitli siyasetler uygulanmıştır. Bu doğrultuda Şah İsmail döneminde Safevi sarayına gelen ancak istediklerini elde edemeyen din bilginleri, Tahmasb tarafından hoş karşılanarak sarayda yer edinmiş ve bunların vasıtasıyla devletin yapısı Türkmen-Kızılbaş inancı temelinden şeriatlandırılan İsnâaşeri Şîa'ya dönüştürülmek istenmiştir. Böylelikle devletin I. döneminde söz sahibi olan Türkmen-Kızılbaş inanç önderleri yerine, Safevi Devletinin II. döneminden itibaren Arap din âlimleri devlet kademesinde güç kazanmaya ve kadrolaşmaya başlamıştır. Bu değişimin devamında ise devlette etkin olan Arap fukahânın öğrencilerinden oluşan Farsî din adamları Mehdi'nin naibleri olarak devletin içinde önemli yerlere gelmişlerdir (Baharlu, 2021: 209-211).

Baharlu'nun literatüre kazandırdığı son çalışması olan *Şah'ın Bahçesinde: Şah İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık* adlı kitapta konuyla ilgili çok önemli tespitler yer almaktadır. Şah İsmail'in Anadolu'da çok sevilen Türk ozanlardan biri olduğu, Türkmenliği ve Kızılbaşlığı ile ön plana çıktığı, devletin kuruluş temellerini dini yönden Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehlibeyt'e dayandırdığı, Türk Devlet geleneğini ve sürdürdüğü ve ordularının dahi Türk askeri yapısına göre şekillendirdiği konularına dikkat çekilmektedir. Ancak Şah Tahmasb ile birlikte Arap din âlimlerinin saraya yerleşmeye başladığı, yönetimde güçlendikleri ve söz sahibi olmaya başladıkları tüm bunların ardından şeriatçi Şia mezhebinin getirdikleri hususlarına dair bulgular da bugünkü Alevilik ve Şia arasındaki farkı anlamak için önem arz etmektedir. Safevi Devletinin II. Döneminden itibaren başlatılan yönetim tarzı, ordu, kültürel, bürokratik ve itikadî reformların hiçbirinin kuruluş dönemi ideolojisini yansıtmadığı, aksine farklı bir yapının üzerine inşa edildikleri görülmektedir.

Safevî tarihinde somut olarak gördüğümüz bu süreçte ilk olarak -özellikle şehirlerde- Sünni mezhebi benimseyen gruplar Türkmen-Kızılbaş propagandalarının etkisinde kalmış, sonrasında ise Şeriatçi İsnâaşeri Şia'ya maruz kalarak bu yeni mezhebi kabul etmişlerdir. Böylece Safevî idaresinde toplumsal dönüşüm gerçekleşmiş ve yeni bir mezhep merkeziyeti etrafında yeni bir toplum inşa edilmiştir.

Şah İsmail döneminde, Mehdi'nin naibliği sadece şaha/mürşid-i kâmile ait ve onun meşruiyet kaynaklarından bir unvan iken; Safevi Devletinin II. döneminden itibaren din âlimleri ve fukahanın tekeline geçmiştir. İlerleyen zamanlarda din âlimleri, yeryüzü hâkimiyetini Mehdi'nin hakkı olduğu fikrini ve bunun devamında Mehdi'nin kayıp olduğu dönemde hâkimiyet hakkının fukahaya geçtiğini savunarak sultanların hâkimiyetini gayrimeşru bilip bu hakkı gasp ettiklerini ileri sürmüşlerdi. Bu düşüncenin sonucunda siyaset ve dünyevî işleri kendi mirasları olarak bilen din adamları, siyasetiyle dinî bir araya getirerek gün geçtikçe yetki alanlarını genişletmeyi başarmışlardır. Bu çabaların sonuca varması için de tabiidir ki özellikle potansiyel rakip mahiyetinde bulunan sûfilerin devre dışı bırakılması için her türlü gayreti sarf etmiş, tasavvufî hareketler -ve özellikle Türkmen-Kızılbaş tasavvufu- aleyhine sistematik çalışmalar yürütmüşlerdir (Baharlu, 2021: 212).

Baharlu'nun tespitlerine göre Safevi Devletinin I. dönemi, yani 1533'e kadar, devletin yönetim tarzı, ordusu, kültürel özellikleri, bürokratik ve itikadî yapısı ile tamamen bir Türk-Türkmen yapılanması olduğu doğrultusundadır. Safevi Devletinin etrafındaki diğer devletlerle karşılaştırıldığında Karakoyunlu ve özellikle Akkoyunlu devletlerine benzediği

görülmektedir. Şia kavramını ise I. ve II. Safevi Devleti için ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. I. Safevi Devleti dönemindeki Şia'nın, Karakoyunlulardan itibaren bölgede görülen inancın günümüzde de Balkanlardan Horasan'a kadarki coğrafyalarda devam etmekte olan Aleviliğin özelliklerini taşıyan bir inanç sistemi olduğu görülmektedir. Safevi Devleti'nin II. dönemindeki Şia'sı ise aynı manayı taşımamaktadır; bu dönemden itibaren Türkmen-Kızılbaş inancı, yerini şariatçı İsnâaşeri Şia mezhebine bırakmak durumunda kalmıştır. İsmi geçen şariatçı İsnâaşeri Şia ile Türkmen Kızılbaş inanç sistemi inançsal ve uygulamalar açısından ciddi farklılıklar taşımaktadır. Nitekim sırf isim benzerliği veyahut on iki imam kültü ortaklığından dolayı Türkmen-Alevi-Kızılbaşlığının söz konusu "Şariatlandırılan İsnâaşeri Şia" kavramı altında ele alınması ister tarihi ve bilimsellik açısından ister günümüz siyasetleri açısından ciddi yanlışlara yol açacaktır (2021: 213). Bu nedenle Aleviliğin tarihsel süreci salt bir mezhepsel refleksle veya ideolojik bir ipotekle değerlendirilmemeli ya da bu kaygılarla genel bir kanıya varılmamalıdır.

3.3. 20. YÜZYIL SONRASINDA YAŞANAN ALEVİLİK

Dünya ekseninde yaşanan tarihsel hadiselerin inançlar ve dini gruplar üzerinde birçok etkisi görülmüştür. Dünya tarihinin ve haritasının şekillenmesi açısından da XX. yüzyıl özellikle yoğun siyasal gelişmelerin beşiği olmuş bir çağ olarak yorumlanabilir. Elbetteki Osmanlının tarih sahnesinden çekilmesi kadar, Osmanlı Devleti hudutları içerisinde kurulan birçok devletinde bu yüzyılda şekillendiğini ifade etmek gerekiyor. Bu nedenle hem insanlığın fikir akımlarının hem de siyasi sınırların değişmesi açısından XX. yüzyıl idrake muhtaç birçok konuyu yaşatan bir çağdır.

Aleviliğin tarihsel gelişimi içerisinde Osmanlı Devletinin ideolojik ve teokratik yapısı çok ayrı bir alana sahiptir. Bu inancın tüm mensupları üzerinde özellikle psikolojik ve elbette sosyolojik çok büyük yıkımların yaşandığı bilinen bir gerçeklik olmakla birlikte tarihsel verilerle de ortaya konulmuştur. Sanayi Devrimine gelindiğinde zaten Osmanlı Devleti de sürece ayak uyduramayıp parçalanma dönemine girdiği için Aleviler üzerinde somut ayrımcılıklar önceki yüzyıllarda olduğu seyirde devam etmiştir. Islahat fermanlarının Hristiyanlara tanıdığı ayrıcalıklar kendi özyurtlarında Alevi-Türkmen aşiretlerine yine tanınmamıştı. Tüm olumsuzluklara rağmen Aleviler, geçmiş tarihsel evrelerde mülkiyet sistemi, üretim ilişkileri ve siyasal koşulların değişmesine bağlı olarak toplumsal yaşam tarzını, söylemlerini ve bazı uygulamaları kısmi olarak değiştirmek

durumunda kalmış olasalar da, hiçbir koşulda özlerini ve geçmişlerinin izlerini kaybetmeden pek çok geleneklerini günümüze taşımayı başarmışlardır.

Kırsal bölgelerde varlıklarını sürdürmeye çalışan Aleviler XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde tüm dünyanın içinde bulunduğu büyük bir savaşın sürecine dâhil olmaya başladılar. Zira topraklarımız büyük yabancı devletlerin sömürgesi haline gelmişti ve gerçek yurtseverlerin artık vatani kurtarma vaktiydi. Osmanlı Devletinin benimsediği İslamcılık, milliyetçilik gibi akımların parçalanmayı hızlandırdığı görülünce yeni bir akım olarak ittihatçılar “Türkçülük” akımını benimseme yoluna gittiler. İttihatçılar bu yönelimle yaptıkları araştırmalarda Alevi toplumunun eski Türklerin öz geleneklerini koruyan en saf Türkler olduğu sonucuna ulaştılar (Ocak, 2005: 241) Bu da Kurtuluş Savaşına Alevilerin büyük bir katılım sağlamaları açısından büyük önem taşımaktaydı.

Mustafa Kemal’in milli mücadele döneminde Alevi-Bektaşî dergâhlarına karşı yaklaşımı, dergâhın Alevi nüfusu üzerindeki tesirini ön görebildiği için Milli mücadelede onlardan destek alabilmek adına, yapısal bir yaklaşımdır. 26 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal tarafından 2. Ordu Müfettişliğine çekilen telgraf onun bu tespitini hayata geçirme noktasında attığı adımlara gösterilen somut bir örnek niteliğindedir:

Tokat ve Yöresinin İslam nüfusunun % 80 ve Amasya yöresinin önemli bir kesimini Alevi mezhepten olanlar oluşturmaktadırlar. Ve Kırşehir’deki Baba Efendi Hazretlerine oldukça bağlı bulunuyorlar... Dolayısıyla sözü geçer ve güvenilir kimi kişileri görüştürerek kendilerince uygun görülecek Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Reddi İlhak Örgütlerini destekleyecek biçimde birkaç mektup yazılarak bu yöredeki Alevi sözü geçenlerine dağıtmak üzere gönderilmesini pek yararlı görüyorum (Şener, 2006: 61).

Sünni-İslam Türk Devleti olarak Osmanlı devleti artık yerini laik bir karakterle kurulan Türkiye Cumhuriyetine bırakmış ve Aleviler bu dönemde ilk defa eşit haklardan faydalanan halk muamelesi görmeye başlamışlardır. Bu süreci siyasi olarak tek partili dönem süreci, sosyolojik olarak ise köylerden kentlere başlayan şehirleşme hareketi izlemiştir.

Aleviliğin tarihsel ve sosyolojik iç dinamikleri göz önüne alındığında Alevilik inanç tarihinde iki büyük kırılma dönemi yaşandığı söylenebilir. Bunlardan ilki Anadolu’ya yapılan göçlerle birlikte Abbasi Sünniliğinin yayılmacı politikası ve Osmanlı Devletinin tavrı ile başlayıp, 1950’li yıllara kadar gelmiş olan dönemdir. Rıza Yıldırım’ın tespitleri doğrultusunda (Yıldırım, 2012 ve 2017), “Geleneksel Aleviliğin” her açıdan şekillendiği ve Şeyh Cüneyt’le başlayıp (Safevi Tarikatı’nın kurulması), Şah İsmail’le

devam eden ve Şah Tahmasb'la tamamlandığı tahmin edilen dönem, bir bakıma Aleviliğin geleneksel yapı içerisindeki gelişim dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu süreçte Aleviliğin inanç esasları, ritüelleri (ibadet) ve dinî-sosyal yapılanması tüm açılardan şekillenmiştir.

Alevi tarihindeki ikinci büyük kırılma Yıldırım'a göre, 1960'lerden sonra başlamış olup hâlen devam etmektedir. 1950'lerden sonra başlayan şehirleşme hareketi 1960'larda ivme kazanmaya başlamış ve Alevilik inancına sahip toplumlarda da hissedilir değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

Bu süreçte Safevi-Kızılbaş formülü çözülmekte ve yerini yeni arayışlara bırakmaktadır. Bu çözüme, şüphesiz Alevi toplumunun hızla şehirleşmesiyle doğrudan bağlantılıdır. XVI. ve XX. yüzyıllar arasında kentlerden ve devlet otoritesinden uzak kırsal bir hayat içinde şekillenen geleneksel Alevilik, kent hayatının ihtiyaçlarına cevap verecek araçlardan mahrumdur. Bunun yanında kırsal toplumsal düzenin ikamesi ve devamı bakımından merkezî konumda bulunan kimi kurumlar ve ritüeller kent hayatında işlevsiz kalmıştır. Yine kırsalda yaşayan insanın zihinsel ve psikolojik ihtiyaçlarını tatmin edecek şekilde yapılanan bir teoloji kentli ve eğitimli insan için sorgulanır olmaktan kurtulamamaktadır. Bütün bu dinamikler Aleviliği her bakımdan dönüşmeye mecbur bırakmıştır. 1980'lerde ciddi bir görünürlük kazanan bu dönüşüm süreci bugünlerde ivmelenerek devam etmektedir. Sürecin sonunda geleneksel Aleviliğin tarihin sayfalarına çekilerek yerini modern Aleviliğe bırakacağını tahmin etmek zor değildir (Yıldırım, 2012: 138).

Kırsal hayatta edinilen tecrübeler, alışlagelmiş yaşam biçimi ve elbette inanç sistemleri şehir hayatıyla beraber başka bir forma bürünmüştür. Başta dedelik kurumu ve ocak sistemi olmak üzere inanç sisteminin her bir yapı taşı şehirleşmeyle beraber kendisine yeni bir yaşam formu oluşturmaya başlamıştır. Bu süreci Cumhuriyetin ilanıyla daha eşitlikçi kanunların tanınması ve kırsal hayatta yaşayan Alevilerin şehir hayatına hızla akması gelişmeleri takip etmiştir.

3.4. CUMHURİYET SONRASI DÖNEMDE ALEVİLİK

Alevilerin kitlesel olarak köyden kente göç etmeleri için Cumhuriyet dönemi sonrası ve 1950'lerde milat alınmaktadır ve bununla birlikte Aleviliğin geleneksel yapısının yavaş yavaş form değiştirdiği, yerini şehirleşme eksenli bir Aleviliğin almaya başladığı bilinmektedir. Cumhuriyetin tüm vatandaşlara sunduğu eşit muamele anlayışı göstermektedir ki, asırlar boyu kendilerini saklamak zorunda kalan Alevilik inanç sistemini

bensemiş toplumlar için Cumhuriyet aydınlığı sembolize ediyordu. Nitekim Şener'e göre de Cumhuriyet Anadolu'da yaşayan Alevileri 700 yıldır anlayan tek rejim olagelmıştır:

Aleviler, Cumhuriyet'e kadar ülkenin en uzak, verimsiz dağ köylerinde, mezralarda, komlarda yaşamaya mecbur bırakılmışlardır. Dünya ile fazla ilişkileri yoktu. Kapalı bir ekonomide yaşam kavgası veriyorlardı. İçlerinde okuma-yazma bilen, ticaret yapan yok denecek kadar azdı. Böyle olunca, Cumhuriyet yönetimi olanak tanıdığı halde merkezi yapıda yer alamadılar ve büyük tarihi fırsatı değerlendiremediler. Merkez-çevre ilişkisinde çevrede kalmaya devam ettiler. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda Alevi nüfus toplam nüfusun tahminen yüzde 20-25'ini oluşturunuyordu. Yani çoğunluk Müslüman-Sünni idi. Üstelik bunlar şehirde yaşıyordu. Osmanlı artıkları yönetimin her yanına sızmıştı. Cumhuriyet yönetiminin kendi kadrolarını yetiştirmek için zamana ihtiyacı vardı. İşte, "Tek Parti Dönemi" bu mücadelelerle geçti. Atatürk, laiklik ile din ve devlet işlerini ayırmıştı. Herkes dini inancında serbestti. Ama buna karşılık camiler Cumhuriyet yönetimine karşı muhalefeti örgütlüyordu. Aleviler, bu ortamdan yararlanarak şehir merkezlerinde yer almaya çalıştılar. Bir yandan da çocuklarını okullara gönderip eğitmek istiyorlardı. Ama Cami'nin ve eski düzen artıklarının saldırıları bir türlü kesilmek bilmiyordu. Cumhuriyet yönetimi onları anlamaya ve kazanmaya çalışan, onları insan yerine koyan ilk rejimdir. Bu rejim din ve düşüncelerinden dolayı onlara baskı yapmıyor, dinsel inançlarında onları kısmen özgür bırakıyordu. Bu, inançları yüzünden asırlardır olmadık işkence ve baskılara uğrayan bir kitle için çok önemli bir olaydır (2001: 77).

Merhum Şener'in tüm bu tespitleri özellikle 1514'teki Çaldıran Savaşından sonraki tarihsel ve sosyolojik kırılmaların Alevi toplumu nezdindeki değişimi, dönüşümü ve psiko-sosyal algıyı özetler niteliktedir. Bu bir anlamda Aleviler ve Cumhuriyet arasında kurulan manevi bağların bir izahı olarak da yorumlanabilir. Dönmez de bizlere aynı istikamette bilgiler vermekte ve şehirleşmenin Aleviler üzerindeki etkilerini şöyle ifade etmektedir:

Özellikle 1950'li yıllarla başlayan köyden şehirlere göç dalgasının sonunda Aleviler, bir bakıma Aleviliğin tüm geleneksel ritüellerinden ve inançlarından da kopmaktaydılar. Burada Aleviliğin, artık dinsel bir kimlik olmaktan öte, ya politik bir tutum veya etnik bir kimlikle ifade edilen bir yapıya dönüştüğünü görebiliyoruz. Hal böyle olunca 1960 sonrasında, Alevilik olgusu basit biçimde de olsa kendisini hissettirmeye başladı. Fakat Alevilerin varlık görmeme tavrı, gerek devlet katında, gerekse halk arasında sürüp gitti, şeklindeki yorumlara katılmak mümkün değildir. Çünkü 1960 devriminden sonra yeni bir uyanışla, Alevi ileri gelenleri, başta Çelebiler olmak üzere bir araya gelerek Hacı Bektaş Turizm ve Tanıtma Derneğini kurdular. Amaç, Alevi-Bektaşî kültürünü tanıtmak ve boşlukta kalan gençleri kazanmaktır. 1964'te kurulan Turizm Derneği ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün de katkısıyla, Hacı Bektaş Veli külliyesi onarıldı. 16 Ağustos 1964'ten itibaren her yıl ilçede, Hacı Bektaş Veli'yi Anma

Törenleri düzenlendi. 1966 yılında Aleviler, Türkiye Birlik Partisini kurmuşlardır. 1969 seçimlerinde de Meclise 8 aday ile girebildiler. Ancak koalisyonlar sırasında Adalet Partisini beş Alevi milletvekilinin desteklemesi çeşitli dedikoduların çıkmasına sebep olmuştur. Parti, CHP ile birleşti. Hal böyle olunca, Alevi oy çokluğu da sol partilere kaymıştır. Bu değişim sürecinden şehirlerdeki Alevilerin etkilenmesi yanında, köy Aleviliği de 1960-1970'e kadar direnebildi. Fakat bu dönemden sonra Alevi dinselliği ve ona çekirdek olan "cem" gerektiği gibi korunamadı. Modern aşamasında genellikle dinsel anlamlarla karışmış eski halk geleneklerinin unutulmaya yüz tutması olgusu, 1960'tan sonra Federal Almanya'nın kırsal kesimlerinde de belirgin bir şekilde tespit edildi. Bu koşullarda Alevi gençlik 1970'lerden sonra bütünüyle Marksizmin içine gömüldüğü görülmektedir (2016: 111).

1950'li yıllardan itibaren başlayan ve Anadolu'da yeni bir döngünün tohumlarını ekecek olan şehirleşme hareketi Alevilik inanç sistemine mensup toplumlarda da çeşitli kırılma noktalarını beraberinde getirmiştir. Köyden kente yapılan göçler neticesinde, Osmanlı Devletinin hükümranlılığı süresince anlaşılmayan ve yüzyıllarca şehirlerden uzak kırsal alanlarda hayatlarını sürdürmeye çalışan bu inanca sahip toplumlar, Cumhuriyetle birlikte nihayet medeniyetle tanışmaya, şehirleşmeyle bütün sosyal kurumlardan (sağlık, eğitim, iş, vb) istifade etmeye başlamışlardır. Elbette bu nimetlere kavuşmakla birlikte geleneksel inanış biçimlerini ve dini yaşamlarını sürdürmekte zorlanmaya da başlamışlardır. Şehirleşmenin etkisi ile kırsal alanda dede ve talipleri arasında var olan birincil ilişkiler ve Alevilik inanç sisteminin temel ilkeleri birtakım sorunlarla karşılaşmaya başlamıştır. Özellikle 1960-1970'li yıllarda dünyanın etkilendiği küresel çapta düşünce akımlarıyla beraber dönemin siyasi partileri Alevi gençler üzerinde çeşitli siyasal amaçlar hedeflemiştir. Dini algıları yok etmeye yönelik girişimlerle Alevi gençler geleneksel inanç dünyalarından bir anlamda uzaklaşma eğilimine doğru yol almaya başlamışlardır. Şehirleşmenin bu tehlikeli tarafıyla yüzleşen Aleviler gerek dedelerin gerekse inançlarını sahiptenen akademik ya da aydın çevrelerin girişimleriyle dernekler vakıflar kurma yoluna gitmiş ve bugün hâlâ varlığını sürdüren sivil toplum kuruluşlarını oluşturmuşlardır.

Kente göç eden Aleviler, siyaset, eğitim, iş ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere modern imkânların tamamından istifa ettiler. Kırsal bölgelerde yaşadıkları dönemde gerçekleştirdikleri geleneksel örgütlenmeleri kente tanışırken bazı aksaklıklar veya yeni taleplerle kendini göstermeye başladı. Buna göre köylerde akraba toplulukları halinde yaşayan Aleviler, belirli ocaklara bağlıydılar. Her ocağı temsil eden soydan gelen kişiler yani ocakzadeler, kendilerine bağlı talip topluluklarının her türlü meselesine hâkim ve yönlendiriciydi. Bu durum şehre göç eden Aleviler için de geçerliydi. Fakat kent merkezlerinde farklı sosyal statüye sahip olan

bireyleri yeniden belirli bir hedef ve amaç doğrultusunda organize edip görev ve yükümlülük başlıklarında yeniden düzenleme ihtiyacı doğdu (Dedekargınoğlu, 2018: 381).

Şehirleşme Aleviliğin geleneksel işleyişinin kısmen de olsa sonunu hazırlarken yepyeni bir Alevilik anlayışını da beraberinde getirmiştir; değişim sürecindeki Alevilik. 1950’li yıllarda tohumları ekilen bu sosyolojik aksiyon Alevilik inanç sistemini yeni kalıplara bürünmeye mecbur bırakmıştır. Bir başka deyişle, 1950’lerden itibaren geleneksel kalıplarından ayrılmaya başlayan Alevilik inanç sistemi tüm toplumsal yapılanmasında yeni bir inşa sürecine girmiştir. Yıldırım’a göre “Geleneksel Alevilik” doğal gelişimini tamamlamış, nihai formuna ulaşmıştır ancak bir yandan şehirleşme ve küreselleşmeye diğer yandan da XX. yüzyılın sonu XXI. yüzyılın başlarında bu yüzyılın dijital dünyasına cevap veremediği için yaşam süresini tamamlayarak yerini Modern Aleviliğe bırakmıştır (2012: 139). Yıldırım, Alevilik inanç sistemini, geçirdiği tarihsel aşamalara göre 1950 öncesi Aleviliği “Geleneksel Alevilik” ve 1950 sonrası Aleviliği “Modern Alevilik” şeklinde isimlendirdiği iki kavram altında incelemiştir. Tartışma konusu olan bu kavramlarda eski Alevilik-yeni Alevilik gibi bir ayrıma gidilmiş olsa da biz burada Aleviliğin Cumhuriyet sonrası şehirleşmenin etkisi ile günümüzdeki dönüşümünü ele almaktayız. Aleviliği geleneksel ya da modern olarak ayırmak yerine değişen çağa uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği noktasında değerlendirmek daha işlevsel olacaktır.

Orta Asya’dan göç eden Türk topluluklarının yerleşik düzene geçişleri ve İslamiyet’le tanışmaları ayrı zaman ve şartlarda gerçekleşmiş olup, kırsal yaşamı hemen terk etmemişlerdir. Özellikle geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılık olmasının doğal bir sonucu olarak Aleviliğin geleneksel yapısı kendisine kırsal alanda bir yaşam alanı tahsis etmiştir. İnançlarının tüm gereklerini yerine getirebiliyor olmak Aleviliğin geleneksel hayatta kalma süresini şehirleşmenin başladığı dönemlere kadar uzatmıştır. Ancak Cumhuriyetin ilanı ile halk tabakaları arasında ve her alanda yaşanan hareketlilik köyden kente olan eğilimi de tetiklemiş, kırsal alanda yaşayan Alevilik inanç sistemine mensup toplulukların şehirlere akmasına neden olmuştur. Aleviliğin sosyolojik değişim sürecinin miladı olarak 1950’li yıllarda başlayan köyden kente göçün neticesinde Aleviler inançlarının gerekliliklerini kırsaldakinden farklı olarak şehirleşmenin getirdiği yeni formlarla sürdürmeye başlamışlardır.

Yıldırım’a göre, Geleneksel Alevilik Allah-Muhammed-Ali ve Ehlibeyt ekseninde yapılanmış ve bu kutsallar çemberinin içinde inançlarını sürdürmüşlerdir. Modern Alevilikte ise kentlere göç eden insanların kentlerde kendilerini tanımlarken kırsaldaki

argümanlarından yoksun oldukları için bir kimlik inşa etme süreci başlamıştır (2012: 141). Ancak Dönmez'e göre Alevilik kimliği uzun yılların bir ürünü olarak oturmuş ve günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Ancak: "Alevi kimliğinin oluşumunun uzun yıllar sürdüğünü söyleyebiliriz. Bu kimliğin oluşumu çeşitli aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiştir. Her şeyden önce Aleviliğin, kitabi bilgilerden ziyade şifahi bir geleneğe dayanmasının Aleviliği anlamada ve yorumlamada farklı idrak tarzlarını da beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz. Örneğin kimi araştırmacılar Cumhuriyet döneminin Alevilik için olumlu olduğunu ileri sürerlerken, kimi araştırmacılar tarafından da bu sürecin Aleviliği menfi yönde etkilediği iddia edilmektedir" şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır (2007: 144).

Alevilik inanç sistemi Dedelik Kurumu ve Ocak Sistemi çerçevesinde organize olmuş, sistemleşmiş ve bin yılı aşkın süredir bozulmadan ayakta kalabilmiştir. Toplumu bir arada tutabilmek, toplumun kendi varlığını sürdürebilmesi başta dede olmak üzere bu unsurların sağlıklı ilerleyebilmesi ile mümkün olmuştur. Aleviliğin geleneksel yapısında, bir diğer deyişle kırsalda yaşayan Alevilik inanç sistemine mensup toplumlarda büyük öneme sahip olan bu yapılanmalar modern Alevilikle beraber yerini farklı oluşumlara bırakmış olmasa da kentlerde varlıklarını sürdürmek amacıyla daha fonksiyonel olan STK'lar, cemevleri, dernek ve vakıflar gibi yapılanmalardan destek almaktadırlar.

Alevilik inanç sistemi dede ile talibi arasında önce çekirdek haliyle başlayıp soy ve aşiret uçlarına varana kadar ilerleyen bir dizgeye oturtulmuştur. Aleviliğin geleneksel dokularında bu yapılanma esastır ve dedelerin statüsü en üstte yer almakla birlikte talibin statüsünün, sorumluluklarının, görevlerinin neler olduğu kat'i surette belirlenmiştir. Soy yoluyla devam eden bu iki yapılanmada hem talipler hem de dedeler birbiriyle sürekli iletişim halindedir. Her yıl Eylül veya en geç Ekim ayında dedeler talipleriyle buluşabilmektedir. Burada esas olan iletişimin belirli bir rutinde sürdürülebiliyor olmasıdır. İşte şehirleşmeyle birlikte bu iletişim ağı sarsılmış ve dedeler ile talipleri arasında kopukluklar yaşanmaya başlamıştır. Ocak sistemi ve Dedelik Kurumu başta olmak üzere şehirleşmeden olumsuz yönde etkilenen Alevilik inanç sistemi mensupları şehirde cemaatleşme yoluna giderek cemevlerini toplanma yeri olarak belirlemişlerdir.

Bilindiği üzere Aleviliğin geleneksel yapısı inanç kaynağını Orta Asya Türk toplumlarının inanış biçimlerinin yanı sıra, İslam dininin kabulü ile kutsallık atfedilen şahsiyetlerden (örn. Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Ehlibeyt) ve onların hayatlarının konu edildiği menkıbeler, makteller, destanlar ve mitolojik unsurlardan almaktadır. Günümüze kadar aktarılabilmiş olan bu kaynaklar,

Osmanlı Devleti'nden göremedikleri eşit haklara Cumhuriyetle kavuşma imkânı bulan bu toplumlar inançlarını kendilerinin kutsallarının yanına Mustafa Kemal Atatürk'ü de ekleyerek sürdürmeye devam etmişlerdir. Kentlere yerleşmekle birlikte birçok alanda değişimler yaşayan Alevilik inanç sistemi mensupları, rivayetleri ve olağanüstü şahsiyetleri konu alan eski kaynakları yeni ihtiyaçlarına cevap veremediği gerekçesiyle bir kenara bırakarak yenedünya düzenine uyum sağlamaya, Aleviliği yeni bir mantıksal çerçeveye oturtmaya çalışmışlardır. Özellikle 1980'li yıllarda yaşanan toplumsal olaylar (Maraş olayları, Çorum olayları, Madımak olayı gibi) buna maruz kalan Alevilik inanç sistemine mensup toplumları hem sosyolojik hem de psikolojik açıdan etkilemiştir. Bu toplumsal olayların, şehirleşme sonrasında Alevilikte meydana gelen toplumsal değişimin başladığı evrelerde meydana gelmesi hasebiyle bu toplumsal olayların yarattığı tesir, dönemin bilhassa genç kuşağı arasında yankı bulmuş ve aynı ülkede İslamiyet çatısı altında yer alan farklı toplumların bazı ideolojik unsurların etkisiyle birbiriyle çatışması hafızalardan silinmesi güç tahribatların oluşmasına neden olmuştur. Ne var ki toplumlar geçmişteki birikimleri üzerine yükselirler. Tüm değerleri yıkarak toplumların yeniden yapılanması olanaksızdır. Bu nedenle kent Aleviliğinin, kırsal kaynaklardan yararlanması zorunludur (Dönmez, 2007: 145).

Genel olarak bakıldığında Alevilik doktrini toplum içerisinde karizmatik bir önderin ya da Kutlu Soy'un yani dedenin yönlendirmesi, bilgilendirmesi, öğretmesi ve göstermesi şeklinde var olmuş ve Aleviliğin geleneksel deseninde bu usul yüz yıllardır varlığını devam ettirmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken kısım yazılı kaynağın var olmadığı Aleviliğin sözlü bir kaynağa dayanıyor olma algısı değildir. Bilakis yazılı kaynak açısından da hatırı sayılır bir geçmişe sahip olan Alevilik inanç sistemi aktarım bazında dolaysız olarak ikili ilişkiler şeklinde işiterek, görerek ve taklit ederek öğrenilen hareketli ve sürekli bir aksiyon süreci içerisinde nakledilmiştir. Geleneksel Alevilik özelinde bu durum nesilden nesile sürekli aktarılacak ve müşitlerin talipleriyle ya da taliplerin müşitleriyle sürekli etkileşim halinde oldukları kırsal alanlarda modern Aleviliğin başlangıç zamanlarına değin kusursuz olarak işlemiştir. Modern çağa gelindiğinde küreselleşme ve şehirleşme süreci bu durumu da dönüştürmek zorunda kalmıştır. Nitekim Alevilik inancının aktarım mekanizmaları sözlü gelenekten yazılı geleneğe dönüşmeye başlamış, dede-talip ilişkisi ve inancın gereklerini şehir hayatında Aleviliğin inanç mensupları artık aktarım araçlarını yazılı biçimde oluşturmaya başlamışlardır. Böylece hızla değişen toplumsal yapının içerisinde Alevilik inanç sistemini korumayı ve gelecek nesillere aktarmayı hedeflemişlerdir.

4. ALEVİLİĞİN GELENEKSEL YAPISININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Alevilik inanç sistemi, bu inanca mensup toplumlarca kendi içerisinde şekillendirilmiştir ve statüyü belirleyen unsurlar belirli bir hiyerarşik düzene oturtulmuştur. Sözlü geleneğe dayalı bu düzeni oluşturan başlıca unsurlar Dedelik Kurumu ve Ocak Sistemidir. Dedelik Kurumu ve Ocak sistemi Alevilik inancının geleneksel yapısı içerisinde yönetim erkini elinde bulunduran hiyerarşik bir zemin kurarak inanç önderliği ve karizmatik kimliğiyle yapının sağlayıcısı olan “dedeleri” simgesel makamlara oturtmuştur. Dedelerin dışında kalan pasif ve alıcı çoğunluğu “talipler” oluştururken, yaptırım gücüne sahip manevi makamları “dedeler” temsil etmektedir.

4.1. ALEVİLİĞİN GELENEKSEL YAPISI

Türk Dil Kurumu “Gelenek” kavramını, “Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane, tradisyon; şeklinde tanımlamaktadır. Kubbealtı Lugatı’nda da; asırlar boyunca nesilden nesile geçerek gelen ve bir topluluğun fertleri arasında sağlam bir bağ, ortak bir ruh meydana getiren her türlü âdet, alışkanlık, davranış biçimi ve kültürel değerler, örf, anane olarak ifade edilmektedir. Gelenek kavramından, belli bir yolu izlemek, belli bir çerçevede hareket etmek ya da daha önceden birisinin ortaya koyarak gelenekselleştirdiği şeyi devam ettirmek anlaşılmaktadır (Dönmez, 2016: 38). İçinde yaşadığımız toplum ve atmosfer bizden öncekilerin bıraktıkları yaşam biçimleri ve tüm sistemleri ile inşa olmuştur. Hal böyle iken bunlardan soyutlanmak çok zordur ve bizden öncekilerin bizlere aşıladıklarından etkilenmek kaçınılmazdır. O halde gelenek, toplumların kendilerinden bir önceki atalarının yaşam biçimlerini yaşatmaya devam etmesidir, denilebilir.

Burada Alevilik inanç sistemini ele aldığımız için geleneğin kültürel yapı ile ilişkisi ve geleneğin dini yapıyla ilişkisine dikkat çekilmektedir. Gelenek ile kültür arasında, geleceğe uzanma ve değerlerini gelecek kuşaklara aktarma yönünden bir ortaklık vardır. Bu açıdan geleneğe baktığımızda, kültürün mazarını, geleceğe bağlayan can damarının gelenek olduğunu söyleyebiliriz. Dinî gruplar açısından ise gelenek, “kutsal” ile olan ilişkisi çerçevesinde değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Kutsal, olağanüstü, aşkın

ve gündelik olayların dışında görülen ve o şekilde tecrübe edilen olayları içerir. Geniş anlamıyla kutsal din ya da başka bir deyişle şiddete, işgale ya da kirletmeye karşı korunmuş olan şeydir. Bu anlamda kutsal, saygı duyulan, hürmet edilen ve edebî anlamını taşır (Dönmez, 2016: 42). Toplumun kültürel dokusu ve dini yapılanmasının nesilden nesile aktarılan iki önemli kuvvet olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Alevilik inanç sistemini bu bağlamda hem dini yapılanması hem de kültürel dokuları üzerinden incelemek gerekmektedir.

Geleneksel tarzda Alevilik olarak da değerlendirilen ve XI. asır ile XX. asırı kapsayan dönem Aleviliğin Geleneksel dönemi olarak adlandırılmaktadır. Geleneksel Alevilik; X. yüzyıldan itibaren Türklerin Anadolu'ya girmesiyle başlayıp XII. ve XIII. yüzyıllarda Hacı Bektaş-ı Veli ve dervişlerinin Anadolu'da yayılmasıyla ve Erdebil Tekkesi'nin girişimleriyle desteklenerek devam etmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla beraber hızla artan şehirleşme hareketleriyle sürdürülebilirliği ve uygulanabilirliği açısından yeni formüllere kapılarını açan Alevilik, öz değerlerini yitirmeden şekil yönünden çağın gereklerine cevap verecek yeni kurumsal yapılanmalar inşa etmeye başlamıştır.

Dönmez, Geleneksel Aleviliği, idrak edilişi bakımından; Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Ehlibeyt'ine derin sevgi ve sadakat besleyen, onların kurduğu yolu takip eden ve onların değer yargılarını yaşatmaya çalışan Alevilik İnanç geleneğine mensup toplumlarca benimsenmesi ve yaşatılması şeklinde izah etmiştir:

Geleneksel yaklaşımda, "Alevi" kavramıyla, Hz. Ali'ye ve O'nun soyuna, candan gönülden bağlı olanlar kast edilmektedir. "Bu idrak tarzında, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin halifeliğini ve imamlığını tanıma, Allah'ı, Hz. Peygamber'i ve Hz. Ali'yi beraber sevmek vardır. Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin, Allah'ın nurundan meydana geldiği inancının yanı sıra, On iki İmama bağlılık ve Caferî mezhebine mensubiyet belirleyici özelliiktir. Burada önemle belirtilmesi gereken husus, Alevilikte, Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali sevgisiyle, Hristiyanlıktaki üçleme arasında ne mana bakımından bir ilişki, ne de şekil bakımından bir benzerlik olduğudur. Anadolu'da şekillenen ve maya tutan geleneksel Alevilik, tek başına eski Batınî inanışların bir devamı değildir. Hacı Bektaş Veli vasıtasıyla Yesevi, Kalenderî, Haydari, Ahilik gibi Türk tasavvuf kurumları ile Vahdet-i Vücut inanışı yanında, eski Türk geleneklerinin de karışımından meydana gelmiştir. Dolayısıyla, Aleviler, Türk geleneği, Türk halk şiiri, Türk halk sazı ile yaşayan bir mümin Müslüman topluluğudur. Geleneksel anlayıştaki Aleviliğin temelinde, Allah inancı, Hz. Muhammed'e bağlılık, Hz. Ali ve Ehlibeyt'e karşı muhabbet vardır (2016: 44).

Tüm bu ortak inanış ve değerler Aleviliğin kolektif belleğince yüzyıllarca yaşatılan ve taşınan bir değerler manzumesini de ifade etmektedir.

Bu idrak tarzında, Alevilik iki temel üzerine oturtulmaktadır. Bunlar, İslami Tasavvuf anlayışı ile Türklerin eski dinî hayatının özellikle Horasan erenlerinin etkisidir. Hoca Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre vb. geleneksel Alevilik’de Hz. Ali ve Ehlibeyt’den sonra kabul gören önemli şahsiyetlerdir. Aleviliği ideolojik bir kimlik olarak idrak eden kişiler veya grupların, Alevilik açısından önemli olan söz konusu şahsiyetlere bakış açıları da farklıdır. Âdeta birbirinden farklı iki Hz. Ali tiplmesi ortaya çıkmaktadır. Bu birbirine zıt olan Hz. Ali tiplmelerinin gruplara verdikleri mesajlar, daha doğrusu mesajların idrak edilmesi de farklılık arz etmektedir (Dönmez, 2016: 45).

Alevilik inanç sistemine mensup toplumlarda toplumsal hayatı düzenlemek ve inanç dünyasını biçimlendirmek üzere kaleme alınmış gerek *Buyruk*, gerek *Velayetnâme*, gerekse de ulu ozanların sazlarından günümüze kadar ulaşan deyişler Aleviliğin geleneksel yapısının temel prensiplerinin meydana gelmesinde büyük rol oynamışlardır. Özellikle aktarımı ziyadesiyle sözlü olarak gerçekleştirilen makteller, menkıbeler, hüsnîyeler ve mersiyeler gibi yazılı eserler göstermektedir ki geleneksel kodlarla ilerleyen Alevilikte de Orta Asya Türklerine benzer olarak geleneğin sözlü aktarılması yoluna gidilmiştir.

Aleviliğin geleneksel yapısında etkisi toplumlarda farklı şekillerde cereyan etmiş, kimi bölgeler Aleviliği İslamî Tasavvufî bir yorumlama şekli olarak ele alırken kimi bölgelerde ideolojik bazı etmenlerin etkisi ve gölgesinde farklı tarzlarda yaşanmaya çalışmışlardır. Bu ayrımları belirleyen temel unsurun ocaklar ve yerleşilen coğrafi bölgelerdeki toplulukların yaşam biçimiyle sentezlenmiş unsurlar olduğu tahmin edilmektedir. Aleviliğin geleneksel yapısı ve inanç sistemi büyük oranda iki temel kurum üzerinden ilerlemiş ve yaşatılmıştır: Dedelik Kurumu ve Ocak Sistemi.

4.2. DEDELİK KURUMU

Diğer tüm toplumlar gibi Alevilik inanç geleneğine mensup toplumlar da Alevilik inancının geleneksel yapısını şekillendirirken beraberinde din, eğitim, hukuk, örf gibi birçok kurumsal unsurlarını yapılandırmış, varlığını korumaya yönelik prensipler oluşturmuş ve böylece söz konusu bu yapının devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır. Alevilik inanç sistemi, geleneğin kendi içerisinde şekillenmiştir ve belirli bir hiyerarşik düzene oturtulmuştur. Dedelik Kurumunu açıklarken bu düzenin çoğunluğunu oluşturan edilgen/alıcı gruba “Talip”, sağlayıcı olan etken/öğretici karizmatik kişiye/shahsiyete

“Dede / Pir / Mürşit / Mürebbi / Rehber” ve bu örgünün bütütüne “Dedelik Kurumu” demek yanlış olmayacaktır. Zira Dedelik Kurumu, hiyerarşik olarak bir dizgeye dahil olan manevi, karizmatik ve Kutlu Soy esaslı şahsiyetlerin önderliğinde oluşturulmuş özgül bir müessese niteliğindedir. Bu hiyerarşik yapının içerisinde yer alan talip topluluklarının da manevi şahsiyetleri önderliğinde inanç geleneklerini yerine getirmelerinin teminatı olmuş olan bu kurum, Alevi inançlı topluluklar tarafından yüzyıllarca yaşatılmış ve günümüze de taşınmıştır.

Dedelik Kurumunun işlevlerine ilişkin detaylar, Alevilik inanç geleneğine mensup toplumlarda sosyal yapının nasıl oluştuğunun, sistemin nasıl yürüdüğüne ve bu yapıya inanç önderlerinin katkılarının neler olduğunun ipuçlarını vermektedir. Dedelik Kurumunu açıklarken Rıza Yıldırım şu bilgileri vermektedir: “Geleneksel Alevilik sisteminin en temel meselesi toplumsal yapı içerisinde düzen ve asayişin sağlanması olmuştur. Devletin başlıca işlevleri arasında yer alan güvenlik, asayiş, adalet gibi alanlar bu sistemde tamamen dini kavramlar ve statülerle düzenlenmiştir. Bu bağlamda, otorite yapısı, toplumsal hiyerarşi ve ilişkiler, hukuki süreçler ve ekonomik işleyiş gibi toplumsal yapıyı ayakta tutan mekanizmalar dini kurumlar ve aktörler tarafından biçimlendirilmekte, ayakta tutulmakta ve kontrol edilmektedir” (2018: 228). Yaman’a göre de: “Dedelik Kurumu, Türklerin eski yurdu olan topraklardan Anadolu’ya doğru yaşanan tarihsel sürecin ve sosyal gereksinimlerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve onları Alevi topluluklarının yaşadığı yörelerde hem dışarıdan gelebilecek koruyucu kabuk işlevi görmüş hem de iç yapıda varolan sosyal gereksinimleri ve sorunları çözmeyi becerebilmiş” bir organizasyon ve örgütlenmedir (2004: 155). Bir diğer araştırmacı olan Bal ise dedelik kurumuna ilişkin kısaca şu tanımlı yapmaktadır: “İnanç önderlerinin merkezi rol oynadığı, mürşit-mürit ilişkisi ekseninde gelişen, Alevi-Bektaşî yaşama tarzı ve inanç sisteminin işlevsel merkezi kurumu”dur (2002: 68). Bu kurum olmadan Aleviliğin dinamik eksenli inanç devamlılığı da söz konusu olamaz.

Demek oluyor ki, sistemin geliştirdiği bu unsurlar birer kontrol mekanizması gibi hareket ederek sosyal işleyişi sağlamakta, diğer taraftan ideal düzeninin devamı için gerekli tedbirleri almakta ve devlet erki yoksunluğunu kendi içerisinde geliştirdiği yaptırımlarla sezdirmemektedir. Üzerine çokça araştırmalar yapılmış olan Dedelik Kurumu, Alevilik inanç geleneğini taşıyan toplumlarda sosyal işleyişin nasıl oluştuğunu ve geliştiğini anlamının hiç şüphesiz en önemli yoludur. Nitekim Dedelik Kurumu, Alevilik inanç geleneğine mensup toplumların dinî işleyişini kontrol eden otoriter bir kurum olmasının yanı sıra bu inancı taşıyan toplumların kendi içlerinde inşa ettikleri toplumsal

yapılarını düzenleyen ve kimi zaman bir devlet erki gibi yasama-yürütme-yargı unsurlarının yetkilerini bünyesinde barındıran kompleks bir yapıya işaret etmektedir.

Dedelik Kurumu, Alevilik inanç geleneğine mensup toplumlarda dede talip ilişkisi ekseninde oluşan ve yöneten yönetilen dengesi çerçevesinde ilerleyebilen bir yapı olarak çıkmaktadır karşımıza. Bu yapıyla güçlü bir otoriteye sahip olan Dedelik Kurumu gücünü, dinî inancından, kutsallık atfedilen atalarından ve en önemlisi bu inancın temsilcileri olan taliplerinden almaktadır.

Dedelik Kurumunu, yol içindeki yerini, kimlerin dede olabileceğini ve dedelerin niteliklerinin ne olması gerektiğini anlayabilmek için başvurulacak ilk kaynak “*Buyruk*”tur. Bilinen tek bir “*Buyruk*” yoktur, özü aynı olmasına karşın ifade biçimleri ve ayrıntıları farklı olan *Buyruk*’lar vardır. “Bunlardan üçü: Sefer Aytekin’in derlediği 1958 tarihli *Buyruk*; Ayyıldız Matbaası tarafında yayımlanan 1958 tarihli *Buyruk Name-i İmam Cafer Sadık* ve Mehmet Yaman tarafından derlenen 1994 tarihli *Şeyh Şafî Buyruğu*’dur. Sefer Aytekin’in derlediği *Buyruk*’ta ayrıntılı olmak üzere İzmir nüshası ve daha sınırlı olarak Hacı Bektaş, Maraş, Alaca, Gümüşhacıköy, Malatya, nüshaları bulunmaktadır” (Bal, 2002: 69).

Sonuç olarak, Alevilik inanç geleneğine mensup toplumlar içerisinde “dede” ve “talib”in belirli sorumluluk alanları vardır ve bu sorumluluklar zinciri kusursuz işlemelidir, aksi halde toplum içerisinde kargaşalar yaşanabilir ve bu etmen söz konusu toplumun yok olmasının önünü açan en önemli faktör niteliği kazanabilir. O halde Alevilik inanç geleneğine mensup toplumlar Ocakzade dedeler veya onların görevlendireceği dedelerin liderliğini kabul etmek ve “Yol cümleden uludur” düsturuyla birliklerini devam ettirmek durumundadırlar. Bu nedenle şehirleşme gibi riskli bir faktörler karşısında dahi Alevilik, çağın gerisinde kalıp unutulmaya yüz tutmuş bir kutsal olarak değil, bu çağın getirdikleriyle kendi toplumsal yapısını sürdürülebilir yeni formlara döndürme ve zamanın çok daha ötesine taşıyanmaya çalışan bir sistemdir denilebilir.

Kutlu Soy Olgusu

Alevilik inanç sisteminde dedelerin “Evlad-ı Resul” yani peygamber soyundan olduğu kabul edilir ve bundan dolayı dedelere seyyid de denilir. Ocakların ve dolayısıyla Dedelik Kurumunun çıkış noktasını oluşturan temel unsur “Kutlu Soy” inanişidir. Soyun dayandığı Kutsal Şahsiyetler (Hz. Muhammed - Hz. Ali) dedelere birçok yetkiyi tanımakta ve bu sebeple de talipler dedelerin temsil ettiği değerlere büyük kutsallık ve güç atfetmektedirler.

Anadolu’da Alevi inanç geleneğinin öğretilmesi ve ibadetin yerine getirilmesinde dinî görev ve sorumluluklar, ocaklar ve bu ocaklara bağlı soydan gelen seyyid-dede ve Çelebiler ile cemaatçe (Bektaşilikte) liyakatlerine göre belirlenen Babalarca yerine getirilmektedir. Gülşan’a göre İran Şii Caferi ve Anadolu Alevileri; Nübüvvet’in (Peygamberliğin), Hz. Muhammed’e; Velâyetin ise, İmam Ali’ye ve soyuna Allah tarafından verildiğini iddia ederler. Yine Nübüvvetin Hz. Muhammed’le son bulmasına karşın Velâyet imamlığında kıyamete kadar soy-silsile yoluyla sürdürüleceğini, Maide suresi 35. ve 55. ayetlerine, Yunus suresi 62. ayetlerine, Kevser suresinin 1., 2. ve 3. ayetlerine dayandırarak kanıtlamaya çalışırlar (2001: 105).

Kutlu Soyun Kanıtı Olan Belgeler Olarak: Şecereleler

Soy ile ilgili önemli meselelerden biri de şecerelelerdir. *Buyruk*’ta da belirtildiği üzere dede/pir/mürşit makamını yürüten her kim olursa olsun “Evlad-ı Resûl ve Muhammed Ali’ye” uzanan bir soydan gelmesi şarttır. Alevilik inanç geleneğinde bu soydan gelen ailelere ocak ismi verilmiştir ve bu aileler Alevilik inanç geleneğine mensup toplumlarda dini hizmetleri yerine getirmek üzere organize olmuşlardır.

Şecere Arapça kökenli bir sözcük olup “Bir soyun, bir ailenin bilinen en eski atasından başlayarak son üyelerine değin bütün bireylerini bir kökten çıkan ağaç görünümü içinde gösteren çizelge” demektir. Dede aileleri soylarının Hz. Muhammed’e ulaştığını ancak bu şecerelelerle diğer bir deyişle neseb (soy, sülale) belgeleriyle kanıtlayabilmektedirler. Nitekim kutsal soy iddiasında bulunan aileler için şecereleler, meşruiyet sağlayıcı yani Alevi inanç geleneğine mensup toplumlarca kabul görmelerinin yegâne belgeleridirler. Yaman, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

İslâmiyet öncesi Araplarda soya önem verilir, her kabilenin nesebnâmelerini (şecerelelerini) ezberleyen nessâblar bulunurdu. Bu âdet, Arapların İslâm’ı benimsemeleri sonrasında da devam etmiştir. Bu gelenek Türklerin Müslüman oluşuyla birlikte Araplardan Türklere geçmiştir. Alevi-Bektaşî geleneği de dedelerin Evlâd-ı Resul oldukları iddiasından dolayı şecere olgusuna bir hayli önem göstermişler ve seyyit olduklarını kanıtlamak üzere **Nakîbü’l-Eşrâflar**’ın (Ali Evladı Müfettişi) onaylarını taşıyan belgeler, yani şecereleler edinmişlerdir (Yaman, 1998: 59).

Anadolu Selçukluları döneminde başlayan bu gelenek Osmanlı Devleti döneminde de devam ettirilmiş, Osmanlı padişahları Hz. Muhammed’in soyundan gelenlere büyük bir önem hürmet göstermişlerdir. Ancak Osmanlılar bu soydan gelenlere ilişkin daha detaylı

incelemeler yaparak gerçek soy mensuplarını koruma altına almaya çalışmış ve sahte beratları ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır.

Alevilerin ruhanî liderliğini teşkil eden Alevi dede soyları, halk üzerinde daha etkili olmak için şecereleeri saklamakta oldukça titiz davranmışlardır. Hz. Peygamber'in soyu Hz. Ali evladından devam etmiştir. Bunlardan Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere “Şerif”, Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere ise “Seyyid” denilmiştir. Bu iki kol tarihte ayrı ayrı değerlendirilmesine rağmen, zamanla ortak bir isimle anılmaya başlamış ve her iki soydan gelenler için sadece “seyyid” tabiri kullanılmıştır. Osmanlılar, devletin ilk günlerinden itibaren seyid ve şeriflerin işleriyle ilgilenmiş, Evlâd-ı Resullerin neseplerini, doğum ve ölüm kayıtlarının takibini yapmak, onların işleriyle ilgilenmek ve sahte seyidlikleri ortaya çıkarmak için 1400 yılının Mayıs ayında Yıldırım Beyazıd devrinde “**Sâdât Nezareti**” adıyla bir daire kurmuşlardır. Osmanlılar peygamber evlatlarına büyük saygı göstermiş, onları vergi ve rüsumdan uzak tutarak ellerine beratlar vermişlerdir. Bu insanların Evlâd-ı Resul olduklarını ifade eden ve adına “**Siyadet Hüceti**” denilen belgeler vermişlerdir. Bu kurumun “**Nakîbü'l-Eşrafık**” ile anılması ise bu adın İslâm dünyasında yaygınlaşmasından kaynaklanmıştır (Tuğrul, 2006: 21).

Ocak ailelerinin elinde bulunan bu belgeler titizlikle saklanmış, nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşmıştır. Alevilik inanç geleneğine mensup toplumlarda manevi makamları değerlendirirken bakılacak en önemli unsurun Dedelik Kurumu olduğu ve bunun da ocak sistemi ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Manevi makamlarla kastedilen çerçeve aslında Dedelik Kurumu ve Ocak sistemlerinin kendi içerisinde geliştirdikleri sistematiği daha iyi anlamının ve bu sistematiğin tam olarak nasıl işlediğini öğrenmenin hatlarını çizmektedir. Kutlu soy ve şecereleer ise manevi gücün simgesi ve belgesi olmaları bakımından Alevilik inanç sisteminde oldukça önemli bir yere sahiptir.

4.3. OCAKLAR VE OCAK SİSTEMİ

Alevilik inancı manevi organizasyonunu Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu üzerinden gerçekleştirmekte, bu inanca mensup topluluklar inançsal iklimlerini ve sosyal normlarını bu sistem ve kurum üzerinden yaşatmaktadırlar. Eski Türk topluluklarında önemli kùltlerden olan Ocak Kùltü anlayışıyla, Ocağın yani ‘soy’un kutsallığı İslam medeniyetine girilmesiyle Hz. Muhammed ve Ehlibeyt'ine atfedilmiştir. Bu sebeple Türk kùltürünün önemli inanışlarından sayılan ‘ocağın kutsallığı’ anlayışı, Alevilik inanç sistemi ile tarihsel miras olarak günümüze kadar yaşatılmıştır. ‘Ocak’ var olmanın ve hayatın temsilcisi durumundadır. Türk tarihinde birçok anlamları beraberinde taşımakta olan

‘ocak’ kavramı, eski Türk inanışlarının izlerini taşıyan Alevi toplumlarında da önemli teolojik ve sosyolojik karşılıklar bulmaktadır. Kendi inanç önderlerinin oluşturduğu yapılanmalar ‘ocak’ kavramıyla ifade edilmekle birlikte, ‘Seyyîd-i Sâdât’ ya da ‘Evlad-ı Resûl’ olarak kabul edilen inanç önderleri (ocakzâdeler/pirler/mürşitler) mutlak surette bir ocağa bağlı olmak durumundadırlar (Çelik ve Kırteke, 2017: 116). Bu tespitlerden anlaşılacağı üzere Aleviliğin inanç dokusunda Ocak Sistemi tartışılmayacak derecede önemli bir misyonun bütünü ve inançsal değerlerin taşıyıcı rolünü üstlenmektedir.

Ocak kavramı, Alevilik inanç geleneğine mensup toplumlarca kendi kutsallarının çıkış noktasını belirleyen “soy silsilesine” işaret etmektedir ve bu itibarla Ehlibeyt’in kanını taşıyan dede ailelerinin Alevilik inancına mensup toplumlar tarafından “meşruiyet” kazandırılmasının ana unsurudur. Yaman, Ocağı şöyle tanımlamaktadır:

Ocak, Alevilerde dinsel hizmetleri gören dedelerin aileleri ve bu aileler çevresinde oluşan organizasyonu ifade etmektedir. Alevilerde her dede ve talip ailesi bir ocağa dâhildir. Dedenin de talibin de soyu “Evlad-ı Resûl ve Muhammed Ali’ye” uzanan ‘pir’i veya aynı anlamda kullanılmak üzere ‘mürşid’i olmalıdır. Demek oluyor ki esas olarak Ocak Sistemi dışında Alevi bir fert düşünülemez. Herkesin dede olsun talip olsun bu sistem içerisinde belirlenmiş bir konumu söz konusudur (2012: 246).

Alevilik inanç geleneği, kutlu soya (Hz. Muhammed ve Ehlibeyt’in soyuna) ve ocak esasına bağlıdır ve bu özellik Aleviliğin en belirgin, ayırt edici ve güçlü yönünü oluşturmaktadır. Bu bir bakıma kan bağı üzerinden (sıhriyet) devam eden Ocakların manevi varoluşlarının da bir yönü/ispatıdır. Soy silsilesi yoluyla kökeni Hz. Muhammed ve onun Ehlibeytine dayandığı şecerelerle belgelendirilen Ocak ailelerine Alevilik inanç geleneğine mensup toplumlarca büyük kutsallık atfedilmekte, saygı duyulmakta, dede-talip ilişkisi çerçevesinde kendi içlerinde oluşturdukları hukuksal, ekonomik, sosyal, dini tüm kurallara riayet edilmektedir.

Ocaklara ilişkin son yarım yüzyılda farklı sosyolojik değişimlerin olduğunu ifade etmek de mümkündür. Alevilik inanç sisteminde inanç söz konusu olduğunda “Hizmet Hakk İçindir” anlayışı genel kabul gören ve Hakk-Muhammed-Ali Yolunu süren herkesin uyduğu genel bir normdur. Bu anlamda inanca hizmet edenler, ‘soydan gelme de’ yol içerisinde büyük bir saygı ile karşılanır. Aleviliğin Ocak anlayışında hizmet esaslı gündeme gelen, toplumca büyük bir sevgiyle karşılanan ve kendi yöresinde de manevi bir iklim yaratan kişiler ve bu kişiler etrafında oluşan inanç merkezleri de tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Bu yapılar “Sağaltma Ocakları” adı altında varoluşlarını ifade

etmektedirler ve bu tür Ocaklar, geleneksel Aleviliğin soy esaslı devam eden anlayışının aksine bir kişinin manevi boyutuyla şekillenen inanç merkezlerini ifade etmektedir.

4.4. CEM İBADETİ

Alevilikte temel ibadetin adı cemdir. Cem ibadetinden bağımsız bir talip topluluğu düşünülemez. Aleviliğin inanç işleyişi cemler-dedelik kurumu ve ocak sistemi üzerine kurulmuştur. Bu nedenle Aleviliğe mensup her birey cem ibadetine katılmak ve o ibadetin gerektirdiği ölçülerde de hareket etmek zorundadır. Kırsal kesim hayatının egemen olduğu Kızılbaş topluluklarda cem ibadetleri yılın belli dönemlerinde ve özellikle Sonbahar-Kış aylarında yapılırdı (Dedekargınoğlu, 2013: 208). Ancak, şehirleşme olgusuyla birlikte, Alevilikte “48 Perşembe” veya halk arasındaki ifadesiyle “48 Cumalık” denilen ve bir yılın 52 haftasının 48’inde cem ibadeti yapmak genel kabul gören bir anlayışa dönüşmüştür. Muharrem ayının tamamını kapsayan 4 haftalık süreçte cem ibadeti yapılmaz ve Muharrem matemi için, “Kerbela’ya ilişkin eserlerin ve mersiyelerin okunması, Muharrem muhabbetlerinin yapılması” bir başka uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski dönemlerdeki muharrem ayı matem muhabbetlerinde bağlamanın pek kullanılmadığı hatta bu ayda bağlamanın tellerinin çözülerek ve üzeri örtülerek matem ruhuna uygun şekilde davranıldığını biliyoruz. Bugün ise matemle birlikte söylenen mersiye ve ağıt tarzı eserlere bağlamanın eşlik ettiğini ve bu ayın hüznünün bağlamayla icra edilen eserlerle yaşatıldığını görmek mümkündür. Birçok cemevinde zakirlerin bu hüznü taşıyan icracılar olarak karşımıza çıkmaları, bu değişimin bir kanıtı olarak yorumlanabilir.

Cemler, Alevilik-Bektaşilik yoluna ikrar vermiş taliplerin bir Mürşit huzuruna çıkarak, ahlaki ilerleyiş ve eylemlerinin sorumluluklarını üstlendikleri birer inanç mahkemeleridirler. Burada yola ikrar vermiş kişilerin işledikleri kabahatlar varsa dile getirilir ve dede o kişinin akıbeti hakkında uygulanacak hükümleri belirler. Kişinin kabahati toplumsal ve bireysel hayatı etkileyecek boyutlara ulaşmışsa da dede, o kişiyi ibadet meclislerinden yani cemlerden men etme hakkına sahiptir. Böylece Alevi-Bektaşî yolunun kurallarına uymayan kişinin toplumla ilişkisi kesilerek, o kişinin üzerinde bir otokontrol (yaptırım mekanizması) sağlanmış olur.

Alevilik inanç geleneğine bağlı toplumlarda dedeliği vazgeçilmez kılan önemli bir nokta da cem ibadetidir. Aleviliğin temel ibadeti kabul edilen cemler, hem dinî hem de sosyal hayatın birleşme noktasıdır. Birey, sosyal hayatta ki davranışlarının karşılığını bu dinî (ilahî) mecliste görür. Cemler, Alevi toplumunun manevi mahkemeleri olmalarının

yanı sıra birer “arınma meclisi” olarak da işlev görürler (Dönmez, Çelik ve Kırteke, 2019: 222). İşte böylesi bir öneme sahip olması bakımından, cemin yürütülmesi görevini üstlenen dede burada merkez konumdadır.

Cemler, toplanış amacına ve içerisindeki hizmetlerin işleyişine göre de farklı isimler alabilmektedirler; Abdal Musa Birlik Cemi, Görgü Cemi, Musahiplik Cemi, Kısır Cem vb. isimler.

4.5. MUSAHIPLİK

Alevilik-Bektaşilik inanç sistemi içerisinde yüzyıllardır devam eden ve toplumsal dayanışmanın temelini bireysel dayanışmadan geçeceğine inanılarak gerçekleştirilen Musahiplik akdi, kan bağı olmadan kurulan bir akrabalık türüdür. Buyruklarda talip ve sufi kavramlarından sonra en çok kullanılan kavram musahipliktir. Musahip kelimesi etimolojik olarak Arapçada “s-h-b” mastarından gelip dost, arkadaş edinmek anlamlarına gelir (Kaplan, 2012: 207). Musahiplik, Anadolu Aleviliğinde inanç mensubu, ikrar vermiş, evli iki kişinin eşleri ile birlikte ahirete kadar kardeş kalacaklarına, birlik ve beraberlik içerisinde yaşayacaklarına, toplum ve dedenin huzurunda söz vermeleri şeklinde gerçekleşebilen adeta sanal bir toplumsal akrabalık türüdür. Kavramın anlamı yol kardeşi, yol arkadaşı, sohbet edilen, danışılan anlamlarına gelmektedir. Hz. Muhammed devrinden bu yana uygulanan bir gelenek olarak bilinen musahiplik, uyulması zorunlu olan bir yol kuralı sayılır. Bununla beraber Alevilik inancına mensup tüm toplumlarda bu usule aynı hassasiyetle uymamaktadırlar. Bazı bölgelerde musahibi olmayanlar ceme alınmadıkları halde, diğer bazı yerlerde bu durum, zorunlu sayılmamaktadır. Fakat genellikle musahiplik yolun temel bir kuralı sayılır ve uygulanır (Uğurlu, 1991: 13; Kaygusuz, 2004: 7; Bozkurt, 2005: 381). Musahipliğin bir başka tanımı ise arkadaşlık eden, sohbeti güzel olan, ikrar verecek, nasip alacak erkek ve kadının (karı-kocanın) seçtiği kefil anlamında eş, yol arkadaşı, yol kardeşliğidir. Evli olan iki çiftin, pir huzurunda ikrar vererek yol kardeşi olmalarına “musahiplik” denir (Tur, 2012: 639). Musahiplik; Alevi/Bektaşi çevrelerde yüzyıllardan beri yaşatılıp günümüze getirilen önemli bir kurumu ifade eder. Musahipliğe, yolun gereği olduğu ve bu dünya hayatında insanlar arasında dayanışmayı hedeflediği için “yol kardeşliği”; ayrıca bu beraberliğin ölünceye kadar sürmesi gerekliliği ve musahibine karşı kişinin yaptıklarından, öte dünyada sorumlu tutulacağı için de bazı yörelerdeki ifadesiyle, “ahiret/ahret kardeşliği ve can kardeşliği” gibi isimler de verilir (Yıldız, 2005: 123). Bu anlamda musahipliğin, hem uygulanması hem de hayat boyu devam ettirilmesi

büyük sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Alevilik inanç sisteminde kişinin “Musahib’i” olma yükümlülüğü yedi farzdan, yani yerine getirilmesi gereken yedi yükümlülükten biridir. Ve bunun temeli Hz. Muhammed ve Hz. Ali’ye kadar giden mitolojik boyutlu bir yoldur. Toplum içinde sosyal yapıyı düzenleyen yazılı olmayan ama yaptırım gücü etkin olan “musahiplik” kişinin içinde bulunduğu topluma kabulü noktasında oldukça önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Kapalı ve gizemli bir toplumun hiyerarşik yapılanmasının çarpıcı bir göstergesi olan bu kurum sözlü gelenekte gelişip tanımlanan kaidesi/kuralı belirlenen yaptırım gücü sayesinde her zaman mecburi/ zaruri olan, kurumsallaşmış bir yapı arz etmektedir. “Musahip” sülûk sırasında, ölüm anında kısaca yaşamın bütün mühim anlarında hazır bulunmak zorundadır (Melikoff 1994: 48). Alevilik inanç sisteminin hemen her detayı halk ozanlarınca deyişlere işlenmiştir ve böylece deyişler birer mürebbi gibi talibe yol göstermiştir. Musahiplik için de musahipliğin nasıl olması gerektiği yönünde kalem alınmış onlarca dörtlük görmek mümkündür:

*Musahip müride demese beli,
Ona şefa'at etmez Muhammed Ali,
Dünyada, ahrette eğridir yolu,
Söyleyen Muhammed, dinleyen Ali.*

(Özmen, 1998b: 251).

Alevilik inanç sistemi içerisinde oldukça büyük bir öneme sahip olan musahiplik, toplumun kendi hiyerarşik yapısında farz erkânlardan birini oluşturmakta ve beraberinde çeşitli yaptırımları getirmektedir. Musahiplik, Eski Türk inanışlarında “kardeşlik törenleri” olarak gördüğümüz törenlerle de büyük benzerlikler göstermektedir.

5. HZ. HÜSEYİN VE EHLİBEYT'İN İSLAM İNANCI AÇISINDAN ÖNEMİ

İslam Medeniyet tarihi boyunca yaşanan birçok hadise bugün tarih sayfalarını doldurmakta ve kazanılan zaferlere büyük övgüler, naatlar yazılmaktadır. Her ne kadar şükran duyulması ve gövde kabartıcı utkular yaşanmış ise de Emevi geleneği ile birlikte başlayan İslam'ı kirletme politikaları bu zaferlerin üzerine gölge düşürmeyi başarmıştır. Bunlardan en ağırı olan Kerbela hadisesine Müslüman ile Müslümanı birbirine kırdıran bir vaka olarak ya da sıradan bir iktidar kavgası olarak değil, bir sözde Müslümanın, Müslümanlığı tebliği eden Peygamberinin kendi ahlakıyla yetiştirdiği torununa karşı yapılmış planlı ve bilinçli bir katliam girişimi olarak bakılmalıdır. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde temelleri atılan bu kin ve iktidar hırsı ile Muaviye ve oğlu Yezid ne İslamî tebliği ne de Hz. Muhammed emanetleri için onca sarf ettiği hadisi dinlemiş, bilakis tamamıyla bu tebliğin getirdiği değerleri hiçe sayarak bambaşka bir İslam algısı yaratma çabasına girişmişlerdir. Hz. Muhammed tarafından İslam emirleriyle yasaklanmasına rağmen birçok Arap geleneği Emeviler döneminde İslam kisvesine büründürülerek halka ve İslam'a mâl edilmiş, Emevi devletinin kurucusu Muaviye ve oğlu Yezid saltanatlarına uymayan ve kendilerine biat etmeyen her şeyi yok etmeye başlamışlardır. İşte tam da bu dönemde İslam tarihinin en yüz kızartıcı vakası olarak bilinen “Kerbela hadisesi”nin alt yapısı hazırlanmaya başlanmış (Muaviye döneminde), bugün Irak devleti sınırları içinde Bağdat şehrinin 100 km. güneybatısında yer alan Kerbela şehrinde tarihler Miladi 10 Ekim 680'i (Hicri 10 Muharrem 61'de) gösterdiğinde Kerbela hadisesi vuku bulmuştur. Müslümanların kendi aralarında yaşadıkları ayrılıklar, Kerbela'da yaşanan ve hafızalara kazınan bu katliamın bile siyasete alet edilmesine neden olmuş ve ne yazık ki Müslüman âleminde bu olaya meşruluk kazandırmaya çalışan, bu katliamı bir halifelik mücadelesi olarak değerlendiren bazı grupların oluşmasına meydan vermiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde önce Hz. Hüseyin ve Ehlibeyt, sonrasında ise Kerbela'da yaşanan olay tasvir edilecektir.

5.1. EHLİBEYT KAVRAMI

Hane halkı anlamına gelmekle birlikte Arap kabileleri arasında kabilenin egemen ailesini kast etmek için kullanılan Ehlibeyt kavramı İslam medeniyetinden günümüze kadar

özellikle Hz. Muhammed'in aile halkı ve soyu için kullanılmıştır. Arapça ehl ve Beyt/ev ile Ehlibeyt "ev halkı" Hz. Muhammed 'in kızı Hz. Fatma, damadı Hz. Ali ve onların evlâtlarının dâhil olduğu ailesi (Büyüklerin aileleri için de kullanılmıştır). Bir diğer sözlükte; Arapça "Ehlibeyt/ ev halkı, (ehl ve Beyt, evden), Hz. Muhammed'in damadı Hz. Ali, kızı Hz. Fatma ve torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'den oluşan ailesi (Korkmaz, 1994: 112) ve Türk Dil Kurumunda; Hz. Muhammed 'in kızı, damadı ve torunlarından oluşan ailesi, şeklinde tanımlanmıştır. Kavram İslam dininden önce de Kâbe'ye komşu olmaları ve hacıların hizmetini görmeleri nedeniyle Kureyşin kendisi için kullanılmıştır (Çalık, 2015: 96).

Kavramın tanımına ilişkin *İslam Ansiklopedisinde* şu bilgiler verilmektedir: "Ev halkı" anlamına gelen Ehlibeyt (ehlü'l-Beyt) terkihi ev sahibiyle onun eşini, çocuklarını, torunları ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Câhiliye devri Arap toplumunda kabilenin hâkim ailesini ifade eden Ehlibeyt tabiri, İslâmî dönemden itibaren günümüze kadar sadece Hz. Peygamber'in ailesi ve soyu mânasına gelen bir terim olmuştur.

Ehlibeyt ve soyuna mensup olanlar için kullanılan diğer kavramlar: "Ashâbü'l-Kisâ", "Âl-i Aba", "Âlu Beyti Muhammed", "Ehlü Beyti Resûlillâh", "Üsretü Muhammed", "İtratü'n-Nebi"dir (Çalık, 2015: 98). Kaynaklarda Hz. Muhammed'in Ehlibeyt ile kimleri kast ettiğine dair farklı görüşler yer alsa da genel kanı; eşleri, kızı Hz. Fatimatü'z Zehra, damadı Hz. Aliyyü'l Murtazâ, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i kastetmek için kullanıldığı yönündedir. "Ehl" ve "Beyt" kavramları Kur'an-ı Kerim'de çokça geçmekle birlikte "Ehlibeyt" olarak; (Hûd 11/73), (Kasas 28/12), (Ahzâb 33/33) surelerinde geçtiği görülmektedir. Hûd 11/73'de Hz. İbrahim, Kasas 28/12'de Hz. Musa ve Ahzâb 33/33'de Hz. Muhammed'in Ehlibeytinden söz edilmektedir. Tirmizî'den edinilen bir rivayete göre (Menakıb, 33) Ehlibeyt'e ilişkin ayet Ahzab suresinin 33. ayetidir ki bu ayet Hz. Muhammed eşi Ümmü Seleme'nin odasında iken nazil olmuştur. Hz. Muhammed o esnada odada bulunan Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i de abasının altına alarak; "Allah'ım, bunlar benim Ehlibeytimdir, onları günahlardan temizle" diye dua etmiş, bunun üzerine Ümmü Seleme kendisinin Ehlibeytten olup olmadığını sormuş, Hz. Muhammed: "Sen zaten kendi yerindesin, sen hayır üzeresin" diye cevap vermiştir.

Hz. Muhammed birçok hadisinde de Ehlibeytinden söz etmiş ve Ehlibeytine karşı nasıl davranılması gerektiğine ilişkin uyarılarda bulunmuştur:

“Birbirleri ile konuşurlar da benim Ehlibeyt’imden bir adamı görünce konuşmalarını kesen kavimlerin (bu) durumu nedir? Allah’a yemin ederim ki Allah için ve bana yakınlıkları için onları (Ehlibeytimi) sevmedikçe kişinin kalbine iman girmez.”

“Nimetleriyle sizi beslediği için Allah’ı sevin. Beni de Allah sevgisi için sevin. Ehlibeytimi de benim sevgim için sevin.”

“Ey insanlar, ben size iki şey bırakıyorum. İkisine sımsıkı sarılırsanız sapmazsınız. Birincisi, Allah’ın Kitabıdır. İkincisi Ehlibeyt’imdir” (Ahmedova, 2011: 7-8).

Hz. Muhammed Veda Hutbesinin son bölümünde iki önemli şeyi emanet ettiğini ve ümmetinin bunların izinden gittiğinde yoldan sapmayacaklarını belirtmiştir. İlkinin Kur’an-ı Kerim olduğu konusunda görüş birliğine varılmış iken ikincisi konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Ehlibeyt mi yoksa Peygamber sünneti mi? Hâkim (Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed bin Abdullah en-Nisâbüri), İbn Mâce (İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî) ve Tirmizî (Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa) gibi ünlü muhaddislerin aktardığı hadislerle göre, konusu açıldığında Hz. Muhammed’in emanet ettiği iki emanetin Kur’an-ı Kerim ve Ehlibeyt olduğu bildirilmektedir (Ahmedova, 2011: 7-8). Benzer şekilde aktarılan bir diğer hadis ise şöyledir:

Ehlibeyt konusunda en eski görüşü yansıtan rivayet Zeyd b. Erkam’ın rivayetidir. Zeyd b. Erkam Rasulullah’dan naklederek şöyle demiştir; Züheyr dedi ki: Bize İsmail b. İbrahim rivayet etti. (Dedi ki) : Bana Ebû Hayyan rivayet etti. (Dedi ki) : Bana Yezîd b. Hayyân rivayet etti. (Dedi ki) : Ben Husayn b. Sebrâ ve Ömer b. Müslim ile birlikte Zeyd b. Erkam’e gittik. Yanına oturduğumuz vakit Husayn ona: Gerçekten ya Zeyd sen çok hayırla karşılaştın. Resûlullah’ı gördün; hadisini dinledin; onunla beraber gaza ettin ve arkasında namaz kıldın. Gerçekten yâ Zeyd, sen çok hayırla karşılaştın. Bize “Resûlullah’dan işittiklerini rivayet et.” dedi. Zeyd: Be kardeşim oğlu! Vallahi yaşıma geçti; vaktim ilerledi. Resûlullah’dan bellediklerimin bazısını unuttum. Binaenaleyh size ne rivayet etmişsem kabul edin, neyi rivayet etmemişsem onu bana teklif etmeyin dedi. Sonra şunu söyledi: Bir gün Resûlullah Mekke ile Medine arasında Hum denilen bir suyun başında aramızda hutbe okumak üzere ayağa kalktı ve Allah’a hamdü-sena etti. Va’z eyledi. Ve hatırlatma yaptı. Sonra şöyle buyurdu : “Bundan sonra, dikkat edin ey cemaat! Ben ancak bir insanım. Rabbimin resulü Azrâil gelip de ona icabet etmem yakındır. Ben size iki ağır yük bırakıyorum. Bunların birincisi içinde doğru yol ve nur bulunan Kitâbullah’dır. Şimdi Kitâbullah’ı alın ve ona sarılın!” Sonra Kitabullah’a terğîb ve teşbîhde bulundu. Sonra : “Bir de Ehlibeytimi (bırakıyorum)... Ehlibeytim hakkında size Allah’ı hatırlatırım! Ehlibeytim hakkında size Allah’ı hatırlatırım! Ehlibeytim hakkında size Allah’ı hatırlatırım” buyurdu (Sahihi Müslim, 1956, Hadis no: 2408; Davudoğlu, 2013, c.4, 195)” (Çalık, 2015: 97).

Görüldüğü üzere kaynaklardan edinilen veriler Ehlibeytin Hz. Muhammed'in soyundan gelenleri kasteden en genel kavram olma özelliği taşıdığını göstermektedir. Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatıma ile zaten kendi soyundan olan Hz. Ali'nin evlenmesi üzerine doğan çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Muhammed'in soyunu devam ettirmişlerdir. Arap yarımadasında Hz. Muhammed'in Hakk'a yürüyüşünün ardından yaşanan iktidar kavgaları ne yazık ki en çok Ehlibeyti etkilemiş ve özellikle Hz. Osman'ın hilafetinden sonra devlet yönetiminin saltanata dönüşmesi ve Ümeyyeoğullarının eline geçmesiyle Haşimoğullarının kaderi aynı kabileden oldukları ezeli düşmanlarının eline terk edilmiş oldu. Kerbela vakası sadece Arap yarımadasında değil Orta Asya topraklarında da yankı bulmuş ve bu acı hadise sonrası özellikle Türkler Ehlibeyte karşı özel bir sevgi beslemişlerdir. Emevilerin Arap milliyetçiliği ve saltanat siyaseti politikalarıyla İslam'da yeri olmayan birçok eski Arap geleneğini İslam'a mâl etmeleri, Hz. Muhammed'in güzel ahlak ilkelerini ve getirdiği yenilikleri hiçe saymaları, halka korku aşılama ve zulüm etmeye başlamalarıyla İslam bayrağının dalgalandığı bu topraklarda artık saltanata dayanan ve İslamî kuralların çiğnendiği zalim bir hükümlanlık hüküm sürmeye başlamıştır. Türkler Ümeyyeoğullarının Hz. Ali ve Ehlibeytine yaptığı birçok olaydan (Cemel, Siffin ve Kerbela gibi) haberdar olmakla birlikte bu durum Türkler arasında, bir yandan Arap milliyetçiliği güden Emevilere karşı ciddi tepkiler doğmasına sebep olmuş diğer yandan Ehlibeyte karşı ilgi ve sevgilerinin artmasını sağlamıştır. Daha da önemlisi bu sevgi Türkler arasında İslamiyet'e karşı ılımlı bir yaklaşımın oluşmasıyla birlikte ileride İslam dinine geçiş için özellikle tasavvufi bir zemin hazırlamıştır.

Genel itibarıyla Türklerde Ehlibeyt sevgisinin yoğunluklu olduğu görülür. Şüphesiz Hz. Peygamber sevgisi ve İslam'ın yayılmasında büyük yararlılıkları bulunan sahabeyi sevmek bütün Müslümanların ortak paydasıdır. Bununla birlikte Türkler arasında Hz. Ali başta olmak üzere Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Fatıma'ya ayrı bir ehemmiyet verildiği ve onlara daha fazla bir sevgi gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu anlayışın oluşmasında Ehlibeyt mensuplarının ya da Ehlibeyti sevenlerin etkin faaliyetlerinin yanı sıra onlara reva görülen zulüm ve haksızlıklara gösterilen tepkilerin de etkisi vardır. Şöyle ki; Hz. Ali'nin halife olması ile başlayan süreçte Ümeyyeoğullarının halifeye karşı tutumları, Cemel ve Siffin savaşlarında ortaya koydukları anlayış ve dahası iktidarı bir şekilde ele geçirdikten sonra Ali oğullarına reva gördükleri muamele ve hassaten Kerbela faciasındaki acımasızlıkları Müslümanların maşeri vicdanında silinmez izler bırakmıştı. Güçlü iktidarlara sayesinde muhalif her türden eleştiriyi şiddetle bastırmalaran Emevîler'e karşı yeterince bir mukavemet olmamakla birlikte onların haksız uygulamaları gizliden gizliye

dillendirilmekte idi. Bir diğerk ifade ile geniş halk tabakasında bir Emevî karşıtlığı zaten vardı. İşte böyle bir ortamda yeni fethedilen Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerine getirilip yerleştirilen Müslümanların kahir ekseriyeti Emevîler'e karşı nefret duyguları besliyordu. Bunların yerli halka anlattıkları İslam'ın ağırlıklı rengi Ehlibeyt taraftarlığı ve Emevî karşıtlığı şeklinde olduğu düşünülebilir. Her ne kadar Türkler'in Araplar arasında vuku bulan Cemel, Siffin ve Kerbela gibi hadiselerde bir rolü yoksa da, muhalif kanal üzerinden bunları öğrendikleri için Emevî karşıtlığı ete kemiğe bürünmüştür. Ayrıca Türkler'in İslamlaşma sürecinde kendilerinin tanık oldukları hadiseler de vardır. Emevîler, baskı, şiddet ve cezalandırma politikaları sebebiyle merkezî İslam coğrafyasında tutunamayan bir kısım Ehlibeyt mensupları ve taraftarları daha rahat hareket edebilecekleri uç bölgelere doğru hicret etmişlerdi. Nitekim Zeyyidiye mezhebinin lideri olan İmam Zeyd'in oğlu İmam Yahya, Emevîler'den kaçarak Taberistan bölgesinde faaliyetlerini devam ettirmiştir. Kendisi kısa bir zaman sonra yakalanıp öldürülmüş (H 125) ise de, taraftarları aşırılığa kaçmayan Ehlibeyt sevgisini Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde yaymaya devam etmişlerdi. Nitekim hicri 250 yılına gelindiğinde Taberistan'da ilk Zeydî devletinin kurulduğunu görmekteyiz. 70 yıl kadar hâkimiyetini devam ettiren bu devletin Türkler'in de yaşadığı bu coğrafyada ılımlı bir Ehlibeyt sevgisinin yaygınlaşmasına zemin hazırladığı anlaşılmaktadır (Bulut ve Yıldız, 2021: 54).

Hz. Muhammed ile birlikte başlayan ve İmam Zeynelabidin ile devam eden Ehlibeyt soy silsilesi Anadolu topraklarına Türkler ile birlikte taşınmış, Türkler Ehlibeyti korumayı kendilerine düstur edinmişlerdir. İslam dünyasının en yüz kızartıcı olayı olarak tarih sayfalarına geçen Kerbela hadisesinin, kulaktan kulağa dolaşan bir savaş hikâyesi gibi değil, son derece kuvvetli sosyolojik ve psikolojik izler taşıyan tarihsel bir katliam, haksızlığa karşı bir başkaldırı olarak ele alınması ve faillerinin hak ettikleri şekilde adlandırılması gerekmektedir. Bugün Orta Asya, Arap yarımadası ve Anadolu topraklarında Kerbela hadisesinin izleri hala devam etmekte ve her yıl Hicri takvimin 10. Muharrem'ine gelindiğinde Kerbela hadisesini iyi idrak edebilmiş toplumlar tarafından hüznünlü bir şekilde anılmaktadır.

5.2. HZ. HÜSEYİN

Hz. Resulullah'ın "Göz bebeklerim" diye sevdiği, "Onlar cennet gençlerinin efendileridir" dediği iki torunundan ikincisi, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın ikinci oğulları ve on iki imamların üçüncüsüdür. Hz. Hüseyin kaynaklarda verilen bilgilere göre hicretin

üçüncü ya da dördüncü senesi, Şaban ayının üçüncü günü Medine-i Münevvere’de dünyaya gelmiştir (Gölpınarlı, 1989: 60). Hicri 1294 (Miladi 1877) yılında Ali Rızâ tarafından kaleme alınan *Hadise-i Kerbela* adlı Osmanlıca metne göre Hz. Hüseyin’in doğumu hicretin dördüncü senesi Şaban ayının beşinci gecesinde gerçekleşmiştir (Asağ, 2018: 4). Ethem Ruhi Fığlalı Hz. Hüseyin’in (Hüseyin b. Ali b. Ebu Talib), 5 Şaban 4/30 Aralık 626 tarihinde Medine’de doğduğunu belirtmektedir (Fığlalı, 1983: 356). Bir diğer kaynakta da Hz. Hüseyin’in künyesine ilişkin şu bilgiler verilmektedir: “Hz. Hüseyin, 5 Şaban H 4 (10 Ocak 626) tarihinde Medine’de dünyaya geldi. Hz. Hüseyin’in annesi, Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in ve Hz. Hatice’nin evliliğinden dünyaya gelen Hz. Fâtıma, babası Hz. Peygamber’in (s.a.v) himayesi ve terbiyesinde yetişen Hz. Ali b. Ebi Talib’dir” (İbn Sad, 2014: 45-46).

Lakab-ı şerifleri zeki, şehid, mazlum, sıbt (Asağ, 2018: 4) olup; künyesi, Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî eş-şehîd’dır (Türkoğlu, 2012: 14). Ayrıca kendisine “Reyhanetu’n-Nebi” (Hz. Peygamber’in çiçek demeti) de denir (Fığlalı, 1983: 358).

Göğsünden aşağısı Hz. Peygamber’e çok benzerdi. Doğduğu zaman, Hz. Peygamber, “O, cennet çocuklarının efendisi (seyyid)dir” demiş ve ağabeyi Hz. Hasan için yapıldığı gibi, doğumunun yedinci gününde, o güne kadar Araplarca bilinmeyen adını, sağ kulağına ezan, sol kulağına da kamet okuyarak koymuştur. Hz. Peygamber, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’i pek fazla severdi. Hz. Hüseyin’in ağladığını duyunca, “Onun ağlaması beni incitir” der ve onu dudaklarından öperek severdi. Bir keresinde, “Hüseyin bendendir, ben Hüseyin’denim; Allah Hüseyin’i sevenleri sever” buyuran Resulullah (s.a.8.), bir gün zevcelerinden Ummü Seleme’nin evinde otururken Hz. Hasan gelir; onu kucağına alarak sağ dizine oturtur ve öper. Sonra Hz. Hüseyin gelir; onu da sol dizine oturtarak öper. Sonra Hz. Fatıma gelir; onu da karşısına oturtur ve sonra Hz. Ali’yi çağırır ve der ki: “Ey Ehlibeyt! Şüphesiz Allah sizden ries’i (günah veya Allah hakkında herhangi bir şüphe) gidermek istiyor ve sizi tamamıyla temizliyor” (Ahzab 33). Hz. Peygamber, Hz. Hüseyin’i elinden tutup oynatır, göğüslerine çıkarır ve kısaca ona, derin bir sevgi ve şefkat duyardı (Fığlalı, 1983: 359).

Doğumunun Hz. Muhammed’e Cebrail (as) tarafından müjdelendiği, isminin o zamana kadar Arapça’da hiç kullanılmamış olan Hüseyin [Harun Peygamberin oğullarının ismi (Hz. Hasan’a İbranice Şebber (Bayat, 2021: 69) Hz. Hüseyin’e İbranice Şebbir/Şebr] olarak konulmasının emredildiğine dair rivayetler bulunmaktadır (Asağ, 2018: 4). İmam Hüseyin’in İmam Hasan’dan bir yıl on ay sonra, altı aylıkken dünyaya geldiği ve altı ay olup doğan ve yaşayanların Meryem oğlu İsa (Hz. İsa) ve Hz. Hüseyin oldukları rivayet edilmektedir (Gölpınarlı, 1989: 60). Hz. Muhammed, Hz. Hasan’da olduğu gibi Hz.

Hüseyin'in doğumunun yedinci gününde kurban kesmiş (o dönem Araplar arasında henüz bilinmeyen ve adı "akika kurbanı" olarak geçen), Hz. Fatıma'dan saçlarının ağırlığınca gümüş dağıtmasını ve sadaka vermesini istemiştir.

Hz. Muhammed'in, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i çok sevdiği ve onlara karşı derin bir aşk ve şefkat beslediği hem sahih hadislerde bildirilmiş hem de sayısız kaynakta belirtilmiştir. Hz. Muhammed'in torunları olduğu halde Hz. Peygamber onlar için hep oğullarım ifadesini kullanmıştır. Ayrıca "Hüseyin bendendir, ben de ondan; Allah onu seveni sever, ona kin besleyene kin güder; o torunlarımdan biridir, Allah onun katiline lânet etsin" diyen Hz. Muhammed'den başkası değildi (Dedekargınoğlu, 2016: 297).

"Usâme b. Zeyd, bir gece Hz. Peygamber'i görmüş olduğunu ve onun "Bunlar benim oğullarımdır, kızımın oğullarıdır; Allah'ım ben onları seviyorum, sen de onları sev ve onları sevenleri sev (Buharî, Tirmizî)" dediğini duyduğunu rivayet etmiştir" (Türkoğlu, 2012: 15). "Hüseyin bendendir ben Hüseyindenim; Hüseyini seveni Allah sever" hadis-i şerifinin, Buharî, Tirmizî, İbn Mace gibi muhaddisler tarafından kaydedilmiş sahih hadislerden olduğu bilinmektedir (Gölpınarlı, 1989: 61).

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Hz. Muhammed'e benzetildiği de yine hadis-i şerifler aracılığıyla bildirilmektedir. Buharî'den aktarılan bir hadiste Hz. Hüseyin'in şehit edildikten sonra kesilen başının Kûfe'ye götürüldüğü ve bir tas ya da tepsi içerisinde Ubeydullah b. Ziyâd'a sunulduğu, Ubeydullah b. Ziyâd'ın elindeki süngüsüyle Hz. Hüseyin'in mübarek başı, burnu ve gözlerine vurmaya başladığı ve onun güzelliği hakkında bir şeyler söylediği; buna şahit olan Enes b. Malik'in "Hüseyin, Ehlibeyt içinde Resulullah'a en çok benzeyen idi" dediği nakledilmektedir (Ahmedova, 2011: 20).

Altı yaşına kadar Hz. Muhammed ve Hz. Fatıma ile birlikte yaşayan Hz. Hüseyin ilk iki halife dönemine denk gelen gençlik yıllarında Babası Hz. Ali ve abisi Hz. Hasan ile birlikte birçok savaşa katılmış ve Hz. Osman'a kadar yaşanan siyasi olayların içerisinde yer almamıştır. Hz. Osman'ın hilafeti esnasında Kûfe'den Horosan'a yaptığı sefere Hz. Hasan ile birlikte katıldığı, sonralarda Hz. Osman'ın evini kuşatan isyancılara karşı babası Hz. Ali'nin emrine uyarak halifeyi korumakla görevlendirildiği bilinmektedir.

Ümeyyeoğullarından Muaviyen'nin oğlu Yezid tarafından Hicri 61 senesinde Muharrem ayının 10'una denk gelen Cuma günü Kerbela'da Ehlibeytiyle birlikte katledilmiştir.

6. ALEVİLİĞİN GELENEKSEL BAKIŞ AÇISIYLA KERBELA HADİSESİ

6.1. KERBELA HÂDİSESİNE ZEMİN HAZIRLAYAN TARİHSEL ARKA PLAN

Hız. Hüseyin'in onur mücadelesini başlatmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Bu konuda sayısız argüman ortaya koymak mümkündür. Ayrıca Kerbela hadisesi sadece o günün şartlarının yarattığı bir olay da değildir. Dolayısıyla bu olayın nedenlerini sadece bu vakanın yaşandığı yakın tarihlerle sınırlandırmak tarihsel arka planı doğru okuyamamak anlamına gelir. Hâlbuki bu olayın altında yatan ve tarihsel süreçlerde biriken uzun bir arka plan mevcuttur. Öyle ki bu sürecin bazı nedenlerinin başlangıcını Hz. Peygamber'den önceki tarihlere götürmek de mümkündür. Dolayısıyla Kerbela hadisesini ele alırken Arap toplumlarının yaşam şartları, sosyal ve kabile düzenleri, bunların getirdiği psikolojik durumları göz önünde bulundurarak açıklamak gerekmektedir. Eğer bunlar göz önünde bulundurulmazsa konu eksik anlaşılabacaktır. Söz gelimi Hz. Hüseyin'in Kûfeliler tarafından ısrarla davet edilmesi ve bunun üzerine Hz. Hüseyin'in aile fertleri ile yola çıkmasını (Ahmedova, 2011: 53-54), dönemin siyasi oluşumunu bilmeden yorumlamak bizi yanılgıya götürebilir. Bu nedenle Kerbela hadisesini anlamak için cahiliye dönemi Arap toplumlarının siyasi, sosyal, ekonomik yapılanmasını iyi kavramak gerekmektedir. Zira Kerbela hadisesinin arka perdesinde çok daha eskilere dayanan bir soy düşmanlığının var olduğunu görmekteyiz ve dönemin ekonomik ve sosyal yapısı bu düşmanlığın oluşumunu açıklamakta bize ışık tutmaktadır.

Kerbela hadisesinin tarihsel arka planını anlamak için Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları arasında var olan ve Hz. Muhammed'den çok daha öncesine dayanan düşmanlığa değinmekte fayda vardır. Ataları Kusay b. Kilâb olan ve güçlü kabiliyetine istinaden babasının yerine geçen Abdümenâf'ın, Haşimoğulları ve Ümeyyeoğullarının atası olduğu bilinmektedir. Abdümenâf'ın Haşim, Abdüşşems, Muttalib ve Nevfel isminde dört oğlu olduğu, ticaret ve hac işlerinde olan kabiliyeti sayesinde öne çıkan Haşim'in bu denli ün kazanmasını hazmedemeyen yeğeni Ümeyye b. Abdüşşems'in onunla rekabet etmeye başladığı ve bu durumun aynı kandan olan iki ailenin uzun yıllar sürecek düşmanlığına zemin hazırladığı nakledilmektedir (Sarıçam, 1997: 50). Nitekim zamanla bu rekabet iki aile arasında savaflara neden olmuş ve Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan ve

Ekim 680’de şehit edilmeleriyle sonuçlanmıştır” (Gürbüz, 2012: 130). Olayın merkezinde yer alan Hz. Hüseyin, Hz. Muhammed’in torunu, Hz. Fâtıma ve Hz. Ali’nin küçük oğludur. Hürmet edilmesi gereken bir soydan gelmesine rağmen saltanat hesapları yüzünden hakarete maruz kalması ve şehit edilmesi Hz. Hüseyin’e duyulan acının asırlarca devam etmesine yol açmıştır (Çağlayan, 1997: 1). Bu acının bir başka boyutu, Peygamber Evlatları olarak anılan kadınların, Kerbela hadisesi sonrası uğradıkları muamele ve hakaretlerle birlikte Şam’a götürülmeleridir. Ayrıca Emevilerin ve Abbasilerin bir yandan yüzyıllar boyu süren baskıları diğer yandan Oniki İmamı ve Ehlibeyt taraftarlarını türlü yollarla şehit etmeleri, Kerbela’yla açılan yaraların devam eden asırlarda da sürekli kanamasına neden olmuş ve tüm bu hadiseler Aleviliğin kolektif belleğinden silinememiştir.

6.2. İSLAM TARİHİNDE KERBELA HADİSESİ

*Dinleyin nefesim mevâlî canlar,
Anınçün okurum lânet Yezid’e,
Hasan’a Huseyn’e kasedetti anlar,
Anınçün okurum lânet Yezid’e.*

*Ali’nin sebbine takrir yazdılar,
İmâm-ı Huseyn’in başın kestiler,
Bunca mü’minlerin yayın yastılar,
Anınçün okurum lânet Yezid’e.*

(Gölpınarlı, 1963: 48).

İmam Hasan’ın Hakk’a yürüyüşünün ardından Arap Yarımadasında Muaviye’nin aleyhinde birtakım kıpırdanmalar başlamış ve Iraklılar Hz. Hüseyin’e gelerek Muaviye’nin zulmünden artık kurtulmak ve kendisine biat etmek istediklerini beyan etmişlerdir. Ne var ki Hz. Hüseyin, Muaviye ile aralarındaki anlaşmayı bozamayacağını ve Muaviye öldükten sonra gerekeni yapacağını kendilerine bildirerek abisi Hz. Hasan’ın biatına karşı gelmemiştir (Gölpınarlı, 1989: 64). Kendilerine yapılan zulmün devam ettiğinin bilincinde olan Hz. Hüseyin, Hz. Hasan’ın Hakk’a yürüyüşünden dokuz yıl sonra Mekke’ye giderek Ehlibeyt dostları ve Haşimoğullarıyla istişarelerde bulunmuş, halktan kendisinin yanında durmasını istemiştir. Hz. Hasan’ın Hakk’a yürüyüşünün on birinci senesinde 680’de (H. 60) Muaviye ölmüş ve ölmeden evvel yerine oğlu Yezid’i halifelğe hazırlamış ve halktan biat almıştı. Hz. Ali’den çeşitli hilelerle alınan halifelik makamı, Hz. Hasan’a da yâr edilmemişti (Hz. Hasan, Yezid b. Muaviye ile evlendirilmek vaadiyle kandırılan karısı

Ca'de binti Eş'as b. Kays tarafından zehirlenmiştir (Fıġlalı, 1983: 356). Hz. Hasan Muaviye ile anlaşmak suretiyle, Müslümanlar arasında yeniden kan dökülmesini istememiş ve insanların sulh içinde yaşamalarını arzulamış olmak gibi gerçekten büyük bir al-i cenablık göstermiştir ancak ne var ki Muaviye anlaşma maddelerine riayet etmemiş henüz hayatta iken oġlu Yezid'i yerine halife tayin etmiştir (Fıġlalı, 1983: 357). Babasının ölümünün ardından H. 60 yılının Recep ayında Yezid ilk olarak Medine valisi Velid Bin Utbe bin Ebu Sufyan'a, Hz. Hüseyin başta olmak üzere Abdullah bin Ömer, Abdurrahman bin Ebubekir ve Abdullah bin Zübeyr'in biatlarını aksi halde hepsinin katledilmesi emrini ve eġer emri yerine getirilmez ise Velid bin Utbe'nin valilikten azledileceğini içeren bir mektup göndermiştir:

Bu kerre halife-i rû-yi zemîn olan Muâviye bin Ebû Süfyân'ın vuku'-l irtihâline mebnî inân-ı hükûmetin dest-i liyâkat ve ehliye time geçtiġi ma'lumun olduktan sonra ol cânibde Medine'nin ser âmedân û hanedânından İmâm Hüseyin ile Abdullah bin Ömer ve Abdurrahmân bin Ebî Bekr ve Abdullah bin Zübeyr nâm kimesne leri hilâfetimden haberdâr ve şâyed dâire-i emr u itâatime girmezler ise hemân başlarını kestüb bu tarafa tesyâr idesin ki şâyeste-i âferîn ve iltifâtım olasın (Asaġ, 2018: 10).

Mektubu alan Velid b. Utbe Mervan b. Hakem'i yanına çağırarak ne yapacağını sormuş ve Mervan'dan Yezid'in emrinin derhal yerine getirilmesi gerektiġi cevabını almıştır. Velid b. Utbe derhal mektupta adı geçen herkese haber göndererek kendilerini huzuruna çağırtmıştır. Muaviye'nin öldüğünü ve kendisinin biat için çağrıldığını anlayan Hz. Hüseyin Abdullah b. Zübeyr'e görüşmeye gideceğini ve bu biatı kabul etmeyeceğini, onların kendileri için hayırlı olanı yapması gerektiğini söylemiştir (Ahmedova, 2011: 72). Hz. Hüseyin daha sonra adamlarını toplayarak Velid b. Utbe'nin yanına gitmiş durumu sual ettiğinde Velid b. Utbe Yezidin kendisine yolladığı mektubu göstererek Hz. Hüseyin'den Yezid'e biat etmesini istemiştir. Hz. Hüseyin biatı kabul etmemiş ve böyle bir durumun gizli bir mecliste deġil halkın önünde yapılması gerektiğini, haklı topladıkları gün onların huzurunda gerekli açıklamayı yapacağını beyan ederek oradan ayrılmak istemiştir. Velid b. Utbe saygı duyarak gitmesine izin vermiştir. Nitekim Mervan (Hz. Muhammed döneminde sürgün edilmiştir) bu olaya çok sinirlenerek Velid b. Utbe'den Hz. Hüseyin'i ya hapse atması ya da biat etmediġi için öldürmesini istese de Velid b. Utbe onu dinlemeyerek; "Bütün dünya mülkü bana verilecek olsa da Hüseyin'i öldürmem. Allah'ın huzurunda, Hüseyin'in dökülen kanının hesabını verecek kişinin hali yamandır" diye cevap vermiştir (Gölpınarlı, 1989: 70).

Kaynaklar, Velid b. Utbe'nin Hz. Hüseyin'e karşı saygı ve sevgi beslediğini bunun için onu uyardığını ve ona asla zararının dokunmasını istemediğini ama Yezid'in kendisine bir zarar vermesinden korktuğunu bu yüzden Mekke'ye gitmeye zorladığını belirtmektedir:

Ey nûr-ı dîde-i Fâtimatü'z-Zehrâ ve ey ciger-kûşe-i Ali Murtazâ. Malûm-ı âlileri buyurıla ki ben gibi bir hakîr-i pür taksîrden zât-ı şerîfine bir gûnâ fenâlık sâdır olmak muhâldir. Ancak korkduğım cihet budur ki Yezid emr-i nâ-meşrûina âdem-i imtisâlimi ve işde ihmâlimi görüb azl ile yerime bir başkasını gön derir o gelecek adamın da belki tarafınıza bir zararı tokunur yoksa size çeşm-i hakâretle bakanın iki gözi çıkacağını ve sizin için kal binde zerre kadar kin ve gazez tutanın belâsını bulacağını kaviyen bilürüm herhâlde benden emîn oliniz (Asağ, 2018: 13).

Olayı haber alan Yezid, Velid b. Utbe'yi görevinden azl etmek suretiyle yerine Amr b. Said-i Aşdak'ı vali tayin etmiştir. Medine'de daha fazla kalamayacağını anlayan Hz. Hüseyin önce Ceddi Ekremi Hz. Muhammed'i ve sonra da annesi ile Ehlibeyt'in merkatlarını ziyaret etmiş sonra da ailesi ve akrabalarını da yanına alarak Hicri 60 yılının Recep ayının 29'u Cumartesi gecesi Mekke'ye doğru yola çıkmıştır.

Yanında kız kardeşleri Ümmü Gülsüm, Zeyneb, kardeşinin oğlunu, kardeşi Ebû Bekir'i, Cafer'i, Abbas'ı ve Medine'de bulunan bütün ev halkı bulunmakla birlikte kardeşi Muhammed b. Hanefiyye Medine'de kaldı. Abdullah b. Abbas ise birkaç gün evvel Mekke'ye gitmişti. Yolda karşılaştığı Abdullah b. Muti Hz. Hüseyin'e Mekke'den ayrılmaması ve bilhassa Kûfe'ye gitmemesi gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunmuştur (Türkoğlu, 2012: 22).

Hz. Hüseyin'in Mekke'ye geldiğini ve Yezid'e biat etmediğini haber alan Kûfelilerin ileri gelenlerinden yetmiş kişi bir araya gelerek istişarelerde bulunmuş, kadı huzurunda yeminler vererek Hz. Hüseyin'e biat etmişlerdir. Hz. Hüseyin'e Kûfe'ye gelmesi ve kendilerinin başına geçmesi için beyanatta bulunduklarını ihtiva eden mektuplar göndermeye başlamışlardır. Bu mektupların sayısının yüz yirmi ile yüz elli kadar olduğu bildirilmektedir. Ancak Kûfelilerin daha önce hem Hz. Ali hem de Hz. Hasan'a verdikleri sözlerden döndüklerini çok iyi bilen Hz. Hüseyin, Kûfelilerin gönderdiği mektuplardaki bilgilerin doğruluğunu teyit etmek için, kendisi adına biat alma gibi görevler yüklediği Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye vekili vazifesiyle göndermiştir. Hz. Hüseyin, Kûfelilerin mektuplarına şu cevabı yazmıştı:

Bütün anlattıklarınızı anlamış bulunuyorum. Size kardeşim, amcamın oğlu ve ailemden güvendiğim bir kimse olan Müslim b. Akîl'i gönderiyorum. Ona halinizi, durumunuzu ve görüşlerinizi bana yazmasını emrettim. Eğer o da sizin ileri gelenlerinizin ve görüş

sahiplerinizin, elçilerinizin bana getirdikleri haberler etrafında birleştiklerini bildirecek olursa, Allah'ın izniyle pek yakında aranızda olurum. And olsun ki gerçek imam, ancak Allah'ın kitabını bilen, adaleti ayakta tutan ve hak dinin yolundan giden kimseden başkası olamaz. Vesselâm (Söylemez, 2011: 151-152).

İmam Hüseyin'in Medine'den yola çıkıp (H/29 Recep 60) Mekke'ye ulaştıktan (4 Şaban 60) sonra burada üç ay kadar kalmış, daha sonra Zilhice ayının sekizinde buradan yola çıkmıştır. Bu tarihte Müslim b. Âkil Kûfe'de Hüseyin adına biatlar toplamak üzere harekete geçmişti. Başlarda gizli yürüttüğü bu davet yavaş yavaş açığa çıkmaya başlamış, Kûfe halkı hızlı bir şekilde Müslüm b. Âkil'e dolayısıyla Hz. Hüseyine biat etmeye başlamıştır. Olaydan haberdar olan Kûfe Valisi Numan bin Beşir Yezid'in bu olayı duymasından ve duyduğunda neler yapabileceğinden korktuğu için bizzat kendisi minbere çıkarak halkı sert bir şekilde uyarmıştır. Ancak Yezid Kûfe'de olanları duymuş ve hiddetlenerek Numan Bin Beşir'i görevinden azl etmiş, yerine Basra Valisi Ubeydullah b. Ziyad'ı tayin etmiştir. Ubeydullah ziyad tebdil-i kıyafet olarak (Mekkeliler gibi giyinerek) Kûfe'ye doğru yola çıkmıştır. Hz. Hüseyin'i o zamana kadar henüz hiç görmemiş olan Kûfe ahalisi gelen kişinin Hz. Hüseyin olduğunu zannederek övgülerle ve sevinçle karşılamışlardır. Ubeydullah Ziyad halkın Hz. Hüseyin'e karşı olan tutumunu görünce valinin kapısına gelip yüzünü açarak kendisini tanıtmış ve Hz. Hüseyin'i destekleyen herkesin cezalandırılacağını bildirmiştir (Ahmedova, 2011: 77).

Olanları öğrenen ve Müslüm b. Âkil'i evinde misafir eden Muhtar onun artık burada kalamayacağını aksi halde Ubeydullah b. Ziyad'ın kendilerini cezalandıracağını söyleyince Müslüm b. Âkil çaresiz kaçmaya çalışmıştır. Ne yazık ki Ubeydullah Ziyad'ın askerleri tüm sınırları tutmuş olduğundan Müslüm b. Âkil çaresiz Hani b. Urve'nin evine sığınmıştır. Ubeydullah b. Ziyad türlü hileler ile Müslüm bin Âkil'i teslim etmesi için Hani b. Urve'yi yakalatmış hapse attırmıştır. Müslüm b. Âkil onu kurtarmak için yüzlerce kûfeliyle valilik köşkünü kuşatmış ise de yanındaki kalabalık Ubeydullah b. Ziyad'ın tehditleriyle hızlıca dağılmıştır. Tek başına kalan Müslüm b. Âkil kaçarak Tav'a isimli bir kadının evine sığınmıştır. Tav'a Müslüm b. Âkil'i her ne kadar korumak istediye de Tav'a'nın oğlu Bilal, karşılığında ödül alacağını umarak Müslüm b. Âkil'i Ubeydullah Ziyad'a kısıvrak yakalatmıştır. Müslüm b. Âkil ölmeden hemen evvel "İlahi! Bizimle, bizi aldatan, bize yalan söyleyen ve bizi yalnız bırakan, zelil duruma düşüren kavim arasında sen hüküm ver." demiş ve Bukeyr isimli cellat, Müslüm'i bugünkü kasapların bulunduğu yere götürerek boynunu vurmak ve başı ile bedenini sarayın damından aşağı

atmak suretiyle şehit etmiştir (Türkoğlu, 2012: 26). 89 yaşında olan Hani b. Urve'nin de aynı şekilde başının kesilmesi suretiyle şehid edildiği, Müslüm b. Âkil ile Hani b. Urve'nin cesetlerinin kasap pazarında sergilendiği ve başlarının ise halka ibret olsun diye mızraklara geçirilerek Kûfe sokaklarında gezdirildiği nakledilmiştir (Gölpınarlı, 2005: 60).

Müslüm b. Âkil'in başına gelenlerden habersiz olan İmam Hüseyin bu yolculuk sonunda kendisine mektuplar yazarak davet eden Kûfelilerle buluşacaktır. Müslüm b. Âkil'den aldığı ümit var mektup, Kûfelilerin itaat ve sadakatle kendisini beklediğini düşünen Hz. Hüseyin 8 Zilhicce 61 tarihinde Kûfe'ye doğru yola çıkar. Yolda birçok kişi ile karşılaşan Hz. Hüseyin onlara Kûfe'nin durumunu sorar ve Kûfe'ye gitmemesi gerektiği yönünde uyarılar alsa da yoluna devam eder. Es-Sıfah'a vardığında şair Ferezdak ile karşılaşır. Ona Kûfe'nin durumunu sorunca, o, **“Halkın kalbi seninle, kılıçları ise Beni Ümeyye iledir; kaza ise gökten iner ve Allah dilediğini işler”** der. Hz. Hüseyin de, **“Doğru söyledin. Allah'ın dediği olur. Allah dilediğini işler ve Rabbimiz, her gün yeni bir iştedir. Kaza, hoşumuza gidecek şekilde inerse, nimetlerinden dolayı Allah'a şükrederiz ve O, şükredenlere yardımcıdır. İnecek kaza, umulandan başka çıkarsa, niyeti hak ve takvası da teneşir tahtası olan kimse, elbette taşkınlık etmez”** şeklinde cevap vererek yoluna devam eder (Fığlalı, 1983: 365).

Es-Sa'lebiye denilen yere vardığında Hz. Hüseyin Müslim b. Akıl'in katledildiği haberini alır ve Kûfe'de yaşanan olayları öğrenir. Karşılaştığı Ehlibeyt dostları Hz. Hüseyin'e bulunduğu yerden dönmesini, çünkü Kûfe'de kendisinin ne bir yardımcısı, ne de bir tarafı olduğunu hatta onların aleyhte olmalarından endişe ettiklerini söylerler. Hz. Hüseyin yanındakilerinin canını tehlikeye atmak istemediği için geri dönmek ister ancak Müslim bin Akıl'in çocukları ileri atılarak, babalarının intikamının alınması gerektiğini söyler ve geri dönüş fikrine karşı çıkarlar. Böylece kervan yola devam eder. Hz. Hüseyin yanındakilere şöyle seslenir:

- Ey sâdıklar. Ben teşneyim. Şerbet-i şehadeti nûşa gideyorum. Lezâiz-i dünyâ hâtırına gelmez. Rahatını arayanlar nâfile peşime düşmesün. Ölümünden korkan var ise hânelerinde otursun. Hâtırına tasarruf-i mâl u emlâk hutûr it mez. Merâtib ve menâsıb arzusuyla benimle gelen var ise hiç yorulmasun. Bu niyetde bulunanlar girü tursun. Düşmenden ictinâb itmek işime elvirmez. Korkanlar bir yana ayrulsun. Anlaşıldı mı arkadaşlar. İşte ben şehîd olmağa gideyo rum. Kendine güvenen var ise refâkatimi ihtiyâr itsün deyu gayet hazîn bir hitâb da bulundılar (Asağ, 2018: 32)

İmamın bu hareketinden haberdar olan Kûfe Valisi Ubeydullah b. Ziyad ordu komutanı olarak Ömer b. Sa'd görevlendirdi. Sa'd ise Hürri b. Yezîd-i Riyahî komutasında yaklaşık bin kişilik bir kuvveti İmam Hüseyin'i durdurması için yola çıkarır. Hürri, Ninevâ ya da Neyneva denilen bölgede İmam Hüseyin'i durdurur. Amacı onu biata zorlamaktır. Eğer İmam Hüseyin biata yanaşmazsa öldürülerek Yezid için bir tehlike olmaktan çıkarılacaktı (Dedekargınoğlu, 2016: 298-299).

Hiz. Hüseyin, yoluna devam ederek Şeraf adındaki konağa varır ve geceyi orada geçirir. Sabah vakti yanlarına su aldıktan sonra da oradan hareket edip yollarına devam ederler. Yolda kendilerine yaklaşan süvarileri görürler. Hiz. Hüseyin, yönünü sol tarafa çevirerek Zu-Husem Dağına doğru harekete geçer. Oraya varınca çadırlar kurulur ve bir müddet dinlenmek isterler. Henüz çadırlar yeni kurulmuştur ki, Hürri b. Yezid komutasındaki süvariler oraya varırlar (Türkoğlu, 2012: 29). Hiz. Hüseyin ile Hürri b. Yezid arasında görüşmeler yapılsa da neticesiz kalır ancak Hiz. Hüseyin'in geri dönmesine de izin verilmez. Ubeydullah b. Ziyad'dan gelen yeni emirde Hiz. Hüseyin ve kervanının kesin olarak susuz bir bölgede durdurulması emrediliyordu. Hürri b. Yezid emre icaben Hiz. Hüseyin ve yanındakilerini Kербela¹ denen bölgede konaklamak zorunda bırakır (Ahmedova, 2011: 82).

Onların Kербela'ya gelmesinden bir gün sonra Ubeydullah b. Ziyad'ın görevlendirdiği Ömer b. Sa'd komutasındaki birlik buraya ulaşır. Kaynaklar Ömer b. Sa'd'ın bu görevi kabul etmek istemediğini ancak daha önceden talip olduğu Rey ve Taberistan valiliklerinin kendisine vaad edilmesiyle görevi kabul ettiğini ve dört bin asker ile Hiz. Hüseyin'e doğru hareket ettiğini bildirmektedir (Ahmedova, 2011: 82). Tarihler 2 Muharrem 61 Perşembe / 2 Ekim 680 Salı gününü gösterirken Ömer b. Sa'd Hiz. Hüseyin ile görüşür ve ona maksadını sorar. Artık şehid edileceklerinden kuşkusu kalmayan Hiz. Hüseyin, Ömer b. Sa'd'a yanında bulunan ailesi, akrabaları ve Ehlibeytine bir zarar gelmemesi için Kûfeye gitmekten vaz geçtiklerini, Yezid'in hüküm sürdüğü topraklardan ayrılacağını bu nedenle Hicaz'a gitmek istediklerini bildirir. Hiz. Hüseyin ile savaşmak istemeyen Ömer b. Sa'd onunla karşı karşıya gelmeyerek onu sevenlerine karşı sorumluluktan kurtulduğunu düşünerek bu durumdan memnun kalır ve Hiz. Hüseyin'in artık buraları terk edeceğini, tehlikenin kalmayacağını anlatan bir mektup yazarak derhal Ubeydullah b. Ziyad'a gönderir. Ubeydullah b. Ziyad mektubu okuduğunda bu durumdan hoşnut olur ancak durumu etrafındakilere danışınca fikri değişir (Ahmedova, 2011: 83).

¹ Kербela günümüzde Irak devleti sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu ülkenin başkenti Bağdat'ın takriben 100 km güney batısında yer alan önemli bir şehirdir. Kûfe ile uzaklığı takriben 70 km. mesafedir.

Daha önce Sıffin'de Hz. Ali'nin safında döğüşmüş olan Şemir b. Zu'l Cevşen ona önemli bir fırsatı kaçırmış olacağını, artık Hz. Hüseyin zaaf ve ümitsizlik içinde iken ya hükmüne boyun eğmesini yahut da cezalandırmasını söyler ve onu fikrinden caydırır. Bunun üzerine İbn Ziyad, Şemir'e bir mektup vererek Ömer'e gönderir ve Hz. Hüseyin'in doğrudan kendisine teslim olmasını, teslim olması için tüm su kaynaklarıyla irtibatlarının kat'i şekilde kesilmesini, eğer biat etmezse Hz. Hüseyin'i katletmesini ve tüm bunları yapmadığı takdirde de kumandayı Şemir'e devretmesini ister (Fıglalı, 1983: 367), (Ahmedova, 2011: 84). Mektup Ömer b. Sa'd'ın eline ulaştığında tarihler 9 Muharrem 61'i işaret ediyordu. İstikbalini ve kendisine verilecek olan makamları düşününce Ömer b. Sa'd derhal emri uygulamaya koyulur.

Kerbela hadisesinin yer aldığı ve bazı Şiî yazarların naklettiği rivayetlere göre savaş başlamadan önce Hz. Hüseyin'e meleklerden oluşan bir ordu gönderilmiş fakat düşmanına galip gelmek ile Allah'a kavuşmak arasında kalan Hz. Hüseyin şehadet şerbetini nûş etmek suretiyle Allah ve ceddiyle kavuşmayı tercih etmiştir (Türkoğlu, 2012: 31).

Hz. Hüseyin'le son kez bir görüşme yapan Ömer b. Sa'd ona ya Yezid'e biat etmesini ya da savaşa hazır olmasını söyler, Hz. Hüseyin biat etmeyeceğini, savaşıacaklarını ancak ailesiyle vedalaşmak ve Cuma gecesini ibadetle geçirmek için kendisine bir gece mühlet verilmesini ister (Türkoğlu, 2012: 32).

Böylece en azından beraberindekileri ölümden kurtarmak istemiştir. Onlara düşmanın kendisini istediğini, kaderinde ne varsa razı olacağını ama yanındakilerini tehlikeye atmak istemediğini, bu nedenle gitmek isteyenlerin gidebileceğini ihtiva eden bir konuşma yapar, ancak ne akrabaları, ne kardeşleri, ne de Ehlibeyt dostları bunu kabul etmeyerek Hz. Hüseyin'i yalnız bırakmazlar (Ahmedova, 2011: 84):

-Ey vefâdârlar. Sizlerden memnunum çünkü bana muâvenet cihetinde bir kusûrunuzı görmedim. Şimdi istemem ki bana isâbet edecek âteş-i mihnetden size bir şerâre-i elem isâbet itsün sahîh is temem ki giriftâr olacağım belâdan sizler de hissedâr olasınız. İşte sizlere tarîk-i necât bu gicedir. Fırsat elde iken hepiniz birer tarafa tağılır, zâlimler elinden şu vechile kurtulursınız. Çünkü benim bu cefâkârların dest-i cevrenden tahlîs-i girîbân itmekliğim bir emr-i muhâldir. Hatta bu gice alçaklardan mühlet alışım mücerred sizin selâmetiniz içündür (Asağ, 2018: 45).

Hz. Hüseyin'in sözlerini kız kardeşleri işitince feryada ve ağlamağa başlarlar. Bu feryatlara kızları da katılır. Kardeşi Abbas ile oğlu Ali'yi, teskin için onların yanına

gönderir ve ağlamalar kesilince, Allah’a hamd ve senâ, Hz. Muhammed’e, meleklerle ve nebilere salattan sonra, fevkalade veciz ve belîğ bir konuşma yapar:

- Şimdi, benim soyumu araştırınız ve benim kim olduğumu görünüz. Sonra kendi vicdanlarınıza eğiliniz, onları ayıplayınız ve beni öldürmenin, (insan olarak) haram ve yasaklanmış olan kanımı dökmenin sizin için helal olup olmadığını bir düşününüz!

Ben, sizin Peygamberinizin kızının ve onun vasisinin ve amcasının oğlu ve Allah’a iman, Resulünü tasdik hususunda mü'minlerin ilki olan kimsenin oğlu değil miyim?

Şehidlerin efendisi olan Hamza, babamın amcası değil midir? Cennette çift kanatlı şehid Câfer (et-Tayyar) benim amcam değil midir? Resulullah’ın benim ve kardeşim hakkında, “Siz ikiniz cennet halkı çocuklarının efendilerisiniz ve Sünnet Ehl-inin gözbebeklerisiniz” buyurduğunu duymadınız mı? Eğer tamamen hak ve hakikat olan bu söylediklerimde beni tasdik ediyorsanız ne âlâ. Üstelik ben, Allah’ın yalancıya ve onun ev halkına gazablandığını öğrendiğimden beri, hiçbir suret ve şekilde yalan söylememişimdir. Beni yalanlıyorsanız, aranızda, söylediklerimin doğruluğunu sorup öğrenebileceğiniz kimseler vardır. Cabir b. Abdullah’a veya Ebu Said’e yahut Sehl b. Sa’d’a veya Zeyd b. Erkam’a ya da Enes’e sorunuz! Onlar, bu hadis Resulullah’dan işittiklerini size söyleyeceklerdir: Artık hakkımdaki bu, hadis de mi kanımı dökmenize engel olamayacaktır? (Fığlalı, 1983: 368).

Hz. Hüseyin’in bu, gerçekten doğru olduğu kadar, yürek dağlayıcı ve hele Müslümanların geçici dünya nimetleri ve hevesleri için ne derece küçülebildiklerini ve dinin direği olan Resulullah’ın gözbebeği torununun kanına göz dikecek ölçüde hırs ve vahşete düşerek İslam’ın ruhundan uzaklaşmalarını gösteren sözleri, maalesef “Gözleri, kalpleri ve kulakları mühürlenmiş” azgınlara, başka bir ifade ile Allah’a kulluğun zevkini ve asaletini tadamadıkları için, neticede Yezid gibi bir kulun, Ubeydullah b. Ziyad gibi, Ömer b. Sa’d ve daha niceleri gibi hırs ve menfaatten başka şey düşünemeyen köleleri üzerinde müsbet hiçbir tesir icra etmez (Fığlalı, 1983: 368).

Bu konuşmanın ardından Hürr b. Yezid, Ömer b. Sa’d’a giderek hala Hz. Hüseyin ile savaşıp savaşmayacağını sorar, Ömer b. Sa’d kendisine bunun çok kolay bir savaş olacağını, başların kesilmesi ve ellerin bedenden ayrılmasının yeterli geleceğini söyler. Hürr b. Yezid bu konuşmanın ardından otuz askeriyle birlikte Hz. Hüseyin’in yanına giderek ona biat verir (Türkoğlu, 2012: 33).

Ömer b. Sa’d ve Şemir b. Zulcevşen ise bu konuşmanın ardından Hz. Hüseyin’e yanlış yaptığını söyleyerek hakaret etmiş ise Hz. Hüseyin’in konuşmasından etkilenenler

olmaya başlayınca Ömer b. Sa'd bir Kur'an ayetini okuyarak Yezid'i savunur ve Hz. Hüseyin'in itaat etmesini şart koşar: "Allaha, Allah'ın Peygamberine ve ülü'l-emre itaat ediniz". Bunun üzerine Hz. Hüseyin: "Yâ Ömer! Sen Kur'an'ın o âyetinin mânâsını işine geldiği için istediğin gibi bir şekilde yanlış tefsir ettin. O ayetin manası şudur: "Ey Müslümanlar, Allaha itaat ediniz. Allah'ın Resulüne itaat ediniz. Ve ancak, Allah'ın ve Resulün emirlerine itaat eden ulülemre itaat ediniz" diye bunun doğrusunu ortaya koyar ve buna Yezid'in ters hareket ettiğini, Kur'an ve Sünnet'in ayaklarının altında çiğnendiğini bildirir (Ahmedova, 2011: 84-85).

H. 10 Muharrem 61 (M. 10 Ekim 680) sabahı meydana gelen bu olaydan sonra askerlerinin etkilenmesinden korkan Ömer b. Sa'd savaşı derhal başlatma emri verir. Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkas'ın sancağı ile gelip ok atmasıyla savaş fiilen başlar ve orantısız kuvvetler arasında feci şekilde devam eder (Fığlalı, 1983: 369).

Kaynaklarda Ömer b. Sa'd'ın emrinde dört bin ya da beş bin asker olduğu Hz. Hüseyin'in yanında ise atmış, yetmiş ya da yetmiş iki sahabe ile sonradan kendilerine katılan otuz kişiden başka kimsesinin olmadığı bildirilmektedir (Ahmedova, 2011: 86).

Başta Hür b. Yezid olmak üzere Hz. Hüseyin'in adamları teke tek vuruşmalarda çok etkili ve kararlı olduklarını gösterirler. Karşı tarafa hayli kayıp verdirirler. Bu durumdan rahatsız olmaya başlayan Ömer b. Sâ'd taraftarlara topluca hücumun yararlı olacağını düşünerek harekete geçmeleri emrini verir. Karşı taraf, Amr b. Haccâc, Şemir b. Zulcevşen, Urve b. Kays el-Ahmerî, Şebes b. Rib'î ve Husayn b. Numeyr gibileriyle sağ ve sol taraftan çadırların bulunduğu merkeze doğru hücumla geçerler. Buna karşılık Hz. Hüseyin tarafında ise Züheyr b. Kayn, Habib b. Mutahhir ve bilhassa sonradan katılan Hür b. Yezid, saldırılara kahramanca direnirler ve savaşır (Türkoğlu, 2012: 34).

Bu sırada iki tarafın askerleri de çarpışmaya devam ederler. Hz. Hüseyin'in tarafından kahramanca çarpışmalarına rağmen sayıca üstün olan Ömer b. Sâd taraftarları birbirlerinin ardından gelerek onları teker teker şehit ederler. Bunları gören Hz. Hüseyin yandaşları artık yavaş yavaş onun yanında toplanıp, kendilerini ona siper ederek çarpışmaya başlarlar ve susuzluktan ve yorgunluktan zaten bitab düşmüş olan bedenlerini bu uğurda teker teker feda ederler. Çölün kızgın sıcağından etkilenen çocukların feryadını işiten Hz. Hüseyin son çare olarak bu kızılca kıyametin ortasında kardeşi Hz. Abbas'ı yandaşlarıyla birlikte su getirmeye gönderir. Ne yazık ki dönerken düşmanın elinden kurtulamazlar ve Hz. Abbas'ın iki eli kesilerek ve kılıç darbeleriyle şehit olurlar. Bunların ardından önce Hz. Hasan'ın oğlu Abdullah meydana çıkar ve çarpışırken şehid olur, ardından da Kasım meydana çıkar ve birçok düşmanı yere indirdikten sonra ağır yaralı

halde çadırına dönerek daha yeni evlendiği eşi Fatıma'nın ellerinde can verir. (Bir rivayete göre Hz. Hüseyin'in kollarında şehid olur.) Sonrasında sırasıyla Hz. Hüseyin'in kardeşlerinden Abdullah, Osman ve Cafer de çarpışarak şehit olurlar. Sayıları iyice azalırken Hz. Hüseyin'in on sekiz yaşındaki oğlu Ali Ekber meydana çıkar ve o da Ömer b. Sâd'ın birkaç askerini yere serdikten sonra bir yandan aldığı darbeler ve diğer yandan da susuzluktan dolayı halsiz düşer ve birkaç askerin arasında çarpışırken şehit olur (Ahmedova, 2011: 88).

Öğleden sonra, Hz. Hüseyin'in savaşa başlarken 23 süvari ve 40 piyadeden oluşan askerleri çok azalır. Savaşın sonlarına doğru, artık sıcak ve susuzluktan bitkin hale düşen bu az sayıdaki insanın yanında bizzat Hz. Hüseyin de çarpışmaya katılır ve yaya olarak, bir süvari gibi ve cesaretle dövüşür; ama neticede Şemir h. Zu'l-Cevşen'in emriyle her taraftan hücum edilerek feci şekilde şehid edilir. Sinan b. Enes en-Neha'i bir harbe saplar; sonra da atından inip Hz. Hüseyin'in mübarek başını ve saçlarını keser. Oradakiler de cesedini soyup her şeyini yağmalar. Hz. Hüseyin'in vücudunda kararmış yerler hariç, 33 mızrak ve ok, 34 kılıç yarası tesbit edilir (Fığlalı, 1983: 369).

Hz. Hüseyin'in mübarek başı kesildikten sonra katline iştirak edenler tarafından elbiseleri soyulmuş ve Ubeydullah b. Ziyad'ın daha önce mektupla belirttiği talimat üzere, Ömer b. Sa'd'ın emri ile mübarek vücudu atlara çiğnetilmiştir. Bunun ardından diğer maktullerin de başları bedenlerinden ayrılarak vücutları soyulmuş, karargâh yağmalanmış, Ömer b. Sa'd'ın emri ile kadınlar ve çocuklar yağma edilmiş, birkaç kadın şehid edilmiş ancak çocuklara ve hasta olduğu için savaş meydanına çıkmayan Ali b. Hüseyin'e, her ne kadar Şemir b. Zulcevşen öldürmek istemiş ise de Ömer b. Sa'd'ın emriyle, dokunulmamıştır (Türkoğlu, 2012: 36). Hz. Hüseyin H 61 senesi Muharrem'in onu Cuma gününde şehit edildiğinde kimi rivayetlere göre elli altı (Gölpınarlı, 1989: 75) kimi rivayetlere göre elli sekiz yaşındadır (Ahmedova, 2011: 89).

Hz. Hüseyin ve Kerbela şehitlerinin cesetleri ertesi günü, Beni Esed'den Gadiyye köylülerince defnedilir. Hz. Hüseyin'in mübarek başı ise, Havaleyy adlı biri tarafından İbn Ziyad'dan mükâfat almak ümidiyle Kûfe'ye götürülür. İbn Ziyad, bir leğen içinde getirilen Hz. Hüseyin'in başına bakar ve sonra elindeki değnekle dudaklarına vurur. O sırada orada bulunan ashabdan Zeyd b. Erkam, **“Çek şu elindeki değneği o dudak ve dişlerden! Kendisinden başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, Resulullah'ın, dudaklarını o dudakların üzerine koyarak öptüğünü gördüm ben!”** der ve ağlamaya başlar. İbn Ziyad da ona, “Allah senin gözlerini ağlattı. Vallahi, sen kocamış, bunamış ve akıllı gitmiş biri olmasaydın boynunu vurdururdum” deyince, Zeyd b. Erkam odayı terk edip

çıkar. Aynı hadise Enes b. Malik tarafından da nakledilir. Ubeydullah, yalnızca Hz. Hüseyin'in başı ile değil, Hz. Hüseyin'in esir edilmiş kız kardeşi ve kızları ile de alay ederek, "Allah'ın Ehlibeytinize yaptığını nasıl görüyorsunuz?" gibi çirkin ve Müslümanlık şöyle dursun, bir kâfirin bile söyleyemeyeceği hezeyanlarda bulunur (Fığlalı, 1983: 369).

Halk arasında uğursuz olarak nitelenen bu güne ilişkin birçok doğa olayının yaşandığı (örneğin, o gün güneş tutulmuştur her yer karanlık olmuş, zelzele meydana gelmiştir. Ayrıca sema ufuklarının değiştiği, kırmızı olduğu, kaldırılan her taşın altında kan görüldüğü, yıldızların birbirine çarptığı söylenmiştir. Bunun yanında o gün Alaçehre çiçeğinin küle dönüştüğü, etin zehir gibi acı hale geldiği ve içinden ateş çıktığı anlatılmıştır), hatta doğaüstü varlıklar olan meleklerin ve cinlerin bile ahu figan ettiklerine inanılır (Ahmedova, 2011: 90).

Âşık Erenî bu olayı Kerbela mersiyesinde şöyle betimlemektedir:

Dostlar! Kerbela denilen uğursuz yerde tarihin yüz kızartıcı ve alçakça cinayeti haince işlenmişti. İşlenmişti ama Ehlibeytin çilesi hala bitmemiştir. İmam Hüseyin ve diğer yetmiş iki sahabe Kerbela'da alçakça şehit edildikten sonra İmam Hüseyin'in ailesi, çoluk çocukları çıplak develer üzerinde kızgın kum fırtınasında Yezid'in huzuruna çıkarılmak üzere mel'un Şemir tarafından Şam'a doğru ah ile dolu bir kervan yola çıktı.

*Ehlibeyt Kerbela'da yaralı,
Ben nasıl ağlamam Hüseyin için,
Yezid hançerini vurduğu oralı,
Ben nasıl ağlamam Hüseyin için,
Ah Hüseyin de şah Hüseyin,
Şehit düştün Kerbela'da vah Hüseyin.*

Ehlibeyt ailesinin ağlamaktan gözlerinde yaş kalmamış kan akıyordu. Sakine yalvarıyordu: "Babamı ve onu sevenleri şehit ettiniz, bizi de öldürün." Onları en çok perişan eden şey ise İmam Hüseyin'in mübarek başının bir mızrak ucunda taşınmasıydı. Gökteki melekler bu acı olayı seyrederek feryad ediyorlardı: yarabbi bu yapılan zulüm İmam Hüseyin'e revayı hak mıdır, hak mıdır?

*Sakine ah çeker döküyor yaşı,
Ali'm oldu Muhammed'in yoldaşı,
Hüseyin'in kurban eyledi başı,
Ben nasıl ağlamam Hüseyin için,
Ah Hüseyin de şah Hüseyin,
Boyadılar al kanlara vah Hüseyin.*

Kervan Şam'a doğru giderken yolda bir keşiş rastladı ve orada konakladı. Keşiş İmam Hüseyin'in kesik başını tanımış ve kendi kendine: "Ey Yüce Allah'ım, dünyada ne zalim seni tanımayan kulların varmış." Keşiş o gece İmam Hüseyin'in başını çalarak sakladı. Çok geçmeden zalim Şemir bunun farkına vardı ve aramaya koyuldu. Şemir keşişten şüphelenmişti. Keşiş: "Peki getireyim" diyerek gitti ve yedi oğlundan birinin başını keserek Şemire getirdi. Şemir o mübarek başı tanıyordu, gözü dönmüş bir kıtmır gibi: hayır bu Hüseyin'in başı değildir" diye bağırdı ve böylece keşiş yedi oğlunu da imam Hüseyin'in yoluna kurban verdi ancak muvaffak olamadı. Keşiş en sonunda başı getirmeye mecbur oldu. Yedi oğlunu İmam Hüseyin'in uğruna kurban eyleyen o mübarek insana rahmet olsun.

Ali Ekber, Ali Asker, Zeynep nerede?

Ümmü Gülsüm eremedi murada,

Keşiş kesti yedi oğlun orada,

Ben nasıl ağlamam Hüseyin için,

Ah Hüseyin de şah Hüseyin,

Boyadılar al kanlara vah Hüseyin.

Ve böylece kervan yola devam etti. Nihayet bu lanetlenmiş yezit ordusunun idare ettiği kervan Şam'a vasil oldu. Ehlibeyt ve İmam Hüseyin'in kesik başı Şam sokaklarında halka gezindirilerek gösteriliyordu. Hâlbuki Şam halkı bu hazin olayı görmemek için gözlerini kapatıyor Yezid'in adamlarına lanet yağırdırıyordu. Yer sanki bu kervanı taşımak istemiyor, güneş olanca sıcaklığını insanların üzerine göndermiş onları ikaz ediyordu: "Ey gafiller ne yapıyorsunuz, o zulüm ettiğiniz garipler Hz. Peygamberin torunları, Aliyyül Mürteza'nın evlatlarıdır."

Zalim Yezid nasıl kıydın o cana,

Ehlibeyt davası kaldı divana,

Boyandılar Kerbela'da al kana,

Ben nasıl ağlamam Hüseyin için,

Ah Hüseyin de şah Hüseyin,

Şehit düştün Kerbela'da vah Hüseyin.

İmam Hüseyin'in kesik başı bir tepsi içerisinde yezidin huzuruna getirildi. İmam Hüseyin'in kesik başı sanki canlıymış gibi bütün azameti ve haşmetiyle Yezide: " Ey Yezit ey Ehlibeyt düşmanı beni şehit ettirdin aile efradımın ne günahı var? Yarın mahşerde Allah'ıma ne cevap vereceksin" dedi. Yezidin sevinci müthiş korkuya dönüşmüştü. Şemir'e dönüp: "bre mel'un! Ben sana Hüseyin'i katlet diye mi emrettim? Yezit ne yapacağını şaşırmıştı. Askerlerine emir vererek Şemir'i orada yakalatıp orada başını kesmek suretiyle öldürttü.

*Hüseyin'e değdikçe hançerler oklar,
Arşa direk oldu ahu feryatlar,
Perişan oldular masumu paklar,
Ben nasıl ağlamam Hüseyin için,
Ah Hüseyin de şah Hüseyin,
Şehit düştün Kerbela'nın çölünde vah Hüseyin.
Kerbela çölünde bir susuz arzu,
Yezid tanımıyor sünneti farzı,
Âşık Eren-i kısa kes sözü,
Dayanmıyor, dayanmıyor artık ehl-i dil özü.*

Görüldüğü üzere İslam tarihinin işlenmiş en yüz kızartıcı, haince ve alçakça cinayeti Müslümanların kalplerinde izleri silinemeyen bir yara olarak yüzyıllardan beri hüznle anılmaktadır. Merhum Gölpınarlı hoca bu elim hadiseyi şu cümlelerle izah etmiştir:

Hz. Hüseyin, bu kıyamıyla dini ihya etmiş, zulmü, dine karşı olanların cür'etlerini gözler önüne sermiş, Rasûlullah'ın, **"Hüseyin bendendir, ben de Hüseyin'denim"** buyurdıkları, Hüseyin'in, Müslümanlık iddiasında bulunanlar tarafından ve mü'minlerin emiri adını takınan kişinin emriyle, nasıl ihanete uğradığını, nasıl şehid edildiğini, Rasulullah'ın vücutları mesabesinde bulunan vücutlarının, nasıl atlara çığnetildiğini, Peygamber'in öpüp kokladığı başın, gözlerin, dudakların nasıl hakaret gördüğünü, İslâm'ın ne hâle düştüğünü bütün âleme ilân etmiştir. Böyle bir zamanda tehlike, susmak, zulme boyun eğmek, bey'atı kabul etmek, İslâm'ın izzetini zillate satmaktı. Hüseyin, dostlarının şehadetini gördü; yüzüyle - özüyle ceddini andıran Ali Ekber'i, gözünün önünde kanlara bulandı; altı aylık yavrusu, kucağında oklandı; Ehlibeytinin esaretine inandı; fakat şehadetiyle İslâm'ın izzetini, imanın kudretini, hakkın bâtıla karşı zaferini bütün âleme bildirdi; ceddinin dinini ihyâ etti. Buna memurdu Hüseyin ve memûriyetini en gerçek bir sûrette, bu faciayla, Ehlibeytinin esaretiyle eda etti (Gölpınarlı, 1989: 74).

İslam bayrağının dalgalandığı Arap topraklarında, henüz dünyasını değışeli yetmiş yıl olmamışken iki cihan serveri Hz. Muhammed Mustafa'nın 'göz bebeklerim' diye hitap ettiği torunlarının katledilmesi nasıl mümkün olabilirdi? Bunu İslam emiri unvanına sahip biri nasıl yapabilirdi? Henüz bu sorulara cevap ararken günümüzde bu utanç verici hadiseye meşru kılıflar aranmakta ve gerekçesini politik sebeplere dayandırarak yeni boyutlara ulaştıran, bu düşünceyle hareket edenler hem akademik hem siyasi dünyada takdire layık görülmektedir. Tüm bunlara rağmen Alevilik inanç sistemine mensup

toplumlar ve ehl-i sünnetten olup kendisini gerçek din ehli Müslümanlar olarak tanımlayanlar son derece olağan bir durummuş gibi gösterilmeye çalışılan bu haksız davanın haklı mücadelesini hala vermeye çalışmakta ve tüm azametiyle her Muharrem ayında bu kutsal acıyı evlerine misafir etmektedirler.

7. ALEVİ-BEKTAŞİ İNANÇ DÜNYASINDA MUHARREM AYININ İZAHİ

7.1. MUHARREM AYININ ANLAMI

Bilindiği üzere Muharrem ayı, Kameri ayları esas alan Arap toplumlarınca savaşı yasak olan dört aydan biridir. Başlangıç tarihi olarak hicretisi esas alan Hicrî takvimin ilk ayıdır. Câhiliye devri Arapları, kamerî esasa göre tespit ettikleri yılın on iki ayını Safer, Rebûlevvel, Rebûlâhir, Cemâziyelevvel, Cemâziyelâhir, Şâban, Ramazan, Şevval'den oluşan “olağan aylar” (eşhürün i'tiyâdiyye) ve Zilkade, Zilhicce, Muharrem, Receb'ten oluşan ve savaşmanın yasak olduğu “dört haram ay” (eşhürün erbaatün hurum) şeklinde ikiye ayırıyorlardı (Topal, 2007: 89-90). Hz. Ali'nin teklifi ile Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Hz. Muhammed 'in Mekke'den Medine'ye hicretinin resmî takvim başlangıcı olarak kabul edilmesiyle Muharrem ayı hicrî yılın ilk ayı olarak belirlenmiştir (Dedekargınoğlu, 2014: 31).

Muharrem sözcüğü, köken olarak Arapça yasaklamak, haram kılmak anlamlarına gelen “tahrîm” sözcüğünden türetilerek “İslam dininde kesin olarak yasaklanmış, haram edilmiş (şey)” anlamlarında kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumunda sözcüğün Türkçe anlamı için; “Ay takviminin birinci ayı, Aşûre ayı, matem ayı” tanımı yapılmaktadır. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığının resmi internet sitesinde; “Muharrem” hürmet edilen anlamındadır. Bu ay, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından Allah'ın ayı diye nitelendirilmiştir (Müslim, Sıyâm, 202; Ebû Dâvûd, Savm 55; Tirmizî, Savm, 40). Bu niteleme Muharrem ayının faziletine, ilahî feyz ve bereketinin bolluğuna işaretir.

Resûlullah bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Ramazan'dan sonra en faziletli oruç, Allah'ın ayı olan Muharrem'de tutulan oruçtur.” (Müslim, Sıyâm, 202-203; Ebû Dâvûd, Savm, 55; Tirmizî, Savm, 40) açıklaması yer almaktadır.

Muharrem ayı eski tarihlerden bu yana içinde vuku bulduğu ileri sürülen çeşitli olaylar sebebiyle değerli kabul edilmiş, aşûre günüyle birlikte ayrı bir önem kazanmıştır. İslamiyet'ten çok önce Arap, İsrail, Fars milletleri Muharrem ayının onuncu günü birçok peygamberin kurtuluşu ve selamete erdiğine inandıkları için bu günü kutsal sayılmışlardır. Bu eski gelenek bilhassa Yahudiler ve Araplar için ayrı bir öneme sahip olmakla birlikte Peygamberimiz Hz. Muhammed tarafından da Muharrem ayının önemi birçok hadiste belirtilmiştir. İslamiyet'ten sonra da bu gelenek devam ettirilmiştir ta ki Hz. Hüseyin'in

Kerbela’da şehit edildiği tarihe kadar. Yahudi, Hristiyan ve İslam toplumları arasında ortak bir değer halini alan ve Muharrem ayının onuncu günü temsil alınarak o günde pişirilen aşûre tatlısı aslında bir şükür tatlısı olarak birçok peygamberin kurtuluşuna istinaden yapılmaktadır: bu ayda meydana geldiği ileri sürülen olayları sıralayacak olursak:

1. Hz. Âdem Peygamber’in tövbesinin kabul edildiği gün;
2. Hz. İbrâhim Peygamber’in atıldığı ateşin içinden Allah’ın buyruğuyla yanmadan kurtulduğu gün;
3. Hz. Nûh Peygamber’in gemisinin karayla buluştuğu gün;
4. Hz. Musa Peygamber’in Kâvmini Firavundan kurtardığı gün;
5. Hz. Yunus Peygamber’in balığın karnından kurtulduğu gün;
6. Hz. Eyüp Peygamber’in dertlerinin şifalandığı yaralarının iyileştiği gün;
7. Hz. Yakup Peygamberin Oğlu Yusuf Peygamber’e kavuştuğu gün (Tur, 2012: 511).
8. Hz. Musa ve Hz. İsâ’nın doğuşu;
9. Hz. Yakub’un, oğlu Hz. Yusuf için ağlamaktan kör olan gözlerinin açılması;
10. Hz. Yusuf’un tutukluluktan özgürlüğe kavuşması;
11. Hz. Süleyman’ın tılsımlı yüzüğünü bulunca krallığının ululanması;
12. Hz. Yunus’un dua ve öğütleriyle Ninova kentinin kurtuluşu;
13. Hz. Yahya’nın doğuşu;
14. Hz. Zekeriyâ’nın çocuğu olsun diye ettiği duanın kabul edilmesi;
15. Hz. Musa’nın kutsal Tuva vadisinde ateş ağacını görüşü de yine bu ayın onuncu gününde gerçekleşmiştir (Topal, 2007: 90)

Günümüz Türkiye’sinde dini inanç bağlamında, geçmişten devralınan en olumsuz mirasın Alevilik inancına sahip toplumlar ile ehl-i sünnetin birbirlerinin kültürlerini yeterince tanımadıkları olduğu söylenebilir. Bugün bu tanımama olgusu, inanç farklılıklarını çıkar ve iktidar aracı olarak kullanmak isteyen çevreler tarafından, bazı dini motiflerle de desteklenerek, istismar edilmekte ve sonuçta mevcut durum daha da karmaşık bir hal almaktadır. Bu bağlamda ele aldığımız Muharrem ayı Kerbela vakasına kadar 10 Muharrem’de Aşûre tatlıları ile kutlanan bir sevinç günü olabilir ki, bu daha ziyade Yahudilerin ve onlarla alış verişte bulunan diğer Arapların veya Farsların etkileşimi sonucu öğrenilmiştir, ancak 10 Muharrem H. 61’den gününden itibaren artık kutlama günü olamazdı. Zira o gün İslam Peygamberi Hz. Muhammed Mustafa’nın biricik torunu ve Cennet Gençlerinin Efendisi olarak müjdelenen bir İslam asilzadesinin, onurlu davası için, haksızlığa boyun eğmediği için korkunç şekilde katledilmek suretiyle şehit edildiği gündür.

Oysa İslamiyet'ten sonra Muharrem ayının 10'unda Hz. Hüseyin ve yârenlerinin şehadetinden başka bir olay yaşanmamıştır.

Mâh-ı Muharrem oldu meserret harâmdur,

Mâtem bugün şerî'ate bir ihtirâmdur.

(Hadîkatü's-Süedâ, s. 481).

Fuzûlî'nin yukarıdaki beyitte söylediği gibi Kerbela acısını yaşatanlar ve canlı tutanlar her Muharrem ayında matem tutmuş, hak ve adalet için başlattıkları mücadelede şehit olan insanları anmışlardır (Erbay ve Tozlu, 2015: 21). Şüphesiz ki tüm bu izahlar bir inancın kendi değerlerini çağlar ötesi tarihlere taşıma ve değerlerini omuzlama gayreti olarak yorumlanabilir.

7.2. ALEVİ-BEKTAŞİ İNANÇ DÜNYASINDA MUHARREM AYI

Bir düşüncüyü veya inancı anlayabilmek için, o düşüncüyü oluşturan tarihsel ve kültürel arka planı çok iyi bilmek gerekmektedir. Alevilik açısından önemli olduğu kadar, her Müslümanın acısını derinden hissettiği ve hissetme mecburiyetinde olduğu Kerbela, bir bakıma insanlığın kendini yeniden sorgulaması zeminini de oluşturmaktadır. İnsanlığın büyük bir çıkmazın içine girdiği, neyin doğru, neyin yanlış olduğunun tartışıldığı bir dönemde, inançlarımızı ve onun değer yargılarını yeniden ele almak ve sorgulamak gerekmektedir. Muharrem ayını ele alırken çağımızın çıkmazlarına takılmadan hak ve adaletin sorgulanması ve toplumumuzun değer yargılarının göz önünde bulundurulması bilhassa önemlidir.

Kerbela hadisesinin Alevi-Bektaşî inanç dünyasındaki yansımaları tüm zamanları kapsamakla birlikte kendisini bilhassa Muharrem ayında somut bir şekilde hissettirmektedir. İnanç mensuplarınca bu ayda birçok anlam yükledikleri çeşitli ibadetler ve ritüeller icra edilmekte, şekil yönünden bölgelere hatta illere göre farklılık gösterse de bu ibadetler özünde aynı amaca yani Hz. Hüseyin ve Ehlibeytin matemini tutma amacına hizmet etmektedir. Bu kapsamda inanç mensupları her Muharrem ayı geldiğinde oruç tutmakta, yas ritüellerini yerine getirmektedirler.

Kerbela hadisesinin hüznünün Aleviliğin inanç dünyasındaki bir başka yansıması da kullanılan kavramsal dile yansımasıdır. Aleviliğin teolojik dünyasında bu anlamda iki önemli kavramla karşılaşırız: Tevella ve Teberra. “**Tevella**, Ehlibeyt'i, On İki

İmamlar'ı, On Dört Masumlar'ı, On Yedi Kemerbestler'i ve onların yolundan gidenleri ve sevenleri sevmek, **Teberra** ise onları sevmeyenleri sevmemektir" (Yaman, 2012: 223). Aleviliğe göre Hz. Hüseyin de Ehlibeyt kavramının bir mensubu olarak Tevella çatısı altında anılan, sevilen ve manevi anlamda da korunan bir değerdir.

Aleviliğin kendi inanç dünyası bir anlamlar sarmalı ve tasavvufi izahlar piramidi olarak görülebilir. Böyle ince çizgilerle oluşturulan bir inanç atlasını topyekûn değerlendirmek veya yargılarda bulunmak ne bilimin ne de bilim insanlarının tavrı olacaktır. Çalışma alanımızın din sosyolojisi olması da bu konuda daha hassas davranmamızı ve görmek istediklerimizden ziyade olanı/görüneni (olgusal gerçekliği) ele almamızı gerekli kılmaktadır. Aleviliğin önemli bulduğu ve ibadetlerle anlamlar yüklediği Muharrem ayı ve Kerbela hadisesi de bu olgusal gerçekliğin doğru okunması için son derece önemli bir konudur. Bu anlamda binlerce yıldır süregelen bir ibadeti psiko-sosyal boyutlarıyla izah etmek çalışmamızın da temel amacıdır.

Aleviler için Kerbela hadisesi unutulmaz bir acıdır. Kerbela'da Peygamber soyuna karşı yapılmış olan bu katliam İslam tarihi içerisinde hâlâ kanayan bir yara olup etkileri günümüze kadar devam etmiştir ve etmektedir. Bu olayı iki kişinin iktidar kavgası olarak görmek yanlıştır. Buradaki tarafların üst soylarını da incelemek gerekir. Kerbela'nın her iki aktörünün üst soyuna baktığımızda birbirlerine düşmanca tavır içinde olduğunu görürüz: Haşim'e karşı Ümeyye, Hz. Muhammed 'e karşı Ebu Süfyan, Hz. Ali'ye karşı Muaviye ve Hz. Hüseyin'e karşı Yezit. Kerbela'daki savaşta İmam Hüseyin yenilmiştir, ama boyun eğmemiştir. Hüseyin'in büyüklüğü, Yezit'in haksızlığı ve zalimliğine boyun eğmemek için, bir avuç yandaşıyla 25–30 bin kişilik bir orduya Kerbela çölünde ölümüne direnmesiydi. Kerbela'da gelişen olaylar bir iktidar mücadelesi için değil, hak ile batılın karşı karşıya geliyordu (Dedekargınoğlu, 2016: 287). Kerbela'nın tarihsel arka planında detaylıca bahsettiğimiz bu husus tek başına bir savaş suçlusuna duyulan öfkeden çok daha fazlasını içeriyor. Bu nedenle Alevilik inanç dünyasında Kerbela denilince bir "ah" çekilirken arkasından bin "ah" edilir.

8. ALEVİ BEKTAŞİ İNANÇ DÜNYASININ MUHARREM AYINI İDRAK EDİŞ BİÇİMİ

8.1. AŞÛRÂ GÜNÜ VE AŞÛRE (ŞÛKÛR) LOKMASI

Yeryüzündeki her din, inanç ve ideoloji, bazı tarih, gün veya geceleri diğer zaman dilimlerinden farklı olarak kutsal, önemli veya daha özel kabul etmektedir. Buna bağlı olarak, toplumların hayatında inanç ve gelenekten kaynaklanan bazı önemli günler, geceler ve aylar vardır. Bu zaman dilimlerinde, meydana geldiği varsayılan veya gerçekten meydana gelmiş olan birtakım olaylar sebebiyle çeşitli kutlama ve yas törenleri yapılagelmiştir. Böyle zaman dilimlerinin, ortak değerlere sahip toplulukların sosyal ve kültürel hayatlarını hep canlı tutan önemli unsurlar olduğu bir gerçektir. Bu, İslam dini ve Müslümanlar için de geçerlidir. Zira Müslümanların, aralarında birtakım farklar olsa da, ortak değer ve hüznün olarak kutsal saydıkları önemli günlerden biri de Aşûrâ günüdür. Aşûrâ günü Muharrem ayı ile özdeşleşmiş olan ve Muharrem ayının 10'unda İmam Hüseyin ve yârenlerinin şehit edildiği gündür.

Aşûrâ, kelimesinin, on sayısı ile ilgili olan “âşr” ve “âşir” veya develerin güdülmesiyle ilgili “ışr” kökünden türemiş Arapça bir kelime olduğunu kabul edenler olduğu gibi, bu dilde “fâûlâ” vezninin bulunmadığını ileri sürerek, kelimenin İbranice'den geldiğini söyleyenler de vardır. Ancak dil bilginlerinin çoğunun bu görüşe katılmadığı ve kelimenin Arapça asıllı olduğunu benimsediği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda, kendisinde pek çok tarihsel olayın gerçekleştiği ifade edilen ve bundan dolayı farklı din ve mezheplerin önem verdiği Muharrem'in onuncu gününe verilen bu ismin, İslam'dan önceki dönemlerde bu adla kullanılıp kullanılmadığı konusunda bir fikir birliği olmadığı görülmektedir (Bozkuş, 2008: 35).

Alevilik inanç geleneğine mensup toplumlarda Aşûre günü etkinliğinin, ekseriyetle tutulan yas oruçlarının sona erdiği gün (Muharrem ayının 12-13. günü) veyahut da Muharrem ayı içerisinde yas oruçları tamamlandıktan sonraki günlerin herhangi birinde yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Aşûre günü, Alevilik inanç sistemine mensup toplumlar için Muharrem ayının 10'u değil, oruçların bitip, Aşûre lokmasının yapıldığı gün olarak kabul edilmektedir demek yanlış bir yargı olmayacaktır.

Bazı milletlerce kutsal sayılan ve o gün hem oruç tutulup hem de Aşûre tatlısı/çorbası yapılan 10 Muharrem'in Müslümanlar için neden kutsal sayılıp o günde aşûre

yapıldığı henüz net olmamakla birlikte tutulan orucun Buhârî'den aktarıldığı bilinen bir hadise dayandığını görmekteyiz. Din İşleri Yüksek Kurulunun resmi internet sitesinden edindiğimiz bilgiler ışığında Hz. Muhammed'in oruç tutan Yahudilerle karşılaşması ve aralarında geçen diyaloga binaen Hz. Muhammed'in de o gün oruç tuttuğu ve hatta Yahudilere benzememesi için evvelki ya da ardındaki gün ile birlikte iki gün oruç tuttuğu bilgisini edinmekteyiz:

Muharrem'in onuncu günü aşûrâ günüdür. Bu gün oruç tutmak da bazı âlimlere göre sünnettir (Serahsî, el-Mebsût, III, 92). Zira Resûlullah (s.a.s.), aşûrâ gününde oruç tutmuş ve bunu müslümanlara tavsiye etmiştir (Buhârî, Savm, 69). Hz. Peygamber Medine'ye gelince, Yahudilerin aşûrâ gününde oruç tuttıklarını görmüş ve "Bu gün niçin oruç tutuyorsunuz?" diye sormuştu. "Bu, hayırlı bir gündür. Allah, o günde Benî İsrâil'i düşmanlarından kurtardı. (Şükür olarak) Hz. Mûsâ o gün oruç tuttu." dediklerinde Resûlullah da "Ben Mûsâ'ya sizden daha layığım (yakınım)." buyurup o gün oruç tuttu ve Müslümanlara da tutmalarını tavsiye etti (Buhârî, Savm, 69; Müslim, Sıyâm, 127-128).

Aşûrâ günü ile ilgili Hz. Muhammed'den nakledilen bu hadis dışında gerçekleşen ve gelenekleşen birçok uygulamanın aslında Arap toplumları ve Yahudilere ait olduğu, sonradan İslamî bir uygulama gibi gösterildiği ve bugün Müslümanlarca hala icra edilmekte olduğu görülmektedir.

Aşûrâda oruç tutmanın fazileti konusunda sahih hadislerin bulunmasına karşılık, o günde yıkanmak, gözlere sürme çekmek, süslenmek, kına yakmak, bayramlaşmak, hububat karışımı aş (aşure) pişirmek, sadaka vermek, mescitleri ziyaret etmek, kurban kesmek gibi fiiller hakkında sahih bir rivayete rastlanmamıştır. Hadis olduğu öne sürülen metinlerin birçoğunun gerçekte hadis olmayıp Cahiliye adetlerine ve Yahudi geleneklerine dayanması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu adetleri Hz. Muhammed'in ve ashabının yaptığına dair herhangi bir kayıt yoktur. Bu konuda son devir kitaplarında yer alan, "Aşûrâ günü sürme çeken helak olmaz", "Aşûrâ günü gusleden o yıl hasta olmaz" tarzındaki rivayetlerin de Ehlibeyte buğzeden Nâsibîler (Özellikle Hz. Ali'den ve onun takipçilerinden nefret edenler anlamında kullanılan Arapça bir terimdir) tarafından uydurulmuş olması muhtemeldir" (Bozkuş, 2008: 41).

Zira Hz. Muhammed'in aşûre çorbası ile ilgili nakledilen herhangi bir hadisine rastlanılmadığı gibi yaşamı süresince de aşûre çorbası yapıp dağıtılması geleneğine katıldığı bilgisi de bulunmamaktadır. Metin Bozkuş makalesinde Aşûre Günü ve Muharrem ayını şöyle izah etmiştir:

Kaynakların bu konuda verdiği bilgileri iki noktada toplamak mümkündür. Birincisi; aşûre, Hz. Musa ve kavminin, Firavun'un zulmünden kurtulduğu ve Yahudilerin oruç tutmakla yükümlü olduğu bir gündür. Daha çok müsteşriklerin benimsediği bu görüşe göre Müslümanların mübarek bir gün olarak kabul edip oruç tuttıkları aşûre, aslında Yahudi geleneğine dayanmaktadır. İkincisi, Aşûre, Hz. Nuh'tan itibaren bütün Sami dinlerde mevcut olan ve Cahiliye devri Araplar arasında da, Hz. İbrahim'den beri önemli görülüp oruç tutulan bir gündür. Aşûrenin kaynağıyla ilgili bu iki yorum dışında bazı tarih, hadis ve fıkıh kitaplarında yer alan rivayetlerde ise bu gün, Hz. Yunus'un balığın karnından çıkarıldığı, Hz. Musa ve İsa'nın doğduğu ve Hz. İsa'nın semaya yükseltildiği, Hz. Süleyman'a mülk verildiği, Hz. Davud'un tövbesinin kabul edildiği, Hz. Peygambere, Allah tarafından geçmiş ve gelecek bütün günahlarının affedileceğine dair teminat verildiği ve Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği gün olarak ifade edilir. Ne var ki bu tarihi olayların, vuku bulduklarını Kur'an-ı Kerim'den öğrenmekle birlikte, tarih olarak bu günde gerçekleşmiş olmalarını ilmen doğrulama imkânı yoktur ve bunlardan bir kısmının da yanlış olduğu görülmektedir. Örneğin, Hz. Muhammed'in Medine'ye hicreti 10 Muharrem'de değil 12 Rebiülevvel'de gerçekleşmiştir. Açıkçası bu kadar önemli pek çok olayın aynı güne denk gelmiş olması, bizi öncelikle takdir-i ilahiye düşünmek yerine, bu kaynakları kaleme alan âlimlerin nasıl bir tarih felsefesine sahip olduklarını düşünmeye ve irdelemeye sevk etmektedir. Zira tüm bu olayların ay takvimine göre Muharrem'in 10. gününde gerçekleştiğine dair rivayetlere yer veren tarihi kaynakların hiçbir bilimsel veriye dayanmadığı açıktır. Anlaşılan, Müslümanların, Yahudi ve Hristiyanlarla zaman zaman bir arada bulunmalarının bir sonucu olarak, bu günde yaşandığı varsayılan olaylarla ilgili söylencelerin, önce sözlü geleneğe, ardından da hiçbir tenkide tabi tutulmadan yazılı kaynaklara aktarılmış, İsrailiyat kabilinden rivayetler olmaları kuvvetle muhtemeldir. Gölpınarlı ise konuya farklı bir bakış getirmiştir. Ona göre, H. 61. yılı 10 Muharrem günü, İmam Hüseyin, Muaviye oğlu Yezid'in emriyle Kerbela'da, Kufe ve Şam ehlinin büyük bir ordusu tarafından, kendisine uyanlarla beraber şehit edilmiştir. Bu acıyı unutmayan ve her yıl bu yası tazeleyerek Emevilere karşı düşmanlığı güçlendiren Ehlibeyt taraftarlarına karşı Emeviler, o günü bir bayram günü olarak sunma gayretine düşmüştür. Bu bağlamda, Âdem Peygamber'in o gün yaratıldığı, yerlerin, göklerin, Cebrail'in, meleklerin o gün halk edildiği, İsmail Peygamber'in o gün kurban edilmekten kurtulduğu, Nuh Peygamber'in o gün tufandan kurtulduğu, Yusuf'un o gün zindandan çıktığı, Yakub'un gözlerinin o gün açıldığı, Yunus'un balığın karnından o gün halas olduğu gibi birçok haber uydurulmuştur. Hulasa, tüm peygamberlerin, bilumum dertlerden, belalardan o gün kurtulmaları ve bu günün bir bayram günü olması. Bu gün sürme çeken göz ağrısı görmez, ehline-ayaline, evine yiyecek içecek alan darlık çekmez, şeklinde hadisler, Emeviler tarafından uydurulmuş ve böylece insanların bu günü kutlamaları teşvik edilmiştir" (Bozkuş, 2008: 37).

Anlaşılmaktadır ki Yahudi ve Araplar için aşûre günü olarak kabul edilen 10 Muharrem, Hz. Nuh Peygamber'in karaya çıkması ve Hz. Musa Peygamberin

kurtuluşunun simgesi olarak gelenekleştirilip günümüze kadar gelmiştir. Baş, bu temsili kutsal gün hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Söz konusu olayların, Aşure gününün ay takvimine göre Muharrem'in 10. gününde gerçekleştiği rivayetlerine yer veren tarih kaynaklarımızın, maalesef dayandıkları hiç bir tarihi delil ve kaynakları yoktur. Anlaşılan o ki, Müslümanların, Yahudi ve Hristiyanlarla zaman zaman bir arada bulunmalarının doğurduğu bir sonuç olarak, bu günde olduğu varsayılan olaylar hakkındaki söylentiler sözlü geleneğe yerleşmiş, daha sonra da herhangi bir tenkide tabi tutulmadan yazılı kaynaklara geçmiştir” (2004: 169)

Muharrem ayı artık bir matem ayı ve 10 Muharrem artık matem günüdür Müslüman âlemi için. Bu nedenle aşûre lokması Alevilik inanç sisteminde Muharrem ayının 10'unda değil, yas tamamlandıktan sonra yani Muharrem ayının 13. günü pişirilir.

10 Muharrem 61 / 10 Ekim 680 tarihinde, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da öldürülmesinden sonra Şia için bu tarih önem kazanmış ve Hz. Hüseyin'in intikamını alma ahdinin tazelendiği bir matem günü olmuştur. Ancak bu eğilim Emevi idaresi döneminde doğal olarak fiiliyata geçirilememiştir. Çünkü Emevi idaresi Şia'nın Aşureyi yas günü ilan etmesine karşılık, Kerbela faciasını unutturmak için bu günü bir vesile saymış, adeta bayram havası içerisinde kutlanmasını temin yoluna gitmiştir. Daha doğrusu bir anlamda siyasallaştırmıştır. Doğal olarak bu durum zamanla Şia'nın tepkisinin daha da artmasına yol açacaktır (Baş, 2004: 175)

Araştırmacı ve inanç önderi Dedekargınoğlu da benzer istikamette şu bilgileri vermektedir:

Kerbela olayını unutmayan ve her yıl bu yası tazeleyerek Emevilere düşmanlığını canlı tutan Ehlibeyt taraftarlarına karşı Yezid ve Emevi hanedanı bu katliamı örtbas etmek için hayali bir sürü iyi olayın bu gün gerçekleştiğini iddia ederek, bu günlere bir çeşit bayram havası verilmiştir. Hâsılı o günün bir bayram günü olduğuna, hatta Hz. Peygamberin o gün doğduğuna dair hadisler uydurmuşlar, o günü bir bayram günü gibi kutlamışlardır. (Süyûti: El Leâl'il-Masnûa Fî'l Ahâdis'il – Mevzûa; Kahire-1317; c.1 s.61-64). Aliyy'ül-Kaarî de bu yalan hadislerin bir kısmını “Mevzûatû Kebir”inde nakleder ve bunların İmam Hüseyin'in katilleri tarafından uydurulduğunu da bildirir (Dedekargınoğlu, 2014: 44).

Aşûre günü, Alevilik inanç sistemine mensup toplumlarda kutsal sayılmakla birlikte pişirilen Aşûre çorbası Hz. Hüseyin'in hasta olduğu için şehit edilmeyen ve sağ kurtulan tek erkek evladı Hz. Zeynel Abidin'in kurtuluşu ile Ehlibeyt dolayısıyla Hz.

Muhammed'in soyunun Hz. Ali'den devam edilmesine duyulan sevincin ve şükürün bir yansıması olarak Muharrem ayının genellikle 13'ün de yapılmaktadır. İmam Hüseyin'in şehit edildiği gün beraberinde Ehlibeytin erkeklerinin neredeyse tamamı da şehit edilmiş ancak İmam Zeynel Abidin hasta olduğu için kendisine dokunulmamıştır. İnanç mensuplarınca İmam Hüseyin'in oğlu İmam Zeynel Abidin'in sağ kurtulduğuna duyulan şükür ve sevinç için tatlı Aşûre (şükür) lokması yapılmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında Aşûre günü pişirilen çorbanın, kurtuluşlar için yapılan bir şükür tatlısı ya da içine konulan malzemelerin (buğday, nohut, fasulye gibi) mahiyeti itibariyle bir şükür çorbası olma niteliği taşıdığı söylenebilir. Dolayısıyla Muharrem ayında Alevilik inanç sistemine mensup toplumlar önce ta'ziye-i şehâdet için yas tutarlar (12 gün) ve sonra tehniye-i necat (Muharrem ayının 13'ünde) için bu şükür çorbası da diyebileceğimiz Aşûre lokmasını yaparlar. Yörelere göre farklılık arz etse de genelde yedi ya da on iki kapıya dağıtılmak üzere hazırlanan Aşûre lokması içine çeşitli baharatlar, başta buğday olmak üzere "heft-dane" diye adlandırılan yedi türlü tahıl ve baklagiller ile şeker, su, ve az miktarda tuz katılarak hazırlanmaktadır. Alevilik inanç önderlerinden Seyyit Derviş Tur Dede'nin *Erkânname* adlı eserinden edinilen bilgiye göre, Aşûre çorbası yapılırken Hz. Muhammed ve Ehlibeytine selam okunmakta ve ardından Alevilik inanç sisteminde kutsal görülen eren evliyaların adları zikredilmektedir:

Esselamu Aleyke, Ya Muhammed Mustafa!

Esselamu Aleyke, Ya İmam Ali'yel Murtaza!

Esselamu Aleyke, Ya Hatice-i Kübra!

Esselamu Aleyke, Ya Fatimatü'z Zehra!

Esselamu Aleyke, Ya İmam Hasan'ül Müçtebâ!

Esselamu Aleyke, Ya İmam Hüseyin'i Deşdi Kerbela!

Esselamu Aleyke, Ya İmam Zeynel'i Âba!

Esselamu Aleyke, Ya İmam Bakır-ı Baha!

Esselamu Aleyke, Ya İmam Cafer-i Sadık!

Esselamu Aleyke, Ya İmam Musa-ı Kâzım!

Esselamu Aleyke, Ya İmam Ali Rıza-Cefa!

Esselamu Aleyke, Ya İmam Muhammed Tâki!

Esselamu Aleyke, Ya İmam Ali'yel El Naki!

Esselamu Aleyke, Ya İmam Hasan Al Askeri!

Esselamu Aleyke, Ya İmam Muhammed Mehdi-i sahib Zaman!

Ey Yüce Allah'ım! Üçlerin, Beşlerin, Yedilerin, On İki İmamın, On Dört Masum-ı Pak'ın, On Yedi Kemer Best'in, Kırklar'ın aziz ruhları hürmetine, gönüller şahı Erenler Sultanı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'nin aziz ruhlarının hürmetine, erenlerin evliyaların aziz ruhlarının hürmetine, tuttuğumuz oruçları, yaptığımız duaları, pişirdiğimiz hak lokmalarını dergâh-ı izzetinde kabul eyle. Emeklerimizi boşa verme, Hz. Muhammed'in şefaâtinden, Ehlibeytin katarından mahrum eyleme. Gerçeğe Hû, Mümine Ya Ali (Tur, 2012: 522).

8.2. MUHARREM AYINDA YAPILAN İBADETLER

Alevilik inanç sistemi içerisinde yıl boyunca icra edilen tüm ibadetler ve ritüeller göz önünde bulundurulduğunda Muharrem ayında gerçekleşen ibadet ve ritüellerin tüm yıla oranla en yoğun yapıldığı ay olduğu görülmektedir. Merkezine oruç ve matem ritüellerini alarak bir yas geleneğine dönüştürülmüş olan bu sistem her yıl Hicri Muharrem ayı geldiğinde yörelere ve ocaklara göre farklılıklar gösteren matem gelenekleri eşliğinde yürütülmektedir. Akın Muharrem ayı ritüellerini Oruç etrafında şekillenen ritüeller ve yas ve matem etrafında şekillenen ritüeller olmak üzere iki başlık altında sınıflandırmıştır:

1. Oruç etrafında şekillenen Ritüeller
 - a. Pak Masumlar (Masum-u Paklar/Müslüm'ün uşakları) Orucu
 - b. Matem Orucu
 - i. Matem Orucuna Niyet Edilmesi
 - ii. Öte Başa Kalkma ve Oruç Açma
 - iii. Matem Orucu Süresince Gerçekleştirilen Diğer Uygulamalar
2. Yas ve Matem Etrafında Şekillenen Ritüeller
 - a. Maktel-i Hüseyin Okuma (Kağıt Okuma) Ritüeli
 - b. Yedi Helvası Ritüeli
 - c. Aşûre Hazırlama ve Aşûre Dualama
 - d. Muharrem Cem Namazı
 - e. Muharrem Kurbanı Ritüeli (Akın, 2020: 399).

İslam dininin temel ibadetlerinden biri olan, şekil ve süre yönünden farklılık arz etmesine rağmen genel hatlarıyla aynı amaca hizmet eden oruç ibadeti, Müslüman âlemine hicretten bir buçuk yıl sonra Şaban ayında farz kılınmıştır. Orucun farz kılınmasının hikmeti, Allah'ın emrine boyun eğmekle kulluk zevkini tatmak; ruhu, riya ve gösteriş

hastalıklarından arındırarak ihlası arttırmak ve kendisini Allah'ın korumasına teslim etmek için nefis ile mücadele etmektir.

Farsça kökenli olan ‘oruç’ sözcüğü Arapça sıyam ve savm kelimeleriyle ifade edilmekte ve Kur’an-ı Kerim’de Meryem suresi 26 ncı ayetinde savm, Bakara Suresi 183 üncü ayetinde sıyam kelimeleri ile belirtilmektedir. Kelime anlamı itibarıyla Türk Dil Kurumunca “Tanrı'ya ibadet amacıyla yeme, içme vb. şeylerden belli bir süre kendini alıkoyma” şeklinde tanımlanmaktadır.

Muharrem ayına gelindiğinde Alevilik inanç sisteminde icra edilmesi gereken en önemli ibadet oruçtur. Matem orucu tutulan bu ayda oruç kaideleri ehl-i sünnete göre birtakım farklılıklar göstermektedir. Araştırmacı ve inanç önderi Hüseyin Dedekargınoğlu Alevilik İnanç Sisteminde orucun ne anlama geldiğini şu şekilde ifade etmektedir:

Genel itibarıyla oruç sakınmak, uzak durmak demektir. Alevi inancında esas olarak yıllık oruç geçerlidir. Yıllık orucun temelini eline, diline, beline sahip olmak oluşturur. Buna el orucu, bel orucu, dil orucu denilir. Bu nedenle de oruç salt tutulmak için tutulan değil amacı ile kişinin özdeştiği bir inanç pratiği şeklindedir. Alevilik inanç sisteminde oruç denildiğinde akla öncelikle Muharrem ayında tutulan yas orucu gelir. Muharrem orucu ya da diğer bir adıyla On İki İmam Orucu tutmak Anadolu, Rumeli, Irak ve İran’daki Alevilik inanç esaslarını benimsemiş toplumlara has bir uygulamadır. Yaygın bir kanaatin aksine “On İki İmam Orucu” Hz. Ali’ye ve Ehlibeyt’e bağlılıklarıyla bilinen Şii, Caferi ve Arap Alevilerince zorunlu bir oruç olarak görülmez. Şii ve Caferiler İmam Hüseyin’in şahadet günü olan 10 Muharrem’i yas günü olarak anarlar fakat yas orucu tutmazlar.

İmam Hüseyin’in Yezit orduları tarafından Kerbela’da günlerce aç ve susuz bırakılıp daha sonra da başı kesilmek sureti ile şehit edilmesinden dolayı Muharrem ayının ilk 12 günü Alevilerin matem günüdür. On iki gün boyunca oruç ve yas tutan Aleviler, böylece İmam Hüseyin’in Kerbela’daki direncini anarken, Yezit’in İmam Hüseyin’e ve ailesine yaptığı vahşeti lanetlerler (Dedekargınoğlu, 2014: 35-36).

Muharrem ayı orucunun Hicri takvime göre hesaplanması Kurban bayramı esas alınarak yapılmaktadır. Kurban Bayramı Hicri takvime göre Zilhicce ayının 10. günü başlar. Geleneksel ve kırsal yaşam şartları altında yazılı takvime erişemeyen inanç mensupları Kurban Bayramının 1. gününden başlayarak 20 gün sayarlar ve 20. günün akşamı Muharrem orucu için niyet ederler, böylece oruç ibadeti başlamış olur. Muharrem orucu Hicri aylardan ilk ay olan Muharrem ayının birinci günü başlar ve on ikinci günü son bulur.

Pir Sultan Abdal’ın dizelerinde on iki günün manaları şöyle hikmetlendirilmiştir:

*Aşûrâ ayında matem orucu,
Onları tutana sevap yazılır,
Kerbela'da yatan Hasan Hüseyin,
Onları görenin benzi bozulur.*

*Birini tutan Hakk'ına yeter,
İkisin tutan günahın atar,
Üçünü tutan cennette yatar,
Engür olmuş Hak ceminde ezilir.*

*Dördünü tutana veli dediler,
Beşini tutana ulu dediler,
Altısını tutana dolu dediler,
Engür olmuş Hak ceminde ezilir.*

*Yedisini tutan gönlünde uçar,
Sekizini tutan hülleler biçer,
Dokuzunu tutan kendinden geçer,
Engür olmuş Hak ceminde ezilir.*

*Pir Sultan Abdal'ım onunda zahmet,
On birini tutana Hak versin rahmet,
On iki tutana nasiptir cennet,
Engür olmuş Hak ceminde ezilir.*

(Tur, 2012: 516).

Ulu Ozan Pir Sultan Abdal'ın dizelerinde belirtilen aşûrâ ayı da Muharrem ayına işaret etmekte ve dizelerde belirtilen on iki günlük orucun hikmetleri anlatılmaktadır.

Araştırmacı ve inanç önderi Dedekargınoğlu bazı yörelerde üç gün önceden de oruca başlayanlar olduğunu ve bu üç günlük orucun Masum-u Paklar, Müslim b. Akil ve Hür b. Şehit için tutulan oruç olduğunu belirtmektedir (2014: 37). Akın ise bu üç günlük orucun (Pâk Masumlar Orucu) Hz. Hüseyin'in amcasının oğlu Müslüm b. Âkil ve onun çocukları için tutulan oruçlar olduğunu ifade etmektedir (2020: 401).

Matem orucu ibadeti ehl-i sünnet geleneğindeki oruç ibadetine nazaran bazı noktalarda farklılık arz etmektedir. Bu farklılıklar bazı yörelere göre de değişkenlik gösterebilmekle beraber ciddi farklılıklar hissedilmez. Süre olarak gün doğumu itibarıyla başlayıp gün batımında sona eren ve dokuz, on veya on iki gün süren bu oruçta bazı

kaideler ehl-i sünnetten farklı olarak oruç açıldıktan sonra da devam etmektedir. Detaylarına değineceğimiz bu kaideler davranış biçimlerini, yeme-içme etkinliklerini, gündelik hayatı kapsayan ritüellerden oluşmaktadır.

Matem orucunu tutmak isteyen inanç mensupları Muharrem ayının girmesine bir gün kala yani Hicri takvime göre Zilhicce ayının son gecesi şu duayı ederek niyet etmektedirler:

Bismi Şah, Allah, Allah! Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Bütün Peygamberlerine salât ve selam olsun. Ehli Beyt soyunda ve yolunda şehit olanların ruhları şad olsun. Ey yüce Allah'ım! Bana bu Muharrem orucunu, Kerbela matemini tutmayı nasip ettiğin için, sana şükürler ve senalar olsun. Niyet ettim Allah rızası için bugünkü Muharrem orucunu tutmaya, Sen beni sabır edenlerden eyle, ulu divanında kabul eyle Ya Rabbim. Gerçeğe Hû... (Tur, 2012: 520).

Talipler oruca niyetlenmek için bu duayı okumadan sadece içlerinden Kerbela yası için oruç tutacaklarına dair kendiliklerinden de dua ederek niyetlenebilmektedirler (Akın, 2020: 403). Bu dua ile on iki gün boyunca niyet edilerek oruç tutulur. Tüm gün oruç tutan inanç mensupları oruçlarını güneş battıktan sonra şu oruç açma duasını okuduktan sonra açar:

Bismi Şah, Allah, Allah! Ey yüce Allah'ım! Bize bu Muharrem orucunu, Kerbela matemini tutmayı nasip ettiğin için sana hamd ü senalar olsun. Peygamberlerine salât ve selam olsun. Kerbela şehitlerinin ruhları ilahi nurun ile şad olsun. Yezid'e ve soyuna lânet olsun. Bütün şehitlerin, Erenlerin, evliyaların yüzü suyu hürmetine, tuttuğumuz oruçları, yaptığımız ibadetleri, dergâhı izzetinle kabul eyle. Selamullah ya Hüseyin! Selamullah ya Hüseyin! Selamullah ya Kerbela'da susuz şehit düşen şühedalar! Bismi şah Allah, Allah diyelim, hak lokması yiyelim. Gerçeğe Hû... (Tur, 2012: 520).

Dualar yörelere göre farklılıklar gösterebilmekte ancak içerik olarak genelde aynı paraleldedirler; önce Allah'a hamd-ü senalar okunarak başlanır, ardından sırasıyla Hz. Muhammed'e salavat ve Ehlibeyt'e selam edilir, Kerbela şehitlerine dualar okunur ve Yezid'e lanetler ve intizarlar da okunduktan sonra Hakk'ın rızası istenir ve son olarak da **“Gerçeğe Hû, mümine Ya Ali”** nidaları ile son bulur. Oruç açımında dikkat edilen bir kaide de sofraların gösterişten uzak olmasıdır. Oruç açmak için hazırlanan sofraların normal zamanlarda olduğundan daha mütevazı olunmasına özen gösterilir.

Matem orucunda gece sahura kalkma zorunluluğu bulunmamaktadır ancak bazı bölgelerde inanç mensupları gece yarısından gün doğumuna kadar ki sürede ihtiyaçları olan katı ve sıvı gıdaların alınması ve ibadet edilmesi gibi amaçlarla “Öte başa kalkmak” deyimini olarak da adlandırılan süreyi kullanmaktadırlar. Ancak genel olarak bakıldığında inanç mensupları daha çok gece yatmadan önce (gece yarısı itibarıyla) yemeyi içmeyi kesip ertesi akşam gün batımına kadar yeme-içmeden uzak durmak ve pek çok nefsi davranışa gem vurmak suretiyle genelde tek öğünlü bir oruç tutmaktadırlar.

Matem orucu süresince yerine getirilmesi gereken diğer kaideleri şöyle özetlemek mümkündür: Alevilik inanç sistemini benimseyen toplumlarda Muharrem ayı matem orucu geldiğinde öncelikle bu aya denk gelebilecek herhangi bir nişan, düğün, sünnet vs. gibi merasimler var ise mutlaka Muharrem ayı sonrasına ertelenmektedir. Eğlence içerikli olabilecek hiçbir etkinliğe izin verilmemektedir. Bu ayda tutulan oruçların yeme ve içme yasakları dışında başka birtakım kaideleri de mevcuttur ki oruç açıldıktan sonra da yerine getirilmesi gereken bu kaideler de yine yörelere göre farklılık gösterebilmektedir. Söz konusu bu kaideleri araştırmacı ve inanç önderi Dedekargınoğlu kısaca şöyle özetlemektedir: İnanç mensuplarınca bu ayda hiçbir cana kıyılmaz, yaş ağaç kesilmez, oruç süresince hiçbir şey yenilip içilmemekle birlikte oruç açıldıktan sonra da et ya da etli yemekler yenilmez, su içilmez, kurban kesilmez, içinde canlı embriyo olduğu için yumurta yenilmez, soğan başı kesilmez ve hatta sofralarda mümkün olduğunca bıçak bulundurulmaz (Dedekargınoğlu, 2014: 41). Kısaca Kerbela’da yaşanan kanlı vahşeti çağrıştıracak tüm eylemlerden kaçınılır. Hz. Hüseyin’in katledildikten sonra mübarek başının ve bedeninin katillerince ayaklar altında çiğnenmesi hadisesi bile bu inanç mensuplarında oruçları süresince top oynamamak veya top oynanan spor dallarını seyretmekten kaçınmak gibi davranışsal eğilimlere dönüşmüştür. Birçok toplumda yas geleneği olan saç-sakal kesilmemesi de Muharrem ayında yas orucu boyunca Alevilik inanç mensuplarınca yine dikkat edilen bir diğer husustur.

“Yezit ordusu Kerbela’da İmam Hüseyin’i ve Ehlibeyt evlatlarını Hicri 61 yılının ilk ayı olan Muharrem’in ikinci günü kuşatmış, yedinci günü Fırat Nehri’nin suyunu kesmiş, onuncu günü de İmam Hüseyin ve yanındakileri şehîd edip ehlibeytini esir etmişti” (Dedekargınoğlu, 2014: 37). İşte bu yüzden aç ve susuz bırakılan Ehlibeytin acısını bir nebze olsun yaşayabilmek ve ona olan vefa borcunu ödemek isteyen Alevilik inanç mensupları on iki gün boyunca su içilmeyen bir oruç tutmaktadır. Bazı yörelerde Kerbela hadisesinin gerçekleştiği günden üç gün önce yani yedinci günde Hz. Hüseyin ve Ehlibeytinin susuz bırakılması, Hz. Hasan’ın oğlu Hz. Kasım’ın o gün evlendirilip aynı

gün şehit olması gibi olaylar sebebiyle “Yedi helvası ritüeli” yapılmaktadır. Bu ritüel kapsamında matem orucunun yedinci günü helva ve fetir adı verilen ekmek yapıp dağıtılmaktadır. Maktel-i Hüseyinlerin okunduğu akşam meclislerinde de yedinci akşama özel bir vurgu yapılmaktadır (Akın, 2020: 408).

Alevilik inanç sisteminde tutulun matem orucunda oruç açım vakti veya niyet edilecek saatler için imsak vakti yerine gün doğumu, oruç açım saati olarak da gün batımı esas alınmaktadır. Oruca niyet uyumadan hemen önce edilir. Ehl-i Sünnet’in geleneksel oruç tutma sürelerinde ezan sesi temel alınarak belirlenen Sahur ve iftar vakti anlayışı bu noktada matem orucu tutma sürelerinden ayrılmaktadır. Dedekargınoğlu oruç açım saatini şu şekilde izah etmektedir:

Akşam olup güneş batınca oruç açılır. Yatmadan önce niyet edilir. Niyetten sonra Muharrem orucu başlar. Oruç açımında yenilen yemeklerin yanında dahi su içilmez ancak vücudun su ihtiyacı hoşaf, komposto, ayran, çay ve kahve gibi sulu içeceklerden karşılanır. Burada suyun yasak olması, Kerbela’da Hz. Hüseyin’in susuz bırakılmasına matuftur. Alevilerde oruç açma Sünnilerin Ramazan ayında tuttıkları oruç gibi iftar saati gelince her şeyi imsak saatine kadar rahatlıkla yemek ve içmek şeklinde değildir. Yani belirlenmiş bir iftar vakti yoktur. Oruç açarken top sesi, ezan sesi gibi işaretler beklemezler. Güneş batınca oruçlarını açarlar (Dedekargınoğlu, 2014: 39).

Dolayısıyla bu şekilde on iki gün boyunca Muharrem orucu icra edilmiş olur. Oruç süresince eğer mümkünse oruç açıldıktan sonra cemaatin bir araya gelmesi sağlanır. Kırsal alanda genellikle evlerde gerçekleşen bu toplanmalarda “Kerbela Vakası” anlatılır ya da bu konuda Fuzuli’nin *Saadete Ermişlerin Bahçesi (Hadikat’üs -Süedâ)*, *Kumru (Kenzül-Mesâib)*, *Gülzâr-ı Hasaneyn* ve *Hüsniye* gibi Kerbela hadisesini anlatan kitaplar ve *Maktel-i Hüseyin*’ler okunur, mersiyeler söylenir. Muharrem ayı boyunca İmam Hüseyin’in Kerbela’da zalimin karşısında uğradığı zulmü, yakınlarıyla birlikte katledilişi ve canını hiçe sayacak kadar inandığı bu dava uğrunda nasıl şehit edildiği konuları katılan tüm inanç mensuplarınca dilden dile anlatılır. Bir yandan Hz. Hüseyin ve şehitlerin ruhlarına şâd, faillerine intizar edilirken diğer yandan bu kıymetli dava nesilden nesile aktarılmış olur. Bu toplanma şekli günümüzde, özellikle kentlerde cemevlerinde icra edilmektedir.

Bazı yörelerde matem oruçlarının bittiği gün muharrem cemi yapılır ve ceme katılan inanç mensuplarıyla birlikte halka namazı kılınır. Normal cemlerden farklı olarak Muharrem ceminde halka namazı başlamadan önce düvaz imamlar söylenir, bir kısmı sazsız olmak üzere ağır ağıtlar dede önderliğinde hep bir ağızdan söylendikten sonra sazla

birlikte düvazlar başlar ve ardından tüm inanç mensupları bir halka oluşturarak halka namazını icra ederler (Akın: 2020: 410).

Matem ritüelleri bölgelere göre farklılıklar gösterebilmektedir. Toplumların yaşadıkları coğrafya, maruz kaldıkları kültürel etmenler, bağlı bulundukları ocağın geleneği ve daha birçok etmene dayanmaktadır. Bu ayın idrak edilişinin temel felsefesi Tevella-Teberra geleneğidir. Hz. Hüseyin ve Ehlibeyte duyulan sevginin yoğunluğu bir tarafta, ona kast edilenlere duyulan öfke diğer tarafta olmak üzere 12-15 gün boyunca süren ve her yıl yaşanan acının anlaşılabilmesi için bu toplumun hafızasına daha derinden bakmak gereklidir.

9. TÜRK EDEBİYATINDA MUHARREM AYI VE KERBELA HADİSESİ

Kerbela hadisesi, vukuundan itibaren Müslüman milletlerin edebiyatlarında ele alınmaya başlanmıştır. Arap, Fars edebiyatlarının yanı sıra Türk edebiyatında kendisine geniş yer bulan Kerbela hadisesi yazarların eserlerinde sadece tarihî yönleriyle işlenmemiş, kısa zamanda olayı edebî/estetik bir biçimde anlatma geleneği ortaya çıkmıştır. Edebiyat; olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığı ile sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatıdır. Edebiyatın üstlendiği misyon sadece estetik birtakım olguları biçimlendirmek değil çağa da ayna tutmaktır aynı zamanda. Bu yönüyle Edebiyat, yüzlerce yıl önce yaşanmasına rağmen birçok olayın günümüze ulaşmasını sağlayan en zarif ve estetik bilim olagelmıştır. İşte Müslümanlar arasında çok büyük bir teessüre sebep olan Hz. Hüseyin'in şehadeti de mezhep, tarikat, milliyet ülke farkı gözetmeksizin bütün Müslümanlar arasında edebiyatta, günlük hayatta, siyaset ve sair alanlarda çok geniş ve canlı bir yansıma alanı bulmuştur. Nitekim İslam dünyasında nefretle kınanan bu hadisenin yankıları kendisini en çok edebiyatta göstermiştir demek yanlış olmayacaktır. Kerbela hadisesi ve Kerbela Sultanı'nın başından geçenler nesilden nesile anlatılırken yeni olayların, durumların, kültürlerin etkisiyle beslenmiş, bu durum Kerbela hadisesini anlatan yeni tür ve alanların doğmasına zemin hazırlamıştır. Edebiyat alanının Kerbela hadisesini farklı tür ve dallarda konu edinmesi ile söz konusu olay tarih sahnelerinde ve sayfalarında yer alan trajik bir olayın çok ötesine geçerek asırlara meydan okumayı başarmıştır. Kerbela hadisesinin bugün hala tüm canlılığıyla karşımızda durmasını ve bizleri, acısı hafızalara adeta kazanmışçasına derinden etkilemesini en çok da bu elim hadiseyi konu alan edebi metinlere borçluyuz.

Hız. Muhammed'in dünyasını değışmesinin (M. 8 Haziran 632) ardından yaşanan hilafet/imamet merkezli mücadeleler büyük karışıklıklara neden olmuş ve dünyadan ayrılışının üzerinden henüz elli yıl geçmemişken İslam tarihinin en acı vakası olan Kerbela hadisesi vuku bulmuştur. Hız. Hüseyin ve beraberinde bulunan Ehlibeytinin 10 Muharrem 61 (M. 10 Ekim 680) tarihinde Kerbela'da, Emevî Halifesi Yezid'e bağı kuvvetler tarafından şehit edilmeleri ile neticelenen Kerbela hadisesi, İslâm coğrafyasını derinden sarsmıştır. Bir taraftan Hak ve adalet arayan Ehlibeyt yanlıları, diğet taraftan Hak ve adaleti ayaklar altına alanların mücadelesinde, zulme uğrayanların çektiğı acılar aynı zamanda edebiyatın da konusu olmuş, bu trajediyi dile getiren yüzlerce eser kaleme

alınmıştır. Zamanla oluşan yas atmosferinin tesiri, önce mersiyele yansımış ardından halk arasında yeni inançların ve efsanelerin belirmeye başlamasıyla bu konuda birçok müstakil türün doğmasını sağlamıştır. Alp'in de belirttiği üzere, her şeyden önce tarihî bir vaka olan bu olay pek çok eserde yer alması itibarıyla, ilk olarak ahhâr, tarih, ensâb kitaplarında “maktel” başlığı altında değerlendirilmiş zamanla edebî bir türe dönüşmüştür. Bu muhtevanın sıklıkla konu edilmesiyle edebî sahada “Kerbela mersiyele”, “Muharremiyyeler”, “Maktel-i Hüseyinler” müstakil bir tür olarak yer almıştır (Alp, 2020: 58).

Vuku bulduğu andan itibaren İslamî edebiyatın vazgeçilmez bir konusu haline gelen Kerbela hadisesi olayın meydana geldiği coğrafya dolayısıyla önce Arap ve daha sonra Fars edebiyatlarını etkilemiştir. Türk edebiyatına girişi doğal olarak Türklerin İslâm'ı kabulünden sonra olmuştur. Hilafet meselesindeki anlaşmazlıklar, savaşlar, gizli veya açık mezhep mücadeleleri, özellikle Arap olmayan Müslümanların çektikleri eziyetler, ölümler, farklı milletlerce farklı yorumlanmış ve bu da Kerbela hadisesini anlatan tarih kitapları ve edebi eserlerde farklı birikimler ve tecrübelerin bir mozaik olarak farklı alanların ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Diğer bir deyişle, Kerbela hadisesinin yansımaları Araplarda, Farslarda ve Türklerde farklı etkiler uyandırmış ve dolayısıyla Kerbela hadisesi hem tarih hem de edebiyat alanında milletlerin kendi idrak ediş biçimlerine göre ayrı ayrı yorumlanmıştır. Güngör'e göre sözlü anlatılar, yazılı eserler, olaya bağlı olarak teşekkül eden gelenekler birbirini etkilemiş, böylece bütün bu birikimler soydan soya geçerek İslam tarihinin, kültürünün, edebiyatının ortak mirası olmuştur (Güngör, 2015: 776).

Kerbela vakasını konu edinen ilk mersiye, Ehlibeyt kadınlarının Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra Şam'da bulundukları sırada tuttıkları yas esnasında söylenmiştir (Çağlayan, 1997: 35). İlk Manzumeler de yine Ehlibeyt kadınları ve olayın Medine'de duyulmasının ardından Haşimoğulları tarafından söylenilen manzumelerdir. Yaşanılan acıyı dile getiren bu manzumeler, eski Arap toplumlarında çeşitli mücadeleler sonucunda ölenlerin yakınlarını intikama sevk eden şiirlerin bir tezahürü, tutulan yas ve oluşan matem yansımalarıdır. Arap edebiyatında Kerbela hadisesine dair bilinen ilk şiir Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye (ö. 69/688) ait bir gazeldir (Alp, 2020: 58). Kerbela hadisesini dile getiren ilk dönem Arap şairleri siyasî iktidarlar tarafından tepkiyle karşılanmış, bazıları cezaya çarptırılmıştır. Kümeit el-Esedî, “el-Hâşimiyyât”ından dolayı Hişâm b. Mâlik tarafından öldürölmek üzereyken kaçarak kurtulabilmiştir. Harûnürreşîd, Mansûr en-Nemerî'nin Hz. Hüseyin matemiyile ilgili şiirini duyduğunda çok hiddetlenmiş ve şairin

öldürülmesi için emir vermiştir. Di‘bil el-Huzâî de duyduğu bu korkuyu şiirlerine yansıtmıştır. (Kurtuluş, 2002: 272). Arap edebiyatında bu konuda ilk müstakil eserin *Maḳtelü’l-Hüseyn* adıyla Câbir el-Cu‘fî (ö. 128/746) tarafından kaleme alındığı bilinse de günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan ilk metin Ebû Mihnef’in (ö. 157/774) *Maḳtelü’l-Hüseyn*’idir. Yazılı ve sözlü rivayetlerden faydalanılarak meydana getirilen bu eser, daha sonra yazılan maktellerin önemli kısmı için hem muhteva hem kompozisyon bakımından kaynak teşkil etmiştir (Güngör, 2003: 456). Ebu Mihnef Lût b. Yahyâ (ö. 157/773-4) tarafından kaleme alınan *Kitâbu Maḳteli’l-Hüseyn* ise günümüze ulaşan, başta Taberî Tarihi olmak üzere İslam tarihi kaynaklarına temel teşkil eden ve kendisinden sonra yazılan maktelleri muhteva ve tasnif bakımından şekillendiren ilk eser olarak yer almaktadır (Alp, 2020: 58). Ebu Mihnef’in eserinden başka Arap edebiyatında, Ebû’l-Ferec İsfahânî’nin (ö. H 356/966) Masrau’l-Tâlibiyyîn’i, Cafer b. Muhammed et-Tûsî’nin (ö. H 664) Masrau’l-Hüseyn’i Ebu Mihnef’in eseri doğrultusunda yazılmış maktellerdir (Öznel-Güder, 1997: 28).

İlk dönemlerde Arap şairler tarafından işlenen Kerbela hadisesi zamanla İran edebiyatı sahasında da belirmeye hatta seçkinleşmeye başlamıştır. Hz. Hüseyin’in şehadeti hakkında sayısız manzum-mensur eser yazılmıştır (Öznel-Güder, 1997: 28). Fars edebiyatında konuyla ilgili ilk örnekler daha çok manzum ürünlerle ortaya çıkmıştır. İran ve Irak topraklarında hüküm süren Büveyhîler döneminde (934-1055) 10 Muharrem’in resmi yas ilan edilmesi ve İran’da Şîî mezhebinin yaygınlık kazanmasından sonra Kerbela hadisesine verilen önem artmış ve Muharrem ayında düzenlenen yas törenlerinde mersiye okuma geleneğine bağlı olarak birçok şiir yazılmıştır (Alp, 2020: 58). Dinî mersiye türünün en önemli bölümü haline gelen Kerbela edebiyatı, başta Hz. Hüseyin olmak üzere onun yakınlarının şehâdeti etrafında odaklanmış, şehitler yüceltilip katiller şiddetle yerilmiştir. İlk örnekleri VI. (XII.) yüzyılda görülen bu şiirler arasında Cemâleddin Abdürrezzâk İsfahânî’nin “Lağzâb” adlı kasidesi zikredilebilir. Aynı yüzyılda Senâî, divanında Hz. Hüseyin’i bütün şehitlerden üstün tutarken *Hadîkatü’l-ḥaḳîka*’sında onun Kerbela’da yaptıklarını bir cesaret ve özveri örneği olarak gösterir. İlk Farsça Kerbela mersiyesi VI. (XII.) yüzyılda Kavvâmî-i Râzî tarafından yazılmıştır. VII. (XIII.) yüzyılda Sa’dî-i Şîrâzî kasidelerinde Kerbela şehitlerini methetmiş, çağdaşı Ferîdüddin Attâr da divanında bu konuya bir bölüm ayırmıştır. VIII. (XIV.) yüzyılda Hâcû-yi Kirmânî’nin Hz. Hüseyin’in şehâdetini anlatan mersiyesi de bu türlere örnek olarak verilebilir (Kurtuluş, 2002: 273).

13. yüzyılın başlarında Ebu'l Mefâhir Râzî (ö. VII/XIII. yüzyıl başı) tarafından manzum-mensur olarak yazılan *Maktelü's-Şühedâ* ise ilk maktel örneği olarak yer almıştır. Fars edebiyatında Kerbela hadisesi etrafında oluşan geniş literatür, *Maktel/Maktel-i Hüseyin*'lerin ardından *Ravzatü's-Şühedâ*, *Hadikatü's-Suadâ*, *Sa'âdetnâme*, *Şühedânâme*, *Destân-ı Gâm*, *Mâtemgede*, *Tûfân-ı Bükâ*, *Müsîrû'l-Ahzân*, *Envârü's Şehâde*, *Esrâru's-Şehâde*, *Muhrîku'l-Kulûb*, *Mecâlisü'l-Ahzân* gibi pek çok isimle kaleme alınmıştır (Alp, 2020: 59). Feriduddin-i Attâr (ö. 618/1221), Sâ,,dî-i Şîrâzî (ö. 1292), Hâcû-yı Kirmânî (ö. 753/1352), Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1376), Muhteşem-i Kâşânî (ö. 996/1588) gibi İran edebiyatının önde gelen birçok ismi tarafından kaleme alınan bu hadise, Hüseyin Vâiz Kâşîfî'nin (ö. 910/1505) “Ravzatü's-Şühedâ'sı (Telif: 908/1502) ile en güzel örneğini vermiştir. (Uzun, 2002: 274). Cami tarafından *Sâdatnâme*, Fuzulî tarafından *Hadikatü's-Süedâ* adlarıyla Türkçeye çevrilen Ravzatü's- Şühedâ müellifi Kâşîfî (ö. 910/1505) bu eserle, Herat'ta Ebûl Gazi Sultan Hüseyin zamanında yaşayan müellif Mir Ali Şîr Nevâî'nin de iltifatını kazanmıştır (Öznel-Güder, 1997: 29). Özellikle bu eser, başta Fars edebiyatı olmak üzere Türk edebiyatını da derinden etkilemiştir. Arap ve Fars edebiyatıyla birlikte Türk edebiyatında oldukça rağbet gören bu tür, genel olarak dinî-tasavvufî Türk edebiyatında, özellikle Alevîlik-Bektaşîlik gibi zümre edebiyatlarıyla divan, halk, âşık edebiyatında işlenmiş; konuyla ilgili müstakil eserler, mersiyeler ve manzumeler telif edilmiştir (Uzun, 2002: 274).

Türk edebiyatındaki geçmişi uzun olmakla birlikte, İslam tarihinin en feci ve acıklı olaylarından olan Kerbela hadisesi klasik Edebiyattan avamî âşık edebiyatına kadar süzülüp inmiş ve kısa zamanda Divan edebiyatının, Dinî-tasavvufî edebiyatın özellikle Alevi-Bektaşî kolunun önemli bir konusu haline gelmiştir. “Genel olarak dinî-tasavvufî Türk edebiyatında, özellikle de Alevilik-Bektaşîlik gibi zümre edebiyatlarıyla divan, halk ve âşık edebiyatında Kerbela hadisesiyle ilgili olarak müstakil eserler, mersiye ve manzumeler telif edilmiş, ayrıca başta divan şairleri olmak üzere konuya eğilen sanatkârların, halk âşıklarının his ve hayal dünyalarının ortaya konmasında Kerbela adı önemli bir mazmuna dönüşmüştür. Türk edebiyatında Kerbela hadisesini ele alan lirik eserlerin pek çoğu manzum olmakla birlikte manzum-mensur karışık ve sadece mensur eserler de kaleme alınmıştır” (Uzun, 2002: 274). Geniş bir zaman diliminde ve sayı bakımından çok yazıldığı için mersiye ve ağıtlarla ilgili yapılan çalışmalara bir sınır getirilmiş ve Kerbela mersiyeleri ayrı bir çalışma konusu olarak değerlendirilmiştir (Çağlayan, 1997: 2).

Klasik Türk edebiyatındaki karşılığı “mersiye” ve halk edebiyatındaki karşılığı “ağıt” olan Kerbela edebiyatı özellikle Muharrem aylarında matem süresince Alevilik inanç sistemi mensuplarınca akşamları bir araya gelerek okunmakta ve Kerbela hadisesi bu şekilde yâd edilmektedir. Mersiye denilince akla ilk gelen hafızalara kazanmış olan Kerbela faciası ve Hz. Hüseyin şehadetidir. Bu kanaatin oluşmasında özellikle tekke edebiyatının tesiri büyüktür. Başka eserler içinde de yer alabilen mersiye maktel türüne göre hacim bakımından küçüktürler ve olayların Kerbela’da yaşanan kısmından özet ile buna duyulan üzüntüyü anlatırlar (Çağlayan, 1997: 34). Türk Edebiyatına Kerbela hadisesinin yansıdığı ilk maktellere Öznal’a göre 13. yüzyılda rastlıyoruz:

14. yüzyılda Anadolu’da çeşitli Türk beylikleri hüküm sürüyordu. Belirli siyasi merkezlerin büyük bir kısmı aynı zamanda kültürel merkez kimliğini de taşıyordu. Türk beyleri bu merkezlerde âlim ve sanatkârları himaye ediyor, milli dilleriyle orjinal eserler verilmesini destekledikleri gibi Arap ve Fars dillerinden Türkçeye tercümeler yapılmasını da sağlıyorlardı. XIII. asırdan itibaren dini kahramanlıkları konu edinen halk hikâyeleri, destanlar Anadolu’da yaygınlaşmıştır. Bu eserlerde Hz. Muhammed’in gazâları, mucizeleri, Hz. Ali’nin kahramanlıkları, menkıbevi hayatı, İslâm düşüncesi çerçevesinde ama fantastik bir havada anlatılmaktadır. İslâm düşüncesi bu asırdaki bu mahsuller arasında siyer kitaplarını, Fatıma’ya, Hasan ve Hüseyin’e, Kerbela faciasına ait eserleri, mevlit kitaplarını zikredebiliriz. Peygambere ve Ehlibeyt’e ait olan eserler, Müslümanlar arasında büyük bir rağbet görüyordu (Öznal-Güder, 1997: 20).

Öznal Güder’e göre makteller halka seslenmek için, özellikle gece toplantılarında, Ramazan ve Muharrem aylarında okunmak düşüncesiyle kaleme alınmış eserlerdir. Bu yüzden makteller halkın kolayca anlayacağı bir dile sahiptir. Ehlibeyt’e duyulan derin saygı ve sevgi, bütün İslâm âleminde olduğu gibi Anadolu Türk Müslümanları arasında diğer İslâmi, dini eserler gibi Maktellerin de sevilip yayılmasına sebep olmuştur. Halk *Maktel-i Hüseyinler*’i de sevmiş ve benimsemiştir. Türk edebiyatının hemen her şubesinde yaygın bir şekilde işlenen Maktel-i Hüseyinler sadece yüksek zümre edebiyatında ve sadece şii/aleviler arasında değil, bilakis Sünni Müslümanlar ve halk arasında da çok yüksek bir mana ve değere sahiptir. Mevlevi tarikatına mensup Leyla Hanım’ın mersiyesi buna örnek verilebilir:

Mersiye-i Leyla

Yine geldi meded mah-ı Muharrem,

Gözümde hun-rızan olacak dem,

*Yine bir yâre açdı çerh-i gaddar,
Bu yanık sineme yok ana merhem.*

*Şehîd i Kerbela mahdûmı zî şân,
Susuz nûş eyledi cam-ı şehadet,
Ne kâfir rû-siyah bir bî-amandur,
Yezidün âl-i a'vânına la'net.*

(Kaya, 2005: 505-507).

Maktel-i Hüseyinler halk arasında evlerde, köy odalarında *Mevlid-i Nebi*, *Battalnâme* vs. eserler yanında son dönemlere kadar yaygın olarak okunmaktaydı. Türkçe maktellerde şair ve yazarlar fazla sanat endişesi taşımadan dini bir vazife yerine getirircesine lirik, akıcı sade bir dil kullanmışlardır (1997: 20).

Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini anlatan manzum ve mensur eserlerle bu konuda yazılmış mersiyeleler başta olmak üzere Kerbela adı Türk edebiyatında önemli bir motif olarak yer alır. Türk muhayyilesinde Kerbela, Hz. Hüseyin'le ailesinin ve yakınlarının topluca şehid edildiği bir yerin adı olmanın dışında bu elîm vak'ayı ifadelendiren pek çok şair ve edip tarafından âdetâ bir remiz ve mazmuna dönüştürülerek "vak'a-i dilsûz-i Kerbela, haber-i Kerbela" gibi adlarla da anılan acıklı bir konunun adıdır (Kurtuluş, 2002: 273).

Şurası unutulmamalıdır ki, kimi eserlerin tarihsel bir değeri olmakla birlikte, bunlar bir tarih kitabı gibi algılanmamalıdır. Kültürlerin acılarını yaşama şekilleri farklı olduğu gibi bunu yansıtmâ etkileri de ayrı ayrıdır. Bununla birlikte kimi eserlerin ise tarihsel değeri bulunmakta ve yaşadıkları dönemin siyasi yapısı hakkında bilgiler de barındırdıkları bilinmektedir. Buna bir örnek verilecek olursa Rıza Kurtuluş'un Arap Edebiyatında Kerbela isimli başlığını açıklarken: "Harûnürreşîd, Mansûr en-Nemerî'nin Hz. Hüseyin matemiyile ilgili şiirini duyduğunda çok hiddetlenmiş ve şairin öldürülmesi için emir vermiştir. Di'bil el-Huzâî de duyduğu bu korkuyu şiirlerine yansıtmıştır" (2002: 272) bilgisini verdiği kısımdır. Dönemin siyasi yapısının Emevi ideolojisi güttüğü ve Kerbela hadisesinden rahatsızlık duyulduğu gibi bilgiler içerdiği görülmektedir. Yazıldığı döneme ilişkin gerçek bilgiler veren bu ve benzer eserler akademik sahalarda kaynak gösterilebilmektedir.

H. Hüseyin'in Kerbela'da siyasî amaçlar uğruna hunharca şehid edilmesi Müslüman kamuoyunun vicdanında derin yaralar açmış ve ilk günlerden itibaren konuyla ilgili çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bunların başında *Maktelü'l-Hüseyin*'ler gelir. *Maktelü'i Hüseyinler* ayrı bir başlıkta inceleneceği için burada kısaca diğer eserlere değinilecektir.

Klasik Türk edebiyatında Muharrem ayı daha çok Muharremiye başlığı altında ve farklı muhtevaya sahip şiirlerle işlenmiştir. Kaynaklarda Muharremiye, Muharrem ayı dolayısıyla Kerbela hadisesini anlatan makteller; bununla beraber hicrî ve kamerî senelerin ilk ayı olan Muharrem münasebetiyle eskiden şairler tarafından yazılıp büyüklere sunulan kasideler hakkında kullanılan tabirdir (Topal, 2007: 91). H. Hüseyin ile Ehlibeyti ve taraftarlarından yetmiş kadar kişinin H 10 Muharrem 61 (M 10 Ekim 680) tarihinde Emevî halifesi Yezid kuvvetlerince Kerbela'da şehit edilmesi sebebiyle duyulan üzüntüyü ifade etmek, bu vesileyle Ehlibeyt sevgisini gönüllere yerleştirmek için yazılan şiirlere "Muharremiye" başlığında yer veren çok sayıda eser mevcuttur. Bazı divan şairlerinin H. Ali, Hasan ve Hüseyin sevgisini işleyen manzumelerinin bu kapsamda değerlendirildiği görülmektedir. Bunların ilâhî veya tevşîh formuyla bestelenmiş şekillerine de "muharrem ilâhileri" veya yine muharremiye ismi verilmiştir (Uzun, 2006: 8). Bir maktel türü olan muharremiyeyi kimi divan şairleri eserlerinin başlığı olarak kullanmıştır. "Muharremiye-i Müştak-ı Merhum" başlıklı murabbadan bir örnek verecek olursak;

*Dilâ geldi yine eyyâm-ı mâtem,
Bu rûz-ı bî-vefâda olma hurrem,
Hemân hasretle kan ağla dem-â-dem,
Muharremdür meded ey dil Muharrem.*

*Dila Müştakiveş biz Haydariyüz,
Veli fazl-ı cehaletden beriyüz,
Ali'nün kabrinün asakiriyüz,
Muharremdür meded ey dil Muharrem*

(Kaya, 2005: 509).

Bu şiirler Kerbela hadisesi ile ilgili olabileceği gibi hicri yılbaşı sebebiyle de olabilmektedir. Klasik Türk edebiyatında muharremiyyelerin ne zamandan itibaren yazılmaya başlandığı bilinmemektedir. Ancak gerek Orta Asya gerekse Anadolu sahasında

çoğu bâtinî ve Şîî telakkilere sahip derviş zümrelerinin Muharrem törenleri yaptıkları ve bu törenlerde Kerbela hadisesini anlatan şiirler okudukları bilinmektedir. Uzun, muharremiye ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de Farsça bir Kerbela mersiyesi kaleme almış ve Meşnevî’de bu vesileyle yapılan törenleri tasvir ederken taşkınlıklardan sakınılmasını tavsiye etmiştir. Dolayısıyla Türk edebiyatında bu manzumelerin XII. yüzyıldan itibaren yazıldığını söylemek mümkündür. Genel olarak Muharrem ayını konu edinen şiirler için kullanılan bir terim olduğu söylenebilir. Muharremiyeleri Maktel içerikli olanlar, yılbaşı dolayısıyla tebrik konulu olanlar ve bunların dışında yine muharrem ayını konu edinen diğer şiirler olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Klasik bir muharremiyede Kerbela Olayı’nın ayrıntılı tasvirini matem zamanı olan muharrem ayının geldiğini belirten ifadeler takip eder. Feleğe sitem, Hz. Hüseyin’in yasını tutmanın gerekliliği vurgulanıp soyunun övülmesinin ardından manzume Ehlibeyt’e zulmeden Yezid, Şimr ve diğer isimlere lânetle sona erer.

Kerbela Olayı halk ve âşık edebiyatında da yaygın olarak işlenmiş, bu tür şiirlere mersiye denir yanı sıra “muharremlik” adı verilmiştir. Bilhassa Alevi ve Bektaşî çevrelerinde bu konuya dair yüzlerce manzume yazılmıştır. Âşık Yûnus’tan başlayıp günümüze kadar devam eden bu tür şiirlerin en tanınmışları Dedemoğlu (XVII. yüzyıl), Kalbî, Noksânî Baba (XVIII. yüzyıl), Deli Boran, Mir’âtî (XIX. yüzyıl), Yozgatlı Hüznî, Hilâlî, Fakîrî, Sefîl Ali, Döne Sultan, Seyyah Dede, Rızâ, Ârif Abdal, Derviş Kemal, Hüseyin Çırakman (XX. yüzyıl) gibi şairlere aittir (Uzun, 2006: 8).

Çağlayan’a göre Klasik Türk edebiyatında Kerbela mersiyesi XV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamıştır. Tespit edilebilen en eski örnek Yazıcıoğlu Mehmed’in (ö. 855/1451) Muhammediyye adlı eserinde yer alan mersiyesidir. Eserde Kerbela ile ilgili bölüm “Vefâtü’l-Hasan ve’l-Hüseyin” başlıklı elli dört beyitlik manzumedir. Bir diğer örnek ise Sinan Paşa’nın (ö. 1486) Tazarrunâme eserinde yer alan “Na’t-i Emîru’l-Müminin Hüseyin Radiyalluh Anh” başlığını taşır ve Türkçe mersiye içinde mensur tek örnektir (1997: 37).

XVI. yüzyıl ile birlikte Kerbela hadisesi üzerine yazılan mersiye ve yazar şairlerin sayısında bir artış görülmeye başlamıştır. Çağlayan’ın tespitleri doğrultusunda; XVI. yy. da Hayretî, Fuzûlî, Ubeydi, Şemsi Paşa, Viranî, Safî; XVII. yy. da Seyyid Seyfullah İbn-i Nizameddin, Gelibolulu Âlî, Bağdatlı Ruhî, Kafzâde Fâizî, Arşî, Sabrî Mehmed Şerîf. Fehîm-i Kadîm, Sabûhî Şeyh Ahmet Dede, Ferîdun, Cem’î, Nâilî, Neşâtî ve Fasîh Ahmet Dede; XVIII. yy. da Birrî Mehmet Dede, Edirneli Kâmî Efendi, Yahyâ Nazîm, Bursalı Belîğ, Sezayî-i Gülşenî, Sükûtî, Tahir, Zühî Abdülmecid ve Haşim

Efendi; XIX. yy. da Neşet Efendi, Zekâyî Dede, Selâmî, Ref'î-i Kâlâyî, Keçececizâde İzzet, Müştak Baba, Yenişehirli Avnî, Kazım Paşa, Kemterî, Âdile Sultan, Ceyhunî, Ziya Paşa, Necmî, Figanî, Haydar el Keyalî E'r-rufaî, Mustafa Eşref Paşa; XX. yy. da İbrahim Hakkı Kemahî, Şemsettin Mısrî, Edip Harabî, Kanbalakzâde Hazmî, Fahîmî, İsyânî, Yesârî, Cûdî, Muhammed Lutfî, Mehmet Ali Hilmi, Hersekli Arif Hikmet gibi şairler Kerbela hadisesi üzerine yazdıkları mersiyeler ile bilinmektedirler (1997: 38).

Türk edebiyatında Kerbela hadisesi hakkında sadece manzum ve mensur değil aynı zamanda hikâye ve roman üslubuyla yazılmış eserler de bulunmaktadır:

Edhem Efendi'nin Vak'a-i Kerbela'sı (İstanbul 1291), Sâfî'nin Kerbelanâme'si (Türk Dil Kurumu Ktp., nr. 84), Halis Efendi'nin Vak'a-i Kerbela'sı (İÜ Ktp., TY, nr. 2445), İbnürreşad Ali Ferruh'un Kerbela'sı (Paris 1305), Hilmizâde İbrâhim Rıfat'ın Hz. Hüseyin Radıyallahü anh Vak'a-i Dilsûz-ı Kerbela'sı (İstanbul 1326), Mehmed Nâzım'ın Kerbela'sı (İstanbul 1327), Mîr Câferzâde Mîr Mehmed Kerim'in Kerbela Yankısı (Bakü 1329), Kemâleddin Şükrü'nün Kerbela: İslâm Tarihinde Nifak Hasan-Hüseyin Muaviye-Yezid'i (İstanbul 1928), Ziya Şakir'in Kerbela Vak'ası (İstanbul 1942) ve Kerbelanın İntikamı (İstanbul 1944), Remzi Korok'un Kerbela Şehidleri (İstanbul 1967), Kemal Pilavoğlu'nun Âh Kerbela! (Ankara 1967), Necmi Onur'un Kanlı Kerbela (İstanbul 1968), Murat Sertoğlu'nun Kerbela (İstanbul 1970), S. Münir Yurdatap'ın Kerbela Fâciası (İstanbul 1970) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır. Ayrıca kütüphanelerde "Vak'a-i Kerbela" vb. başlıklar taşıyan, müellifi belli olmayan manzum-mensur pek çok eser mevcuttur (Uzun, 2002: 275).

Çağlayan ise şu eserleri ekler:

Selami Münir Yurdatap, Kerbela Faciası, (İstanbul 1959), Murat Sertoğlu, Kerbela, (İstanbul, 1963), Zakir Şakir Soko, Kerbela Vak'ası ve Kerbelan'ın İntikamı, (İstanbul, 1981), Bekir Yıldız, Ve zalim ve İnanmış ve Kerbela, (İstanbul, 1986) (1997: 41).

Türkçe mersiyeler içerisinde şairi Muhammed Nakî'nin mahlasına nisbetle Kumru diye anılan Kenzü'l-mesâib (İstanbul 1327; yeni harflerle İstanbul 1992, 1995), sadece Anadolu Türkleri arasında değil Âzerîler'le Irak ve İran Türkmenleri arasında da çok yaygındır (Üzüm, 1998: 523). Bugün hala Alevilik inanç sistemine mensup toplumlarda okunan, okutulan kıymetli bir eser olmasının yanı sıra Muharrem aylarında bilhassa Kumru'dan bölümler okunduğu bilinmektedir. Üzüm'e göre bir kısmı basılmış ama tamamlanmamış çok sayıda eser mevcuttur:

Hız. Hüseyin ve diğerk Kerbela şehidleri için yazılmış çok sayıdaki mersiye kitabının bir kısmı basılmışsa da (Hüseyin b. Murtazâ, Mersiye-i Cenâb-ı Hüseyin, İstanbul 1273; Sâmi, Mersiye-i Cenâb-ı Şehinşâh-ı Kerbela, İstanbul 1290; Hayrullah Tâceddin, Mersiye-i Seyyidü's-şühedâ, İstanbul 1327) önemli bir kısmı yazma halindedir (Süleyman Eğribozî, Mersiye-i İmâm Hüseyin, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 25189; Kâmî, Mersiye-i Hasan ve Hüseyin, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 42664; Azîz, Mersiye-i Kerbela, İÜ Ktp., nr. 16918). Bunlardan başka Türk edebiyatında mersiye türünün en güzel örneklerini oluşturan Kemâlî Efendi'nin (Baha Doğramacı, Kemâlî Divanı'ndan Aşk Sızıntıları, İstanbul 1977, s. 217-221), Osman Şems Efendi'nin (Divan, Yapı Kredi Bankası Ktp., s. 84-94) ve Kâzım Mûsâ Paşa'nın (Makâlîd-i Aşk, İstanbul 1301) mersiyelerini de anmak gerekir. Öte yandan Alevî ve Bektaşî şairleri “on iki imam” türü şiirler yanında müstakil olarak da Hız. Hüseyin'in şehid edilişiyile ilgili pek çok nefes ve deyiş söylemişlerdir. XIII. yüzyıldan günümüze kadar yaşayan Alevî şairlerinin hemen tamamının Hız. Hüseyin'le ilgili nefes ve mersiyeleri mevcuttur (1998: 523).

Türk edebiyatında Kerbela hadisesi üzerine halk ve âşık edebiyatı da denilen hece ölçüsüyle yazılmış pek çok mersiye de yer alır. Bu da göstermektedir ki Kerbela mersiyeleri hem divan, hem tekke hem de halk şiirlerinin ortak konusu olmuştur. Halk ve âşık şairlerinden örnekler verecek olursak; Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Hayretî, Viranî, Noksanî Baba, Edip Harabî gibi halk şairleri Kerbela konusunu hece vezni ve arı Türkçeyile anlatan halk şairlerinden bir kısmıdır.

Bilhassa Muharrem ayında inanç mensuplarının akşamları toplanarak İmam Hüseyin ve beraberinde şehit olan Ehlibeyti yâd ettikleri, Kerbela hadisesi bu eserlerle hafızalarda canlı tutmayı başardıkları matem geleneklerinde bilhassa makteller okudukları bilinmektedir. Bunlar içerisinde en ünlüsü Fuzulî'nin Hadîkatü's-suadâ'sı ve Kumru diye bilinen Kenzü'l-mesâib adlı romandır.

9.1. MAKTEL GELENEĞİ VE MAKTEL-İ HÜSEYNLER

Kerbela çölünde tarihler H 61'in (M. 680) 10 Muharremi'ni gösterdiğinde yaşananları tek bir kelime ile anlatmaya çalıştığımız veya nitelerken kullandığımız katliam, facia, vak'a, olay, hadise gibi olumsuz çağrışımlar yapan isimlerin dahi bu elim hadiseyi yeterince karşılamadığını görmekteyiz. O gün İslam tarihinin en acı hadisesinin nasıl vahşice ve planlı bir şekilde tatbik edildiğini öğrendiğimiz vakit, kalemlerimiz yazarken hala elimizin titrediğini, aklımızın bir türlü kabul etmediğini, kalbimizin sızladığını hissederiz. Nitekim bu korkunç hadiseyi anarak faillerine lanetler okumak, Hız. Hüseyin ve

Ehlibeytine yapılan haksızlığa sessiz kalmamak adına eline kalem alan ve asırlar öncesinden yazmaya başlayan müellifler de bizim yaşadığımız bu duyguları asırlar önce yaşamış, belki daha derinlerden hissetmişlerdir. Bugün elimizde Kerbela hadisesini anlatan yüzlerce eser varsa bunu, Ehlibeyt sevgisini gönüllerde inşa etmeyi başarmış, Hz. Hüseyin ve ailesine yapılan işkencelere sessiz kalmayan, haksızlığa kılıç bileyen kalemlere ve o duyguyu gönüllerine katık eden müelliflere borçluyuz. Ellerine kalemlerini alarak bu elim olaya karşı duydukları üzüntüleri ifade eden müelliflerin, yüzyıllar sonra bile hala Kerbela'ya ses olan ve adeta tarihe şahitlik eden kıymetli cümleleri en nihayetinde maktelleri meydana getirmiştir.

Maktel, Hz. Hüseyin ve yakınlarının Kerbela'da şehit edilişi hakkında kaleme alınmış manzum ve mensur eserlerin geneli için kullanılan bir edebi türdür. Sözlükte “öldürmek” anlamındaki “katl” kökünden türeyen maktel “Birinin öldürüldüğü yer veya öldürülme zamanı; vahşice öldürme; ölümlere sebep olan büyük savaş” demektir (Güngör, 2003: 455). *Kamûs-ı Türki*'de Maktel “öldürme yeri, ünlü birinin ölümü üzerine yazılan şiir” olarak tanımlanmıştır. Özellikle Kerbela hadisesinden sonra, şehit düşülen yer veya şehidin defnedildiği yer anlamına gelene “meşhed” sözcüğüyle aynı anlamda kullanıldığını da bilinmektedir. Maktel son halife Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişini anlatan bir mersiye çeşididir (Topal, 2007: 92). Yitirilen bir varlığın ardından duyulan üzüntünün, kederin, hüznün dile getirildiği betimlendiği mersiye türünde, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine ilişkin mersiyelerin çokça işlenmiş olması nedeniyle, bağımsızlaşmış ve dini içerikli bir tür olarak Maktel-i Hüseyin adıyla yaygınlaşmıştır. Denilebilir ki, Hz. Hüseyin ve Ehlibeytine duyulan sevgiye binaen onların maruz kaldıkları muamele vicdanları öylesine sızlatmıştır ki, edebiyatta bağımsız bir türün doğması bu vesileyle de günümüze kadar uzanan bir değer olmasını sağlamıştır.

Kerbela hadisesinin meydana geldiği asırdan itibaren Hz. Hüseyin'in hayatı efsanevî ve menkıbevî bir hüviyet kazanmıştır (Uzun, 2002: 274). Önceleri tarih, ahbâr, ensâb gibi kitaplarda bir bölüm halinde yer alırken daha sonra “Maktel-i Hüseyin” adı verilen müstakil kitaplar yazılmaya başlanmıştır. İlk olarak Arap edebiyatında ortaya çıktığı bilinen Maktel geleneğinin Türk edebiyatına girişi ise XII-XIII. yüzyıllara dayanmaktadır.

Türk edebiyatlarında bilinen ilk maktel örneği, 763 (1362) yılında Kastamonu'da yazılarak Candaroğulları Beyliği hükümdarlarından Kötürüm Bâyezid'e ithaf edilmiş olan *Maktel-i Hüseyin*'dir (Özçelik, 2010: 7). Özçelik'e göre ilk maktel Yusuf-ı Meddah'a ait

olan *Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin* adlı eserdir, ancak eseri kaleme alanın Kastamonulu Şâzî olduğu konusunda genel ve yanlış bir kanaat oluşmuştur:

Biz bu eserin, Yûsuf-ı Meddah'a ait olduğu, yıllardır eserin müellifi olarak takdim edilen Kastamonulu Şâzî diye bir kişinin belki de hiç yaşamadığı ya da Kastamonulu Şâzî'nin Yûsuf-ı Meddah'tan başka bir kişiyi ifade etme ihtimalinin zayıf olduğu kanaatindeyiz (Özçelik, 2010: 7).

Eser şairin ifadesiyle 3313 beyitten oluşmaktadır ve sade sayılabilecek bir Türkçe ile ve mesnevi nazım şeklinde yazılmıştır. Arap edebiyatında Ebu Mihnef ile klasikleşen on kısım (meclis) şeklinde tertip edilme özelliğini haiz olan eserde Kerbela hadisesinin anlatımı, tarihî gerçeklerle büyük oranda örtüşür:

*Kastamonı şehri içinde bunı,
Eyledük bünyâd yekşenbi günü.*

*Devr-i 'âdil pâdişâh-ı zaman,
Nazma geldi bu 'acâyib dasitan.*

*Ol Celâleddîn Şâh-ı Bâ-yezîd,
'Ömri-le devleti olsun ber-mezîd.*

*Yedi yüz altmış üçündeydi tamam,
Oldı yekşenbi güninde ve's-selâm.*

(Özçelik, 2010: 8).

İlk maktel özelliği taşıması bakımından önemli olan *Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin*'in müellifi ise tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Kenan Özçeliğin yüksek lisans çalışmasından sonra Şeyma Güngör ve Hasan Aksoy gibi araştırmacılar eserin Yusuf Meddah'a ait olduğunu kabul etmişlerdir.

Kerbela hadisesi üzerine yazılmış maktellerden öne çıkan diğer eser Yahya bin Bahşî'nin H 11 Şaban 910 Perşembe gününde tamamladığı 972 beyitlik *Maktel-i Hüseyin*'dir. Eser diğer eserler gibi meclislerde okunmak için yazılmıştır (Erbay ve Tozlu, 2015: 27).

Bir diğ er eser de Hacı N  redd  n Efendi tarafından H 940'ta yazılan 10 bölümlük ve 1745 beyitlik eserdir. Kaynaklarda ve basılan kitapların ilk sayfasında *V  kıa-i Kerbela* olarak geçmesine rağ men eserin sonlarında yer alan beyitten eser isminin Hüseyin'in Makteli olduğ  anlaşılmaktadır (Erbay ve Tozlu, 2015: 27).

Elbette yüzyıllara meydan okuyan şanıyla ünlü şair Fuzulî'nin *Hadîkatü's-S  ed  *'sı bu türün şaheseri kabul edilmektedir. Eser Türkiye ve yurt dışında 229 yazması bulunmasıyla edebiyat tarihimizin bu alanda mihenk taşı konumundadır (Erbay ve Tozlu, 2015: 27). İran edebiyatında çok meşhur bir maktel olan Hüseyin V   iz-i K  şif  'nin Farsça *Ravzatü'ř-şühedâ* adlı kitabını kompozisyon bakımından örnek alan Fuzûlî eserini, Arap edebiyatında bu konuda tanınmış Ebû Mihnef'in *Ma  ktel  'l-Hüseyin* ile Radıyy  ddin   bn T  v  s'un *el-Melh  f f   katle't-t  f  f* gibi kitaplarından da faydalanarak meydana getirmiştir (Güngör: 1997: 20).

Türk edebiyatındaki önemli maktellerden biri de XVI. asırda yaşamış üretken şairlerimizden Lâmiî   elebi'nin yazdığı *Kitâb-ı Maktel-i   l-i Resûl* adlı 1000 beyit civarındaki mesnevidir (Erbay ve Tozlu, 2015: 28).

M  ellif   ve dönemi belli olan eserlerin yanında m  ellif   belli olmayan çok sayıda eser olduğ  yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir.

M  ellif   ve dönemi bilinmeyen *Maktel-i   l-i Hüseyin* ile (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4724) bir diğ er Maktel-i Hüseyin (istinsah  : 1027/1618'den önce, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1285/2) ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan metinler (Hacı Mahmud Efendi, nr. 4394) manzum olup kütüphanelerde isimleri bilinmeyen mensur makteller de vardır (    Ed.Fak. Seminer Ktp., nr. 3346, 4030). (Güngör, 2003: 456)

Sibel   zil edebi maktel metinler üzerine yaptığı çalışmada Türkçe yazılmış ve edebî nitelik taşıyan *Maktel-i Hüseyin*'lere ilişkin aşağ ıdaki listeyi sıralamaktadır (  zil, 2017: 33):

Türk Edebiyatında Yazma Eserler:

Abd el-Gan   Efendi. (H 977). Maktel-i   m  m Hüseyin.

Ali ş  r Nev   l. (b.t). Maktel-i Hüseyin.

Bek  y   K  tib-z  de D  rendevi. (H 1310). Maktel-i Hüseyin.

  . (b.t). Maktel-i şühedâ.

Feyz  . (b.t). Maktel-i Hüseyin.

Fuzûlî Mehmed b. S  leym  n Bağ  d  d  . (1580). Hadikatü's-Süeda.

- (1591). Hadikatü's-Süeda. Bağdadlı Vehbi Efendi,
— (b.t). Hadikatü's-Süeda. Tarih-i Türkî-i Tal'at, Kahire
İbrâhîm. (b.t). Maktel-i Hüseyin.
Kastamonulu Şadi. (H 1049). Maktel-i Hüseyin.
— (H. 1243). Maktel-i Hazret-i Hüseyin.
— (b.t). Maktel-i İmamı Hüseyin (manzum).
Kemterî İbrâhîm. (H 1127). Maktel-i İmâm Hüseyin.
— (H. 1284). Maktel-i İmâm Hüseyin.
— (H. 1284). Maktel-i İmâm Hüseyin.
— (b.t). Kitâb-u Maktel-i Hüseyin.
— (b.t). Maktel-i İmâm Hüseyin.
Lâmiî Mahmut b. Osman. (H 763). Maktal al İmam al Hüseyin.
— (b.t). Maktel-i Hüseyin.
— (b.t). Maktel-i İmâm Hüseyin.
— (H. 1113). Maktel-i İmâm Hüseyin.
— (H. 938). Maktel-i Ali Resul.
— (b.t). Maktel-i Hüseyin Manzumesi.
Meddah. (b.t). Kerbela Vekayii (Makdal al-Hüseyin).
Nûr ed-Dîn Tatabî. (b.t). Maktel-i İmâm Hüseyin.
Safâ. (H. 1248). Kitâb-ı Maktel-i İmâm Hüseyin.
— (b.t). Kitâb-ı Maktel-i İmâm Hüseyin.
Sâfî. (H. 1160). Maktel-i İmâm Hüseyin.
Şadî. (b.t). Maktel-i İmâm Hüseyin.
Şazi. (b.t). Maktel-i Hüseyin b. Ali.
Şevkî. (H. 1324). Maktel-i Hüseyin.
Şeyyâd Mevlevî. (H 1138). Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin.
Yûsuf Meddah. (H 1128). Maktel-i Hüseyin.
Zaifî. (H 1258). Maktel-i Hüseyin.

Dünya Kütüphanelerinde Bulunan Yazma Eserler:

- Lâmiî Çelebî Mahmûd b. Osmân. Bursavî. (H 957). Maktel-i İmâm Hüseyin. Fransa Millî
Kütüphanesi Türkçe Yazmaları: Renaudot/Saint-Germain-des-Pres, 608.
— (H 1012). Maktel-i İmâm Hüseyin. Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları,
Bosna-Hersek: 5461.

- (b.t). Maktel-i İmâm Hüseyin. Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu Türkçe Yazmaları: pt. 252/alte Sammlung Nr. 93.
- (b.t). Maktel-i İmâm Hüseyin. Fransa Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları: Vansleb/Regius, 1312.
- (b.t). Maktel-i İmâm Hüseyin. Avusturya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları: Mxt.23.

Çağlayan ise Türk edebiyatında yer alan ve müellifleri bilinen maktel-i Hüseyin'lere ilişkin 28 adet eser ismi vermektedir (Çağlayan, 1997: 33):

1. Kastamonu'lu Şâzi (?), Fatih Millet Kütüphanesi 1313, 1314 ve Üsküdar Selimağa Kütüphanesi 528
2. Yahya bin Bahşi (? - 1499) Maktel-i İmam Hüseyin, Fatih Millet Kütüphanesi (Şeriye kısmı) 1058, Yahya bin Bahşi, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Muzaffer Özak No:1/248.
3. Lamif (1472 - 1532), Maktel-i Hüseyin, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, 1958.
4. Hacı Nureddin Efendi (?- 1530) Maktel-i Hüseyin (1868, 1885, 1886, 1891'de basıldı)
5. Gelibolulu Câmî (XVI. yy.) Saadetname (Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin Ravzatü's Şühedâ'sının tercümesi), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 3310, 2374.
6. Âşık bin Ali Nattai (1520 1572), Ravzatü's-Şüheda tercümesi, Bayezid Kütüphanesi 5329, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3445.
7. Fuzuli (- 1556) Hadikatü's-Süeda, (Yayınlayan: Şeyma Güngör), Ankara, 1987.
8. Zaîfî (H. 763), Maktel, Ankara Milli Kütüphane, Yz. A 3040, Yz. A 2964.
9. İbrahim (?), Maktel-i Hüseyin, Ankara Milli Kütüphane, Yz. B 432.
10. Şevki (?), Maktel-i Hüseyin, Ankara Milli Kütüphane, Yz. A 2447.
11. Sâff (XVI. yy), Kerbelanâme, Türk Dil Kurumu, 84.
12. Bakâyî (Kâtipzade Darendeli) (-1785). Maktel-i Şüheda, Ankara Milli Kütüphane, Yz. A 3891, Yz. A 3547.
13. Molla Mustafa (- 1172), Maktel-i Şüheda, Ankara Milli Kütüphane, Yz. A 3803/1 (eksik)
14. Maktel, Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 1285/2 (eksik)
15. Maktel-i Hüseyin (mensur), Süleymaniye Hacı Mahmut Efendi, 4724. 16. Maktel, Süleymaniye, Yazma Bağışlar, 1285/2 (eksik)
17. Cemâlî, Şeyh Hasan Baba (Tekirdağlı Memişzade/ (?), Menâkıb-ı Al-i Abâ ve Mesâib-i Şehîd-i Kerbela, Ankara Milli Kütüphane 2597/1
18. Adanalı Nevruz bin Isa (- 1815), Manzûme-i Kissa-i Kerbela, Adnan Ötüken 5044/1.

19. Kissanâme-i Hz. Hüseyin, Türk Tarih Kurumu, Y. 116.
20. Maktel-i Hüseyin, Türk Tarih Kurumu, Y. 467.
21. Tezkiye-i Ehlibeyt, Türk Tarih Kurumu, Y. 441.
22. Zülali, Kerbelanâme, Türk Tarih Kurumu, Y. 467.
23. Ethem, Vak'a-i Kerbela (mensur tercüme), İstanbul, 1874.
24. Hilmezade İbrahim Rıfat, Vak'a-i Dilsûz-ı Kerbela, İstanbul, 1326.
25. Mehmet Nazım Paşa (1840-1926), Kerbela, İstanbul, 1911. 26. Ahmet Servet, Nevha-i Dil, İstanbul, 1311.
27. Kâzım Paşa, Riyâz-ı Asfiya, İstanbul, 1875.
28. Küçük Filibeli-zade M. Asım, Nâle-i Uşşak, İstanbul, 1301.

Alevilik inanç sistemi içerisinde İslam yorumunun dayandığı temel unsurların en önemlisi Kerbela hadisesine dayanmaktadır. Bu sebepten dolayı makteller büyük önem taşımaktadır. Makteller birer edebi eser olmanın yanı sıra yazıldıkları dönemde Hz. Hüseyin ve Ehlibeytine verilen önemin mahiyetini anlamak için de birer rehber niteliğindedir. Anlaşılmaktadır ki bu eserlerin kaleme alındığı dönemlerde sadece Şiilik ve Alevilik inancına mensup müelliflerce değil, farklı tekke, tarikat ve mezhebe mensup müelliflerce de Kerbela hadisesi büyük bir öneme sahiptir.

9.2. HAKK ÂŞIKLARININ DİLİNDEN KERBELA

Fuzulî

*Mah-ı Muharrem oldı şafakdan çıkup hilal,
Kılmış 'aza dutup kad-i ham ğark-ı eşk-i al,
Evlad-ı Mustafaya meded kılmamış Fırat,
Giçürmesün mi yerlere anı bu infi'al,
Çokdur hikayet-i elem-i Şâh-ı Kerbelâ,
Elbetde çok hikayet olur mûcib-i melal,
Fehm eylesen gam-ı şüheda şerhin itmeğe,
Her sebze Kerbelada çeküpdür zebân-ı hâl,
Tecdid-i matem-i şüheda kıldı rüzgâr,
Zâr agla ey gönül bugün oldukça ihtimal.*

*Meydan-ı çarhi cılve-ger-i dūd-ı ah kıl,
Gerdün-ı dūna kisvet-i mâtem-siyah kıl.*

*Mâh-ı Muharrem oldi meserret haramdur,
Mâtem bugün şeri ate bir ihtiramdur,
Tecdid-i mâtem-i şüheda nef'süz degül,
Gafllet-seray-ı dehrde tenbih-i amdur,*

*Gayga-yı Kerbelā haberin sehl şanma kim,
Nakş-ı vefa-yı dehre delil-i tamamdur,
Nakş-ı vefa-yı dehre delil-i tamāmdur,
Her dürr-i eşk kim saçılır zikr-i Al ile,
Seyyare-i sipihr-i 'uluvv-i maḳāmdur,
Her medd-i ah kim çekilir Ehlibeyt için,
Miftah-ı bab-ı Ravza-ı Darü's-Selāmdur.*

*Şad olmasun bu vakı 'adan şad olan gönül,
Bir dem melal ü guşşadan azad olan gönül.*

*Ey derd-perver-i elem-i Kerbela Hüseyin,
Vay Kerbela belalarına mübtela Hüseyin,
Gam päre päre bagruḟi yandurdu dağla,
Ey lale-i hadiḳa-i Al-i 'Abā Hüseyin,
Tig-ı cefa ile bedenün oldi çak çak,
Ey büstan-ı sebze-i tig-i cefa Hüseyin,
Yakdı vücuduñi gam-ı zulmet-seray-ı dehr,
Ey şem'-i bezm-ı bar-geh-i Kibriya Hüseyin,
Devr-i felek içürdi saña kana kana kan,
Ey teşne-i hararet-i berk-ı bela Hüseyin.*

*Yâd it Fuzuli Al-i 'Aba halin eyle âh,
Kim berk-ı âh ilen yakılır hirmen-i günah.*

(Çağlayan, 1997: 85).

Pir Sultan Abdal

*Gündüz hayalimde, gece düşümde,
Gel dinim imanım İmam Hüseyin,
Yıl oniki ay her sabah seherinde,
Her dertlere derman İmam Hüseyin.*

*Aşk kitabın Huda bana gönderdi,
Gökten Cebrail de yere indirdi,
Yezid'leri cehenneme gönderdi,
Alınsın hayfınız İmam Hüseyin.*

*Dividim var kalem tutmam elimde,
Hakk'm kelamını koymam dilimde,
Muhammed'in sancağının altında,
Salınır da mazlum imam Hüseyin.*

*Hatice rehberi divanda bir yar,
Fatma ana ağlar hem saçın yolar,
Hakk'a terazi olmuş mizanın tutar,
Şehit donu giyen İmam Hüseyin.*

*Pir Sultan ne güzel bulmuş yerini,
Ben pirime kurban verdim serimi,
Muaviye oğlu ile Mülcem soyunu,
Sürsünler dergâhtan der İmam Hüseyin.*

*Hak için kendini kurban eyleyen,
Şah - ı Merdan oğlu İmam Hüseyin,
Cümle erenlere ferman eyleyen,
Erenler serdarı İmam Hüseyin.*

*Muhammed Ali'nin çeşmi çırağı,
Erenler yolunun gülşeni bağı,
Ciğerler paresi gönül durağı,
Gözlerimin nuru İmam Hüseyin.*

*Ceddi Muhammed'dir atası Ali,
Anası Fatıma cihan evveli,
Cümle evliyalar ederleri beli,
Evliyalar piri İmam Hüseyin.*

*Batının sultanı mü'minler şahı,
Gaib âleminin şems ile mahı,
Şah Hüseyin'im deyü ederler ahı,
Matem ile zan İmam Hüseyin.*

*Pir Sultan'ım eydür tutar damanım,
Dostunun dostuyuz biz hanedanın,
Dü çeşmi değil mi Şah - ı Merdanın,
Erenler hünkârı İmam Hüseyin.*

(Çağlayan, 1997: 431).

Âşık Yunus

*Şehitlerin serçeşmesi,
Enbiânın bağrı başı,
Evliyanın gözü yaşı,
Hasan ile Hüseyin'dir.*

*Hazreti Ali babaları,
Muhammeddir dedeleri,
Arşın çifte küpeleri,
Hasan ile Hüseyin'dir.*

*Kerbelanın yazıları,
Şehit olmuş gazileri,
Fâtima Ana kuzuları,
Hasan ile Hüseyin'dir.*

*Kerbelada bile taşlar,
Okur Kur'an kesik başlar,
Şehit olan o kardeşler,
Hasan ile Hüseyin'dir.*

*Dedesi ile bile varan,
Kevser ırmağında duran,
Susuz ümmete su veren,
Hasan ile Hüseyin'dir.*

*Kerbelanın tâ içinde,
Nur parlar siyah saçında,
Yatar al kanlar içinde,
Hasan ile Hüseyin'dir.*

*Yunus der ki dünya fani,
Bizden evvel gelen hani,
İki cihan sultanı,
Hasan ile Hüseyin'dir.*

(Çağlayan, 1997: 430)

Seyyid Nesîmî

*Lale öz başını yar Hüseyniler kimi,
Kana boyanmış şehid- i Kerbelanın aşkına.*

*La feta illa Ali'nin ma'nisin fehm eyleyen,
Çağrışır ol kim Aliyyü'I- Murtaza'nın aşkına.*

*Kerbela'da çok belalar geçti ol şeh- zadeye,
Sen dahi oynat başını ol belanın aşkına.*

*Şahımın aşkı durur gönlüm içinde der- ezel,
Kün fekandan geçmişim Al- i Abanın aşkına.*

*Hadim- i fakr oldu Ahmed ezdi engur şerbetin,
Kırklar'nuş etti anı Mustafa'nın aşkına.*

*Okugıl la'net hemişe ol la'in ü müşrike,
Bir içim su vermedi ahır Huda'nın aşkına.*

*Ey Nesimi seng ile öldür Yezid- i müşriki,
Er değildir kim ki çalmaz tiği şahım aşkına.*

(Özmen, 1998a: 308).

Şah Hatayî

*Esti deli poyraz esti,
Kâfir Mervan bizi bastı,
Hüseyn'in başını kesti,
Ah Hüseyn vah Hüseyn.*

*Kerbelanm yazıları,
Şehit düştü gazileri,
Fatma ana kuzuları,
Ah Hüseyn vah Hüseyn.*

*Gökte yıldız paralandı,
Şehriban ana karalandı,
İmam Hüseyn yaralandı,
Ah Hüseyn vah Hüseyn.*

*İmam Hüseyn attan düştü,
Kafirler başına üştü,
Atı Medine'ye kaçtı,
Ah Hüseyn vah Hüseyn.*

*Kerbela'nın önü düzdür,
Geceler bana gündüzdür,
Şah Kerbela'da yalnızdır,
Ah Hüseyn vah Hüseyn.*

*Kerbela da delik taşlar,
Kuran okur kesik başlar,
Fatma anaya olan işler,
Ah Hüseyn vah Hüseyn.*

*Bir su verin ma'sum cana,
Yezid içti kana kana,
Fatma ana yana yana,
Ah Hüseyn vah Hüseyn.*

*Kerbela'da biter yonca,
Boyu uzun beli ince,
Şah Hatayi' m kasarmca,
Ah Hüseyn vah Hüseyn.*

(Özmen, 1998b: 170).

Kul Hüseyn

*Mekke Medine'dir senin durağın,
Gel dinim imanım Hasan Hüseyn,
Yezit'ler elinde telef oldu canın,*

Gel dinim imanım Hasan Hüseyin.

*Mansur enelhak der Bağdat şehrinde,
O şehit dliştü Kerbela çölünde,
Süngüsü elinde tirkeş belinde,
Gel dinim imanım Hasan Hüseyin.*

*Çaldılar süngüsü elinden düştü,
Yezit'ler yürüdü başına üştü,
Ya Muhammed dedi gözünü açtı,
Gel dinim imanım Hasan Hüseyin.*

*Battal cenk eyledi vardı su aldı,
Bir fırka hasın olup kırbasın deldi,
Döğüşe döğüşe hem şehit oldu,
Gel dinim imanım Hasan Hüseyin.*

*Şişede ııryakı kana döndürdü,
Dünyadan ahrete susuz gönderdi,
Evlatların develere bindirdi,
Gel dinim imanım Hasan Hüseyin.*

*Senin müritlerin dere bekledi,
Yetmiş iki mürsel sözün hakladı,
Kırk gün meyyitini aslan bekledi,
Gel dinim imanım Hasan Hüseyin.*

*Abdalların sema döner Hak ilen,
Müminlerin yol sürüyor fark ilen,
Dervişlerin seyyah eder terk ilen,
Gel dinim imanım Hasan Hüseyin.*

*Kul Hüseyin bunu andı pirinden,
Gün görünmez tütününden zarından,
Sevincin çok Acem ile Urum'dan,
Gel dinim imanım Hasan Hüseyin.*

(Özmen, 1998b: 328)

Viranî

*Huda vü Mustafa'nın bendesiyim,
Gulamı Murteza'mın bendesiyim.*

*Hasen'dir hüsn içinde ferd ü yekta,
Cemal - i Kibriya'nın bendesiyim.*

*Ezelden abdiyim şah - ı Hüseyin'in,
Şehid - i Kerbela'nın beridesiyim.*

*Gulam - ı aı il evladın gümansız,
Ali Zeynel - iiba'nın bendesiyim.*

*Dem - i evvel dem - i ahırda Mehdi,
Zuhur eden Huda'nın bendesiyim.
Virani 'yim dilimde evvel ahır,
Huda birdir ki Ba 'nın bendesiyim.*

(Özmen, 1998b: 445).

Safî

*Ey can ü dil seririne sultan ya Hüseyin,
Vey Kerbela'da şah - ı şehidhan ya Hüseyin.*

*Çeşme ü çerağ - ı aleme nur - i cemal - i Hak,
Can - ı cihana rahmet - i Rahman ya Hüseyin.*

*Ruşen yüzünde sure ·· i Veşşemsi Veddum,
Şanında nazil ayet - i Kur'an ya Hüseyin,
Hüsnün gölünde olmaya bir berg - i sebzece,
Bağ - ı behişt ü ravza - i Rıdvan ya Hüseyin.*

*Hal - i ruhin katında şehft seng - i rizedir,
Dürr - i adenle la'l - i Bedahşan ya Hüseyin.*

*Ceddin Resul - i pak atan Şah - ı Murteza,
Ammin imam - i din Şeb - i merdan ya Hüseyin.*

*Ey nur - i çeşrn - i Fatıma mahbub - i ins ü can,
İnletti bizi mihnet - i devran ya Hüseyin.*

*Mahşer gününde el benim etek seniîlî şehfî,
Komagıl anda teşne vü üryan ya Hüseyin.*

*Kandır şerab - ı kevsere Safî kulunu sen,
Geydir libas - ı hulle - i Rıdvan ya Hüseyin.*

(Özmen, 1998b: 521)

Fakir Ednâ

*Yüzünü türaba sürmüş gideyi,
Çağlar sular imam Hüseyin deyu,
Gece gündüz arzulamış gideyi,
Ağlaşırlar imam Hüseyin deyu.*

*Gece gündüz arzulamış gideyi,
Dolap su vermeğe fîgan ideyi,
İmamların ismini vird edeyi,*

İnler dolap İmam Hüseyin deyu.

*Hesap eyle baharını yazını,
Fark ede gör ördeğini kazını,
Dinleyin turnanın tor avazını,
Çığışurlar İmam Hüseyin deyu.*

*Katarlanmış birbirini yederler,
Çığışurlar Kerbela'ya giderler,
İmam İmam deyu nevha ederler,
Ağlaşurlar İmam Hüseyin deyu.
İmamlar da Kerbela'da yatarlar,
İmam Ali Şah Abbas'a yeterler,
Kerbela çölünde samah tutarlar,
Çığışurlar İmam Hüseyin deyu.*

*İmamlann yasın biz de çekelim,
Gözümüzden kanlı yaşlar dökelim,
İmamlar yoluna serden geçelim,
Ağlaşalım İmam Hüseyin deyu.*

*Fakir Edna' m ağlamışım gülemem,
Sel sel oldu çeşmim yaşım silemem,
Üstadım Hatayi kimse bilemem,
Ağlaşalım İmam Hüseyin deyu.*

(Özmen, 1998c: 77).

Hamdullah

*Zalimin zulmünden yıkıldı cihan,
Hak habibi Mustafa'ya de gelsin,
Her tamfda başkaldırdı adüvan,
Şah Aliye - ı Murteza'ya de gelsin.*

*Onlar düşünmedi Hak divanını,
Kestiler Şah Huseyn'in gerdanını,
Haşredekin incittiler insanların vicdanını,
Zeyne'l aba etkiya'ya de gelsin.*

*Muhammed soyunu boyadılar kana,
Gör neler ettiler ol mazlumana,
Bu hal malum olsun Şah - ı Merdana,
Var Şehid - i Kerbela'ya de gelsin.*

*İblisi dergah'dan sür etti Hüda,
Niçin zulmettiler bu masumana,
Naçarlar beklerler Mehdi - i liva,
Zat - ı Zışan nesi - i pak'e de gelsin.*

*Hamdullah' ım söyler Hak nefesini,
Bir gün boş bulursun can kafesini,
Zahir batın ilm - i ledun dersini,
Tefsir eden ulema'ya de gelsin.*

(Özmen, 1998c: 200).

Seyyah Dede

*De, İmam Hüseyin'i seven canlara,
Yansın, kan ağlasın, matem ayında,
Kerbela'da şehitlerin halini,
Bilsin, kan ağlasın, matem ayında.*

*Sakınsın, olmasın bu ayda hurrem,
Bilsin ol can, bu ay mah – ı muharrem,
Ah, Hüseyin'im deyip yarama merhem,
Sarsın, kan ağlasın, matem ayında.*

*Yas eyleyip kara giysin donunu,
Ağlamak ile geçirsın gününü,
Şehitler aşkına kurban, canını,
Versin, kan ağlasın, matem ayında.*

*Muhabbet ile bildirsin özünü,
Kanlı yaş ile doldursun gözünü,
Seyyah Dede topraklara yüzünü,
Sürsün, kan ağlasın, matem ayında.*

(Özmen, 1998c: 296).

Noksânî Baba

*Bir senede bir kez gelen mihmana,
Hürmet vacip olur mukaddemdir bu,
Mihman nedir deyü düşme gümana,
Şehr-i şerif mah-ı muharremdir bu.*

*Sene başı yılın ibtidasıdır,
Her ayların ser çeşmesi başıdır,
Matem günü mü'minlerin yasıdır,
Yezit güler müminlere gamdır bu.*

*Yücedir makamı haktır tapusu,
Yetmiş üçtür şehitlerin hepsi,
Bu ayda açılır cennet kapısı,
On bir aydan aziz muharremdir bu.*

*Şehitlerin gazilerin seyranı,
Bu ayda ağlatır çerh-i devranı,
Bu aydadır kamu derdin dermanı,
On bir aydan aziz muharremdir bu.*

*Yerde insan ağlar gökte melekler,
Bu ayda tez geçer Hakka dilekler,
İş bu ayda kabul ola dilekler,
Muharrem mükerrerrem kutlu demdir bu.
Erenler nutku sünnet oluptur,
Bunu destan cana rahmet olmuştur,
Ta ezelden Yezid'e lânet olmuştur,
Ebu Cehil soyu aslı kimdir bu?*

*Noksânî yine çevirmenem yüz ondan,
Yetmiş üçten kısmet elin yüz ondan,
Her sıfata cemal ondan yüz ondan,
Ayn yetmiş ye on otuz lamdır bu.*

(Çağlayan, 1997: 434).

SONUÇ

Yüzyılların birikimiyle günümüze taşınan Alevilik inancı, kendi değerleriyle var olmaya devam etmektedir. Kadim gelenekten beri çeşitli tasavvufî yorumlarla da zenginleşen bu inanç sisteminin, sözlü ve yazılı kültürde önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Aleviliğe dair akademik çalışmaların özellikle 2000’li yıllardan sonra artmaya başlaması bu alanın toplumsal alanda görünürlüğünün de bir kanıtı sayılabilir. Ancak bu çalışmaların Aleviliğin toplumsal boyutuyla ne ölçüde örtüştüğü konusu hâlâ netlik kazanmış değildir. Çünkü bir inancı kendi değerleri içerisinde ele almak ve elde edilen verileri nesnel bir gözle değerlendirmek büyük bir öz veri ile birlikte önemli ölçüde titizlik gerektirmektedir.

Tarihsel ve sosyolojik veriler ışığında hazırladığımız tezimizde, Aleviliğin geleneksel bir dokuya bürünmesiyle kurumsallaşmış yapısını sürdürdüğü 1950’li yıllara kadar, Aleviliğin inanç dünyasındaki Muharrem ayı algısı ve önemi üzerinde yoğunlaştık. Çalışmamızın çıkış noktasını, Muharrem ayını sadece Hicrî yılbaşı olarak gören ve mesajlarla ve çeşitli etkinliklerle bu günü kutlayan bir anlayışın ilginç bir şekilde ortaya çıkışı ve her geçen yıl bu kutlamaların daha da görünür hale gelmesi oluşturmaktadır. Son yıllarda artan “yılbaşı kutlama” mesajlarının Muharrem ayının ilk gününde paylaşılmaya başlamasıyla ve Hristiyan inancının yılbaşı olarak kutladığı 31 Aralık’a alternatif olarak İslamiyet’in zaten mevcut bir yılbaşı olduğu savıyla ortaya çıkan bu tutum, Alevilik inanç sistemi içerisinde ciddi rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Alevilik inanç sisteminin temel yapı taşlarından birini oluşturan Kerbela hadisesi ve bu acının anıldığı 10 Muharrem günü, şehirleşmenin etkisiyle birtakım sosyal değişimlere uğramış olsa da bu algının özü asla kaybedilmemiştir. Hem Sünni hem Alevi inanç sahalarında yaşanan bu birtakım değişimler ve birtakım kayboluşlar, bizleri Muharrem ayının anlam ve öneminin dini ve tarihi bakış açısıyla ele almaya yöneltti ve tezimizin yazılma amacını belirledi.

Elde edilen verilerin genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa, Aleviliğin inanç dünyasında Muharrem ayı ve Kerbela hadisesi başat bir konumda olmaya devam etmektedir. Hz. Hüseyin, ortak bir değer ve isim olarak vicdanlarda yaşatılmaktadır. Onunla birlikte yola çıkan ve aynı sonu paylaşmış olan diğer aile efradına olan saygı da aynı ölçüde sürdürülmektedir. Bu saygı ve vefanın inanç ritüellerindeki karşılığı da matem orucu diye adlandırılan “Muharrem orucu” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgelere göre tutulan gün sayısı ve şartlarının ağırlığı değişse de Muharrem ayında bu orucun tutulması

inanç açısından büyük bir önem arz etmektedir. Aleviliğin bir ibadet takvimi çıkarıldığında, Muharrem ayı bu takvimin en koyu renklere büründürüldüğü ay olarak değerlendirilebilir.

Çalışmamızda öncelikle Aleviliğin geleneksel yapısı üzerinde durulmuş ve geçirdiği dönemler kısaca ele alınmıştır. Konunun daha net anlaşılabilmesi için manevi makamlara, ocak sistemi ve dedelik kurumuna ayrıca değinilmesi bu inanç sisteminin nasıl oluştuğu ve işlediği konularına açıklık getirmek maksadını taşımaktadır. Alevilik inanç sistemi ele alındıktan sonra Ehlibeyt kavramı üzerinde durulmuş ve İslam tarihinin en genç ve başarılı kahramanı, genç asilzade Hz. Hüseyin hakkında toplanan veriler nesnel bir şekilde paylaşılmıştır. Tüme varım yönteminin kullanıldığı çalışmamızda konuyu oluşturan Muharrem ayı ve onun anlamı ve önemi oldukça detaylı bir biçimde irdelenerek Alevilik inanç sisteminde ne anlam ifade ettiği, İslam dünyasında nerede olması gerektiği yönünde de değerlendirmeler yapılmıştır. Son olarak da Muharrem ayının öneminin edebiyat sahasına yansması ve örneklerine yer verilmiştir.

Son yıllarda aşure etkinliklerinin belirgin bir şekilde artması dikkat çekicidir. Şehirleşmenin artması sonrasında meydana gelen bu artışın ayrıca bir konu olarak ele alınmasının, bu artışı sağlayan asıl unsurların derinlemesine incelenmesinin ve bu konuda yapılacak çalışmaların alana katkı sunacağı düşünülmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in torunlarının şehit edildiği bu kara gün, matemden ziyade şölen havasına dönüştürülmektedir.

Alevilik inanç dünyasında Muharrem ayı bir yas ve tefekkür ayı olarak idrak edilmektedir. Bu matemden koyuluğu belli dönemlerde görünür olmaktan uzaklaştırılmaya çalışılsa da Alevi toplulukların bu aya yükledikleri anlam, hiçbir zaman azalmamıştır. Asırlar önce bu ayda meydana gelen ve İslam dünyasını derinden etkileyen bu sarsıcı olay, yüz yıllar geçse de hafızalardan silinmemiştir. Peygamber'in göz bebeği olan torunu Hz. Hüseyin'in ve Ehlibeytinin yası tüm İslam âlemini derinden etkilemiştir ve bu durum edebiyata somut bir şekilde yansımıştır. Çalışma sürecinde Muharrem ayına ilişkin yapılan akademik çalışmaların sayısında ciddi bir eksiklik olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Muharrem ayı ve Kerbela olayı hakkında yapılacak çalışmaların, bu alanda yapılacak pek çok araştırmaya da katkı sunacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmedova, Zamira (2011). “Hz. Hüseyin’in Hayatı, Hilafet Mücadelesi ve Din Anlayışı”. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Alp, Gökhan (2020). “Türk Edebiyatında Kerbela Hadisesi: Konuyu Kendi Realitesine Uygun Konumlandırma Çabası –Eksiklikler, Tespitler, Literatür.” *International Journal of Filologia Dergisi*. S. 4, ss.56-90.
- Akın, Bülent (2020). *Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail’in Anayurdu Diyarbakır*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Asağ, Elif Ayşe (Yayına Hazırlayan) (2018). *Ali Rıza: Hadise-i Kerbela* (22 Aralık 1877) (Osmanlıca-Türkçe). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Baharlı, İlgar (2021). *Şah’ın Bahçesinde: Şah İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bal, Hüseyin (2002). *Alevi Bektaşî Kültürü*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- _____ (2004). *Alevi İslâm Yolu*. İstanbul: Cem Vakfı Yayınları.
- Baş, Eyüp (2004). “Aşure Günü, Tarihsel Boyutu ve Osmanlı Dini Hayatındaki Yeri Üzerine Düşünceler”. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı: 1 ss. 167-190
- Bayat, Fuzuli (2021). “Folklorlaşan Hz. Hüseyin ve Kerbela Olayı”. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı:97 ss. 67-82
- Birdoğan, Nejat (1992). *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi*. İstanbul: Alev Yayınları.
- Bozkuş, Metin (2008). “Aşûre Günü, Muharrem Matemi/Orucu ve Sivas’ta Aşûre Uygulamaları”. Sivas: *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı XII/1, 33-61
- Bozkurt, Fuat (2005). *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- _____ (2013) *Buyruk –İmam Cafer-î Sâdık Buyruğu-*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bulut, Halil İbrahim ve Yıldız, Harun (2021). *Alevîlik ve Bektaşîlik (Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla)*. Ankara: Bilay Bilimsel Araştırma Yayınları.

- Çağlayan, Bünyamin. (1997). “Kerbela Mersiyeleri”. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Çalık, Bünyamin (2015). “İslam Hukukunda Zekât, Sadaka Ve Ganimete Ait Hükümler Bağlamında “Ehl-i Beyt” İçin Özel Hükümler”. Ankara: *Turkish Studies International Periodical on the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Dergisi*. Sayı 10/14 ss. 89-108.
- Çelik, Hasan ve Balcı, Serkan (2015). “Doğanşehir Alevilerinin Muharrem Ayındaki İbadetlerine Dair Bazı Tespitler Ve Ziyaretgâhlarıyla İlgili Halk Efsaneleri (Şatıroba Köyü Örneği)”. Almanya: *Alevilik - Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. Sayı 12, ss. 67-98
- _____ ve Seda Kırteke (2017). “Alevi/Kızılbaşlık’ta Ocak Kültü”. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı 81, ss. 115-132.
- Dedekargınoğlu, Hüseyin (2012). *Dede Garkın Süreğinde Cem*. Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- _____ (2013). “Alevilikte Cem ve Cemdeki Kavramlar”. Almanya: Alevi-Bektaş Kültür Enstitüsü. *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. Yıl 2013, Sayı 8, ss. 207-222.
- _____ (2014). “Muharrem ve Aşure”. Çorum: *Hünkâr Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi*. Yıl 1, Sayı 1, s.35, ss. 31-42.
- _____ (2016). “Dedelerin Gözüyle Kerbela ve Öncesi-Sonrası”. Ankara: *Uluslararası Kerbela ve Hz. Hüseyin Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Yol Yayınları, ss. 287-309.
- _____ (2018). “Alevi Örgütlenmesi”. Ankara: Alevi İnanç Birliği Vakfı *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Alevilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Yayın: 4, ss. 384-391.
- Develioğlu, Ferit. (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dönmez, Mehmet. (2003). “Sosyal Bütünleşme Açısından Alevilik (Malatya Uygulaması)”. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- _____ (2007). “Sosyal Değişim Sürecinde Hatay Aleviliği”. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı 44, ss. 141-153
- _____ (2016). *Sosyal Bütünleşme Sürecinde Malatya Aleviliği*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık.

- _____, Hasan Çelik ve Seda Kırteke (2019). “Aleviliğin İbadet Biçimi Olan Semâhların Taşıdıkları İçsel Anlamlara Genel Bakış”. Ankara: *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. Cilt 7, Sayı 17, ss. 220-233.
- Erbay, Erdoğan ve Selahattin Tozlu (Haz.) (2015). *Şâdî Meddâh-Maktel-i Hüseyin Kerbela Hadisesi (14. Yy)*. İstanbul: (Osmanlıca), T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 51.
- Eröz, Mehmet (1977). *Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik*. İstanbul: Otağ Matbaacılık.
- Fığlalı, Ethem Ruhî (1983). “İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Tedkik)”. Ankara: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: XXVI, s. 353-370.
- _____. (1990). *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdulbâki (1963). *Alevi-Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- _____. (1989). *Oniki İmâm*. İstanbul: Der Yayınları.
- _____. (1992). *Alevi-Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- _____. (2005). *Yeni Gülzâr-ı Haseneyn, Kerbela Vak’ası*. İstanbul: Ataç Yay.
- Gülşan, Hasan (2001). *Anadolu Alevi Müslümanlığı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Gülten, Sadullah (2006). “Osmanlı Devleti’nde Alevî Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler”. Ankara: *Alevilik Araştırmaları Dergisi*. S. 11, ss. 27.
- Güngör, Şeyma (1997). “Hadîkatü’s-Süedâ” Maddesi. *TDVİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt XVIII, ss. 20-22.
- _____. (2003). “Maktel-i Hüseyin” Maddesi. *TDVİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt XXVII, ss. 456-457.
- _____. (2015). Tarihî Olaydan Menkıbeye, Menkıbeden Şahesere [Kerbela Olayı Ve Hadikatü’s-Süeda]. *Edebiyat Bilimi Sorunları Ve Çözümleri / Problems And Solutions Of The Science Of Literature*. I. Cilt.
- Gürbüz, Hulisi, (2016). “Kerbela Olayı”nı Konu Alan Müstakil Eserler Üzerine Bir İnceleme”. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. S. 78, ss. 219-227.

- İbn Sad (2014). *Kitâbü't-Tabakât'il-Kebîr*. Çev. Abdurrahman Elmalı-Mehmet Akbaş, İstanbul: Siyer Yayınları, C. 4, ss. 405-406.
- Kaplan, Doğan (2012). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaya Bilge (2005). “Muharrem ayı ve Kerbela”. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 33. Sayı s.501-519.
- Kaygusuz, İsmail (2004). *Aleviliğin İnançsal ve Toplumsal Yol Kardeşliği Musahiplik*. İstanbul: Alev Yayınları.
- Korkmaz, Esat (1994). *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Köprülü, Mehmed Fuad (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurtuluş, Rıza (2002). “Arap Edebiyatında Kerbela” Maddesi. *TDVİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt XXV, ss. 272-274.
- Melikoff, İrene (1994). “*Uyur İdik Uyardılar*”, Çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1989). “Alevi” Maddesi. *TDVİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt II, ss. 368-369.
- ____Ocak, Ahmet Yaşar, (2005). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özçelik, Kenan (2010). “Türk Edebiyatında Yazılmış İlk Maktel-i Hüseyin Kimin Eseridir?”. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi *Uluslararası Kerbela Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Cilt II, S.7-15
- Özil, Sibel (2017). “Maktel-İ Hüseyinler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi”. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı: 83, s.31-48
- Özmen, İsmail (1998a). “*Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi I. Cilt*”. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ____ (1998b). “*Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi II. Cilt*”. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ____ (1998c). “*Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi III. Cilt*”. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Öznel Güder, Nurcan (1997). “Kastamonulu Şazi-Maktel-i Hüseyin”. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Sarıçam, İbrahim (1997). *Emevî-Haşimî İlişkileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Söylemez, M. Mahfuz (2011). *Güç ve İktidar Küfe’de İktidar Mücadelesi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Sümer, Faruk (1976). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Güven Matbaası.
- Şahin, Haşim (2007). “Ocak” Maddesi. *TDVİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt 33, s. 316.
- Şener, Cemal (2001). *Alevilik Olayı (Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi)*. İstanbul: Etik Yayınları.
- _____ (2006). *Atatürk Ve Aleviler*. İstanbul: Etik Yayınları, 16. Baskı.
- Topal, Ahmet (2007). “Klasik Türk Edebiyatında Muharrem Ayı Etrafında Yazılan Şiirler”. Erzurum: Atatürk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 35 s.89.
- Tur, Seyit Derviş (2012). *Erkânname*. İstanbul: Can Yayınları.
- Tuğrul, Talip (2006). “Tunceli Aleviliğinde İnanç ve İbadet (Sarı Saltık Ocağı Örneği)”. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Türkoğlu, Serkan (2012). “Bekâ-î Kitâb-ı Kerbela”. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Uğurlu, Ali Rıza (1991). *Alevilikte Cem ve Musahiplik*. İstanbul: Ufuk Matbaası.
- Uzun, Mustafa İsmet (2002). “Türk Edebiyatında Kerbela” Maddesi. *TDVİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt XXV, ss. 274-275.
- _____ (2006). “Türk Edebiyatında Kerbela”. *TDVİA*. Cilt XXXI, ss. 8-9. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Üzüm, İlyas (1998). Hüseyin. *TDVİA*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt XVIII, ss. 521-524.

- Yalçınkaya, Ayhan (1996). *Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve İktidar*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Yaman, Ali (1998). *Kızılbaş Alevi Dedeleri*. İstanbul: Şâhkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- _____ (2004). *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*. İstanbul: Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları.
- _____ (2012). *Alevilik ve Kızılbaşlık Tarihi*. İstanbul: Nokta Kitap Yayınları.
- Yıldız, Harun (2005). “Alevî-Bektaşî Geleneğinde Musahiplik”. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu, Bildiriler ve Müzakereler*. ss.123-131
- Yılmaz, Hulusi (2008). “Sosyal Değişme Sürecinde Alevilik (Ankara Örneği)”. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Yıldırım, Rıza (2012). “Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri”. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S. 62, ss.135-162.
- _____ (2018). *Geleneksel Alevilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yörükhan, Yusuf Ziya (1998). *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*. (Derleyen ve Yayına Haz: Turhan Yörükhan), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.